

T.C

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

BANKACILIK VE SİGORTACILIK ENSTİTÜSÜ

SİGORTACILIK ANABİLİM DALI

LIMITED ŞİRKET SİGORTA AJANLARI VE
GİDER VERGİSİ, YANGIN SİGORTA VERGİSİ,
GARANTİ FONU HAKKINDA İKİ MODEL

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN : PROF.DR.İLHAN ULUDAĞ

HAZIRLAYAN : YAVUZ YERLİ

İSTANBUL - 1993

S U N U S

Tezimin hazırlanması sırasında yakın ilgi ve yardımlarından dolayı hocam Sayın Prof.Dr.ilhan Uludağ'a ve yüksek lisans öğrenimim sırasında yardımlarını esirgemeyen Marmara Üniversitesi Bankacılık Ve Sigortacılık Enstitüsü Sayın öğretim üyelerine sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yavuz Yerli

İÇİNDEKİLER

S U N U Ş.....	I
G İ R İ Ş.....	1
I. BÖLÜM : TÜRK SİGORTA SEKTÖRÜNDE LIMITED ŞİRKET	
A T İ P İ S İ G O R T A A C E N T E L E R İ.....	5
I.1- L İ M İ T E D Ş İ R K E T.....	5
1.1.1- T a n ı m ı V e İ l g i l i M a d d e l e r.....	5
1.1.2- K u r u l u Ő u.....	8
1.1.3- O r g a n l a r ı.....	10
I.2- G E N E L O L A R A K A C E N T E.....	12
1.2.1- T a n ı m ı V e T ü r k H u k u k u n d a k i Y e r i.....	12
1.2.2- A c e n t e n i n S o r u m l u l u k l a r ı.....	14
1.2.3- H a k l a r ı V e Y e t k i l e r i.....	15
I.3- S İ G O R T A A C E N T E L E R İ.....	16
1.3.1- T a n ı m ı V e T ü r k H u k u k u n d a k i Y e r i.....	16
1.3.2- S i g o r t a A c e n t e l i ğ i S ö z l e Ő m e s i.....	23
I.4- L İ M İ T E D Ş İ R K E T A T İ P İ S İ G O R T A A C E N T E L E R İ.....	29
1.4.1- K u r u l u Ő u.....	29
1.4.2- M u h a s e b e K a y ı t l a r ı.....	36
1.4.3- V e r g i l e r V e G a r a n t i F o n u.....	40

II.BÖLÜM : YANGIN SİGORTA VERGİSİ, GİDER VERGİSİ, GARANTİ FONUNUN BEYAN VE ÖDEME MALİYETLERİNİN DÜŞÜRÜLMESİ HAKKINDA İKİ MODEL	47
II.1- GENEL.....	47
II.2- YSV, GV, GF BEYAN VE ÖDEMELERİNİN SİGORTA ŞİRKETİ TARAFINDAN YAPILMASI MODELİ.....	49
2.2.1- Mevcut Uygulama.....	49
2.2.1.1- Net Prim, YSV, GV, GF Üretimi.....	49
2.2.1.2- Gider Vergisi Tabloları.....	51
2.2.1.3- Yangın Sigorta Vergisi Tabloları.....	54
2.2.1.4- Garanti Fonu Tabloları.....	59
2.2.1.5- GV, YSV, GF Genel Ortak Tabloları.....	61
2.2.2- Önerilen Model.....	68
II.3- GİDER VERGİSİ VE YANGIN SİGORTA VERGİSİNİN TAHSİLAT ESASINA GÖRE ÖDENMESİ MODELİ.....	71
2.3.1- Değişik Taksitlendirilmelerde Modelin Uygulanması.....	71
2.3.2- Modelin Sektör Boyutunda Uygulanması.....	61
III.BÖLÜM : SONUÇ.....	78
- SİGORTA ACENTELERİ.....	78
- YSV, GV, GF BEYAN VE ÖDEME SORUNU.....	80

YARARLANILAN KAYNAKLAR.....84

SUMMARY.....87

G İ R İ Ş

Türk sigorta sektöründe prim üretimi, sigorta acenteleri aracılığı ile yapılmaktadır. Sigorta acentelerinin ise gerçek kişi olma zorunluluğu yoktur. Sigorta Murakabe Yasasının 9 uncu maddesinde "tüzel kişilerin ise iflas etmediğine....." denilerek tüzel kişilerin de acente olabilecekleri gösterilmiştir. Türk Ticaret Kanununun 44 ve 45 inci maddeleri tüzel kişilerin kollektif, komandit, limited, anonim ve kooperatif şirketler olduğunu söylemiştir. Diğer yasalarla düzenlenmiş başka tüzel kişiler var ise de (dernek, belediye, vakıf, devlet, bazı şirketler) acentelerin tacir olmaları zorunluluğu nedeniyle Türk Ticaret Kanunundaki düzenlemeyle yetiniyoruz. Tezin konusu limited şirket A tipi sigorta acenteleri ile sınırlandı.

Birinci bölümde limited şirket A tipi sigorta acentesinin tanımını, ayırıcı özellikleri, kuruluşu, organları, muhasebe kayıtları, yetki ve sorumlulukları ele alındı.

Uygulamada daha çok limited şirket ve anonim şirket kurulmaktadır. Çünkü limited şirketler ve anonim şirketlerin ortaklarının sorumluluğu taahhüt ettikleri sermaye ile sınırlıdır. Bu özellik ticari yaşamın güçlüklerinden kendilerini korumak isteyen gerçek kişilerin istekleri ile uyusmaktadır. Limited şirket-

lerin kuruluş prosedürü ve masrafları anonim şirkete göre daha azdır. Ayrıca anonim şirketin işleyişi de çeşitli zorluklar içermektedir. Bunun yanında limited şirketler iki kişi ile kurulabilmekte, anonim şirketler ise en az beş kişi ile kurulabilmektedir. Açıklanan nedenlerle küçük işletmeler limited şirketleri tercih ederken, büyük işletmeler anonim şirketleri yeğlemektedirler. Acenteler yapıları gereği yereldir ve genellikle küçük işletmelerdir. Bu nedenle limited şirket en uygun şirket olarak ortaya çıkmaktadır. (1)

Türk Ticaret Kanunu md.116 ve devamında (birinci kitap 8.ci fasıl) acenteliği düzenlemiştir. Fakat burada özel olarak sigorta acenteleri düzenlenmemiştir. Tüm acentelere ilişkin hükümler vardır. Bu nedenle gerek Sigorta Murakabe Yasası, gerekse diğer mevzuatı "sigorta" acenteleri açısından incelemek gerekir.

Sigorta şirketleri, acentelik sözleşmesi ile çalıştıkları sigorta acentelerine yetki ve sorumluluk vermektedirler. Genel ola-

(1) Prof.Dr.İlhan Uludağ, "Türkiye'de Küçük Ve Orta Ölçekli İşletmeler, Yapısal Ve Finansal Sorunlar, Çözümler." İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1991-25, Sh.43.

"İşletmelerin Hukuki Yapısı:

<u>Firma Türleri</u>	<u>Firma Adedi</u>	<u>(%)</u>
Anonim Şirket	176	17,6
Limited Şirket	339	33,9
Kollektif Şirket	107	10,7
Adi Komandit Şirket	81	8,1
Sahıs Şirket	297	29,7
	<u>1000</u>	<u>100,0</u>

rak yetki denilince temsil yetkisi, sorumluluk denilince ise temsil yetkisinin kullanımındaki sorumluluk (dışa dönük) ve sigorta şirketi ile ilişkiler açısından (içe dönük sorumluluk) (yani tahsil edilen paranın ödenmesi, bazı kayıtların tutulması gibi) sorumluluk akla gelmektedir. Hukuksal denetimin yanında finansal denetimin yapılması, acente maliyeti ile faydasının dengelenmesi gerekir.

İkinci bölümde ise sigorta poliçesine bağlı gider vergisi (GV), yangın sigorta vergisi (YSV) ve garanti fonu (GF) iki altbölümde ele alınmıştır.

Birinci altbölümde bu üç mali yükümlülüğün (GV, YSV, GF) ilgili mercilere (vergi dairesi, belediye, Hazine Ve Dış Ticaret Müsteşarlığı) sigorta acenteleri tarafından beyan ve ödenmesi şeklindeki yasal ve akılcı olmayan mevcut uygulama ele alınmış olup bu uygulamanın birim acenteye ve sigorta sektörüne getirdiği maliyetler kurulan model çerçevesinde ve koşullarında ortaya konulmuştur. Daha sonra önerilen modelin maliyetleri çıkarılarak mevcut uygulama ile karşılaştırılması yapılmıştır.

İkinci altbölümde ise gider vergisi ve yangın sigorta vergisinin kesilen poliçe üzerinden peşin olarak ilgili mercilere ödenmesinin sektöre getirdiği maliyetler bulunmaya çalışılmıştır. Halbuki bu iki verginin düzenlendiği yasalarda vergi matrahının "nakden veya hesaben yapılan tahsilat" olduğu gözönüne alınarak

tahakkuk eden sigorta primi üzerinden tamamı peşin olarak değil, tahsilat miktarları ve tarihleri esas alınarak ödendiği takdirde, mevcut enflasyon koşulları altında reel vergi yükünün azaltılabileceği ortaya konulmuştur.

İkinci altbölümde önerilen, GV ve YSV'nin tahsilat esasına göre ödenmesi şeklindeki modelin yararı olmakla birlikte uygulanmasında zorluklar olacaktır. Çünkü sigorta acentelerinin, sigorta primi tahsilatlarını sigorta şirketlerine her ay bildirme zorunluluğuna uymaları gerekmektedir. Bu durum ise acentelere yeni bir yük getirecektir. Fakat sigorta şirketleri, hayat sigorta poliçelerinde olduğu gibi tahsilatları merkezden yaparlar ise bu ikinci modelin yararı daha net olarak görülecektir.

Gider vergisi, yangın sigorta vergisi ve garanti fonu hakkında mevcut yasal düzenleme dışında bilimsel çalışma ve kaynak olmaması nedeniyle uygulamada çıkan sorunları görmek ve bunları model çerçevesi içinde ortaya koymak amacı kurulan bir limited şirket A tipi sigorta acentesi ile gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak, gider vergisi, yangın sigorta vergisi ve garanti fonunun sigorta acenteleri tarafından değil, sigorta şirketleri tarafından ilgili mercilere beyan ve ödenmesi şeklindeki öneri modelin uygulanması halinde sigorta sektörümüze çok yararlı olacaktır.

I. TÜRK SİGORTA SEKTÖRÜNDE LIMITED ŞİRKET A TİPİ SİGORTA ACENTELERİ

1.1. LIMITED ŞİRKET

1.1.1. TANIMI VE İLGİLİ MADDELER

Türk Ticaret Kanununun 503 üncü ve devamı maddeleri limited şirketi düzenlemiştir. Bu madde limited şirketi, iki veya daha fazla gerçek veya tüzel kişi tarafından bir ticaret ünvanı altında kurulup ortaklarının sorumluluğu koymayı taahhüt ettikleri sermaye ile sınırlı ve esas sermayesi belirli olan şirket şeklinde tanımlamıştır. 504 üncü maddede ise ortak sayısının en fazla 50 olacağını belirtmiştir. 505 inci maddesi ise şirket esas sözleşmesinin yazılı olması ve bütün kurucuların noterden onaylı imzasının bulunmasını aramıştır. Görüldüğü gibi şirketin özelliklerini a- ticaret ünvanı, b- sermaye, c- en az iki kurucu ortak, d- kuruluş anayasası niteliğinde olan esas sözleşme, e- ortakların sorumluluğunun taahhüt ettikleri sermaye ile sınırlı olması olarak sıralayabiliriz. Burada bu özelliklerin hepsini ayrı ayrı açmak tezin konusu dışına taşmak sayılacağı için sadece ileride işimize yarayacak olan bir özelliğini ele almak istiyorum.

Ortakların sorumluluğu şirketin sermayesi ile sınırlıdır demedik. Bir limited şirketin 10 milyon lira sermaye ile kurulduğunu

düşünelim. Burada ortakların sorumluluğu 10 milyon lira değildir. Üç ortaklı bu şirketin birinci ortağın hissesi % 20, ikincisinin %30, üçüncüsünün ise % 50 ise, sorumlulukları (taahhüt ettikleri) birinci ortak için 2 milyon TL, ikinci ortak için 3 milyon TL, üçüncü ortak için ise 5 milyon TL olur. Acaba örneğin birinci ortak 2 milyon TL sermaye koyma taahhüdünü yerine getirmediği takdirde şirket alacaklıları ne yapacaktır. Çünkü hiçbir ortak taahhüt ettiği sermayeyi şirkete ödemesse şirket alacaklıları alacaklarını şirketten nasıl alacaktır? Burada iki görüş çıkıyor.

Birinci görüşe göre şirket alacaklılarının şirkete yaptıkları icra takibinin semeresiz kalması halinde taahhüdünü yerine getirmeyen ortağa icra iflas Kanun 89. maddesi gereğince haciz ihbarnamesi gönderilebilir. (2)

İkinci görüş ise taahhüdü yerine getirmeyen ortağa karşı talep hakkının yalnız şirkette olduğu şirket alacaklısının icra iflas Kanunu md.89 gereğince ortağa haciz ihbarnamesi gönderme hakkının olmadığı şeklindedir. (3)

Yargıtay ikinci görüşe katılmaktadır. "Limited Şirket ortaklarının, şirkete göre "üçüncü kişi" sayılamayacağı, şirket borçlarından dolayı, şirket alacaklılarının, şirkete olan sermaye

(2) İİK md.89 " Hâmiline ait olmayan veya cirosu kabil bir senede müstenit bulunmayan alacak veya sair bir talep hakkı veya borçlunun üçüncü bir şahıs elindeki menkul bir malı haczedilirse icra menuru; borçlu olan hakiki veya hükmi şahsa bundan böyle borcunu ancak icra dairesine ödeyebileceğini ve takip borçlusuna yapılan ödemenin muteber olmadığını veya malı elinde bulunduran üçüncü şahsa bundan böyle menkul malı ancak icra dairesine teslim edebileceğini, malı takip borçlusuna vermemesini, aksi takdirde malın bedelini icra dairesine ödemek zorunda kalacağını bildirir (Haciz ihbarnamesi). "

borcunu ödemiş olan şirket ortaklarına 89. maddeye göre "haciz ihbarnamesi" gönderemeyeceği, 89. ihbarının 3. şahıslara çıkarılabileceği, limited şirketin ortaklarının borçlu şirkete göre üçüncü şahıs olmadığı ve şirket borçlarından dolayı şirketlerin doğrudan doğruya takip edilemeyeceği, ödenmemiş sermaye borcunun ödenmesinin 89 ihbarına konu olamayacağı, şirketlerin ödenmemiş sermaye borcu veya haksız olarak kar hissesi veya sermaye paylarını geri alıp alamadıkları, tahsili gerekip gerekmediği hususlarının hallinin muhakemeyi gerektirip, alacaklının bu hususta ait olduğu mahkemeye dava açması gerektiği düşünülmeden, itirazın kaldırılması isabetsiz temyiz itirazları yerinde görülmele, merci kararının İİK. 366 ve HUMK.'nun 428. maddeleri uyarınca (bozulmasına), 28.2.1989 gününde oybirliğiyle karar verildi." 12. HD. 28.2.1989 T. E:1988/6771, K:2775. (4)

(3) Prof. Dr. Reha Poroy - Prof. Dr. Ünal Tekinalp - Prof. Dr. Ersin Çanoğlu, "Ortaklıklar Ve Kooperatif Hukuku", Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982, sh.788.

* Türk Ticaret Kanunu ortaklarla ortaklık alacaklıları arasında bir ilişki kurmamış, alacaklılara gereğinde ortaklara başvurma imkanını tanımamıştır. Diğer bir söyleyişle, Türk Hukukunda ortaklar ortaklık borçlarından sorumlu değildirler. Bu ilkeyi, " ortaklar ortaklık alacaklılarına karşı sorumlu değildirler " şeklinde de ifade edebiliriz. Binaenaleyh, doktrinde ve uygulamada çok sık rastlanan " limited ortakların şirket alacaklılarına karşı sorumluluğu sınırlıdır " ibaresi bir galattan ibarettir. Alacaklılara karşı sorumlu olan, bir hukuk süjesi olarak limited şirket tüzel kişisidir. Limited şirket, alacaklılara karşı bütün malvarlığı ile yani sınırsız olarak sorumludur. Ortaklığın sona ermesi veya aleyhindeki bir icra takibinin semeresiz kalması dahi (kolektif ve komandit ortaklıklardan farklı olarak), alacaklılara ortakları doğrudan doğruya izleme ikanı vermez. Bu hallerde, ortakın sermaye alacağını talep hakkı tasfiye memurlarına veya iflas idaresine geçer. Ortakların bakiye sermaye borçları tasfiye memurları veya iflas idaresi tarafından tesbit ve talep olunur. (TTK.md.532) *

(4) Av.Talih Uyar, " İcra Hukukunda Haciz ", Manisa, 1990, sh.442

1.1.2.KURULUŞU

Limited şirketin kurulması için ilk koşul en az iki gerçek ve\veya tüzel kişinin biraraya gelerek şirket ana sözleşmesini hazırlaması gerekir.(TTK. md.505) Ana sözleşme, şirketin anayasasıdır. Bu sözleşmede ortakların adı, soyadı, işletmenin konusu, tüzel kişi ise ünvanı, adresleri, sermaye miktarı, hisselerin oranı, şirketin kararların alınış şekli, şirketin üçüncü kişilere karşı temsili gibi konuları içerir.

Bu ana sözleşmenin kurucu ortakların tümü tarafından imzalanması ve notere bu imzaların onaylattırılması gerekir. TTK. md. 10 ana sermayenin en az "on bin TL" olması gerektiğini söylemiştir. Bu miktar Türk Ticaret Kanununun değiştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Daha sonra şirket adına bir bankada hesap açtırılıp bu hesaba şirket ortaklarının taahhüt ettikleri sermayeyi (tedrici kuruluşta en az dördte birini) bloke ettirmeleri gerekir.Sermayenin bloke edildiğine dair banka yazısı ve ana sözleşme,Sanayi Ve Ticaret Bakanlığına ibraz edilerek TTK. md. 509 gereğince kuruluş izni için başvurulur. Daha sonra TTK. md.510 gereğince merkezin bulunduğu ilin ticaret sicil memurluğuna bir dilekçe, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından onaylanan esas sözleşme nüshaları ile birlikte verilerek kuruluşun tescili ve ilanı talep edilir.Tescilin, iki ana sonucu vardır. Birincisi TTK md. 512'de belirtildiği üzere "şirket, ticaret siciline tescil

ile hükmü şahsiyet kazanır. " Yani artık muhatap olarak alınabilecek tüzel bir kişi karşımıza çıkmıştır.(5)

Bu tüzel kişinin sermayesi, merkezi, ünvanı, temsil organı vardır.Bu kişiye karşı dava açılabilir, tebligat yapılabilir, vergi yükümlülüğü olur. Diğer fonksiyonu ise tescil edilen şirketin tacir niteliğini kazanmasıdır. Çünkü TTK.md.14/2 "bir ticari işletmeyi kurup açtığını, sirküler, gazete, radyo ve sair ilan vasıtaları ile halka bildirmiş veya işletmesini ticaret siciline kaydettirerek keyfiyeti ilan etmiş olan kimse fiilen işletmeye başlamamış olsa bile tacir sayılır" demektedir. (6)

(5) Türk Ticaret Kanunu md.511

" İnceleme sonunda kanuni şartları haiz bulunduğu anlaşılan limited şirket, aşağıdaki hususlara şamil olmak üzere, ticaret siciline tescil ve ilan olunur:

1. Mukavele tarihi;
2. Şirketin ticaret ünvanı ve merkezi;
3. İşletme konusu ve şirketin müddeti;
4. Ortaklardan her birinin ad ve soyadı, ikametgahı ve tabiyeti, bir hükmi şahıs bahis konusu ise adı veya ticaret ünvanı ve merkezi;
5. Esas sermaye ile ortakların koymayı taahhüt ettikleri sermaye miktarları;
6. Ayın olan sermayenin ve devralınan mali kıymetlerin neden ibaret olduğu ve bunların taahhüt olunan sermayeye ne suretle mahsup edileceği;
7. Müdürlerin ad ve soyadları; ikametgahları ve tabiyetleri;
8. Şirketin ne suretle temsil edileceği;
9. Şirkete ait ilanların ne şekilde yapılacağı.

(6) Prof. Dr. Fahman Tekil, " Ticari İşletme Hukuku " Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1981 sh.76

1.1.3.ORGANLARI

Limited şirketin üç organı vardır.Bunlardan birincisi ortaklar genel kuruludur.Bu kurulda kural olarak ödenmiş ana sermayenin yarısından çoğunu temsil eden ortakların alınan karar lehine oy vermiş olmaları şartı aranır.Burada dikkati çeken husus kararların alınmasında esas, kişi çokluğu değil pay çokluğudur.Bu kuralın ana istisnalarından birini Türk Ticaret Kanunu md.537 belirtmiştir. "Ancak bir ortak bütün ortakların haiz oldukları rey sayısının üçte birinden fazlasına sahip olamaz." Bu kurul şirketin ana sözleşmesini değiştirmeye, müdürleri tayin ve azletmeye, denetçileri tayine, kar zarar hesabı ve bilançoğu onaylamaya müdürleri ibraya yetkilidir. (7)

İkinci organ ise müdürlerdir.Müdürler şirketi idare ve temsil ederler.Ortaklar genel kurulunun kendilerine verdiği yetkilerin sınırları içerisinde şirketin ticari faaliyetlerini yürütürler.

(7) Prof.Dr.Reha Poroy - Prof.Dr.Ünal Tekinalp - Prof.Dr.Ersin Çanoğlu, A.g.e., sh.800.

"Genel kurul, yetkileri iç ilişkide kalan bir karar organıdır. Yönetimin daha güçlü olabilmesi ve çeşitli nitelikteki prensiplere uyabilmesi için yetkilerinin bir kısmını müdürlere ya da yönetim komitelerine devredebilir. Fakat, öyle bazı yetkiler vardır ki bunlar sadece onun tekelindedir ve başkalarına devredilemezler.Devir olanağı bulunmayan bu yetkiler şunlardır:

- a- Ortaklık esas sözleşmesini değiştirmek;
- b- Müdürleri tayin ve azletmek;
- c- Müdür olmayan ortaklara tanınan denetlenme hakları saklı kalmak üzere denetçileri tayin ve azletmek;
- d- Kar zarar hesabını ve bilançoğu onaylamak ve safi karın kullanılma şeklini tayin etmek;
- e- Müdürlerin ibrasına karar vermek;
- f- Payların bölünmesini kararlaştırmak;
- g- Kuruluş ve yönetim işlerinden dolayı kendi organlarına veya münferit ortaklara karşı haiz olduğu tazminat istenmelerini ileri sürmek."

Örneğin dava açabilirler, mal alabilirler, bono imzalayabilirler. Müdürlerin şirketi nasıl ve kaç imza ile temsil ve ilzam edecekleri ana sözleşmede başlangıçta belirtilir. Bu nedenle müdürlerin yetkileriyle ilgili ortaklar kurulu kararı olmasa bile ana sözleşme bunun için yeterlidir.

Üçüncü organ ise ortak sayısı yirmiye aşan limited şirketlerde bulunan denetçilerdir. TTK. 548. ci maddesine göre yirmiden az olan limited şirketlerde ise müdür olmayan ortakların Borçlar Kanunu md.531 çerçevesinde denetim hakları vardır. (8)

(8) Borçlar Kanunu md.531

" İdare yetkisini haiz olmasa bile her şirketin şirket işlerinin nasıl gittiği hakkında şahsen malumat almağa ve şirketin defterlerini ve evrakını tetkik ve kendine mahsus olmak üzere şirketin mali vaziyeti hakkında hülasa çıkarmağa hakkı vardır; hilafına mukavele batıldır."

1.2-GENEL OLARAK ACENTE

1.2.1-TANIMI VE TÜRK HUKUKUNDAKİ YERİ

Sigorta acentesini anlayabilmemiz için öncelikle acente kavramını ele almamız gerekir."Acente" şeklindemi yazılacaktır, yoksa "acenta" şeklindemi yazılacaktır? Türk Ticaret Kanununda "acenta" şeklinde geçmekte olup Sigorta Murakabe Kanununda ise "acente" şeklinde geçmektedir. Sigorta Murakabe Kanununun 3379 sayılı Kanunla 1987 yılında değiştirilmeden önceki şeklinde de "acenta" şeklinde geçmektedir. Her ikisi de kullanılabilir. Biz acente olarak yazmayı tercih ediyoruz. Türk Ticaret Kanununun birinci kitabının sekizinci fasılı acentelik düzenlemiştir. Acentelik iki gerçek veya tüzel kişi arasında bir tür ticari ilişkidir. Bu ilişkiyi kanıtlayan belge acentelik sözleşmesidir. Acentelik sözleşmesinin geçerliliği kural olarak şekle bağlı değildir. Fakat acentenin müvekkili adına sözleşme yapabilmesi için müvekkilinin özel ve yazılı iznine mutlaka bağlıdır. Söz konusu belgenin acente tarafından tescil ve ilan ettirilmesi ayrıca gereklidir. TTK. md. 121. (9)

(9) Türk Ticaret Kanunu md.121: AKİT YAPMA MESULİYETİ

"Hususi ve yazılı bir muvafakat olmadan acenta müvekkili namına mukavele akdine selahiyetli değildir.

Acentalara müvekkilleri adına akit yapma selahiyetini veren vesikaların acenta tarafından tescil ve ilan ettirilmesi acburidir."

Md.122: SELAHİYETSİZLİK

"Acenta, selahiyeti olmaksızın veya selahiyeti sınırlarını aşarak müvekkil namına bir mukavele yaparsa müvekkili mukavelenin akdini haber alır almaz üçüncü şahsa, akde icazet vermediğini derhal bildirmediği takdirde, icazet vermiş sayılır. İcazet verilmediği halde acenta akitten bizzat sorumludur."

Acenteyi TTK.md.116 tanımlamıştır. "Ticari mümessil, ticari vekil, satış memuru ve müstahdem gibi tabi bir sıfatı olmaksızın (yani bir hizmet sözleşmesi ile bağlı olmaksızın) bir mukaveleye (acentelik sözleşmesine) dayanarak muayyen bir yer veya bölge içinde daimi bir surette ticari işletmeyi ilgilendiren akidlerde aracılık etmeyi veya bunları o işletme adına yapmayı meslek edinen kimseye acente denir." (10)

Acentenin ana unsurlarını şöyle sıralayabiliriz:

- a- Bağımsızdır, tacirdir, vergi karnesi vardır. Bir ticari işletmedir, yani satış memuru değildir.
- b- Belirli bir bölgede faaliyet gösterir.
- c- Bir ticari işletmeyi ilgilendiren işlerde aracılık yapar yada bu işleri o işletme adına yapar.
- d- Aracılık faaliyeti bir veya birkaç iş için değil devamlıdır.
- e- Acente ile müvekkili arasında bir acentelik sözleşmesi vardır. (11)

(10)Prof.Dr.Rayegan Kender, "Hususi Sigorta Hukuku", Filiz Kitabevi, İstanbul, 1990, sh.89.

(11)Prof.Dr.Fahman Tekil, A.g.e., sh.155 vd.

"Acentenin faaliyetlerinde devamlılık vardır. Yasal tanımdaki "meslek edinme" sözü bu özelliği anlatıcıdır. Faaliyetlere belirli ya da belirsiz bir zaman için girilmiş bulunulabilir. Ancak öneali olan, acenteliğin "devamlı bir ilişki" olarak üstlenilmesidir. "Devamlılık" unsuru sözleşme yapan acentayı vekil'den, aracı acentayı ise tallal'dan ayırır."

1.2.2- ACENTENİN SORUMLULUKLARI

a- Acente acentelik sözleşmesi ile kendine bırakılan bölgede müvekkilinin çıkarlarını korumaya işlerini görmeye sorumludur.

b- Acente kabule yetkili olduğu üçüncü kişilerin beyanlarını müvekkili adına kabule mecburdur. Ayrıca bölgesindeki piyasanın durum ve şartlarını, müşterilerin mali durumunu ve bu durumda meydana gelen değişiklikleri ve yapılan işlemleri müvekkiline bildirmeye mecburdur.

c- Acente müvekkiline ait olan parayı zamanında ödemediği takdirde gecikme anından itibaren ticari temerrüt faizi ve gerekirse tazminat ödemekle yükümlüdür. TTK.md.9/2 ve TTK.md.126.

d- Ayrıca aksi yazılı olarak kararlaştırılmış olmadıkça acentede kendisine verilen bölge içerisinde, rakip ticari işletmeler hesabına aracılık yapamaz.(12)

(12) Bu konuyu düzenleyen Türk Ticaret Kanunu madde 119 şöyledir.

"Acente, aracılıkta bulunduğu veya akdettiği mukavelelerle ilgili her türlü ihtar, ihbar ve protesto gibi hakkı koruyan beyanları müvekkil namına yapmaya ve bunları kabule yetkilidir.

Bu gibi mukavelelerden çıkacak ihtilaflardan dolayı acenta müvekkili namına dava açabileceği gibi kendisine karşı da aynı sıfatla dava açılabilir.

Bu hükümlere aykırı olan şartlar muteber değildir."

Buradan bir sigorta acentesinin sigorta şirketi namına dava açabileceği sonucunu çıkarıyoruz. Fakat bu durum acentenin sigorta şirketi namına bizzat davayı yürütebileceği şeklinde yorumlanamaz. Çünkü buna 1136 sayılı Avukatlık Kanununun 35 ci maddesi engeldir.

" Kanun işlerinde ve hukuki meselelerde ahtalaa vermek, sahne, hake veya yargı yetkisini haiz bulunan diğer organlar huzurunda gerçek ve tüzel kişilere ait hakları dava etmek ve savunmak, adli işlemleri takip etmek, bu işlere ait bütün evrakı düzenlemek, yalnız baroda yazılı avukatlara aittir."

Sonuç olarak bu iki kanunun birbiri ile çelişmediğini, sigorta acentesinin müvekkili sigorta şirketi namına dava açma hakkına sahip olduğunu ve fakat bu hakkını ancak bir avukat aracılığı ile kullanabileceğini söyleyebiliriz.

1.2.3- ACENTENİN HAKLARI VE YETKİLERİ

a- Acente, aracılıkta bulunduğu veya mukavelelerle ilgili her türlü ihtarı, ihbar ve protesto gibi hakkı koruyan beyanları müvekkil namına yapmaya veya bunları kabule yetkilidir.

b- Bu gibi işlemlerden çıkacak ihtilaflardan dolayı acente müvekkili namına dava açabileceği gibi, kendisine karşı aynı sıfatla dava açılabilir.

c- Acente, müvekkilin yazılı ve özel vekaleti ile müşterilerden müvekkili hesabına para tahsil edebilir.TTK.md.119.

d- Acente;

- müvekkili adına yaptığı işlemler karşılığı,

- aracılık yaptığı işlemler karşılığı,

- tekeli altında bulunduğu bölge içinde müvekkili ile müşteri arasında yapılan doğrudan işlemler karşılığı ücrete hak kazanır.(TTK. md.128) Acentenin TTK.md.132 gereğince kendisine ödenmeyen muaccel ücreti için yedindeki müvekkile ait para ve esyayı hapis hakkı vardır.

e- Acente yaptığı işlerden kaynaklanan olağanüstü masraflarını müvekkilinden isteyebilir. Fakat örneğin büro kirası, telefon masrafları gibi olağan masraflarını isteyemez.

f- Acente, müvekkilin yazılı ve özel muvafakatı ile müvekkili namına sözleşme yapabilir.TTK.md. 121. Bu sözleşmenin tescil ve ilanı gerekir. (13)

I.3- SİGORTA ACENTELERİ

1.3.1- TANIMI VE TÜRK HUKUKUNDAKİ YERİ

Sigorta acentelerini ilgilendiren maddeler, Türk Ticaret Kanununun genel olarak acenteyi düzenleyen 116. ve devamı maddeleri, 11.6.1987 tarih ve 3379 sayılı kanunla bir kısım maddeleri değiştirilen Sigorta Murakabe Kanununun değişik 9. maddesi ve bu kanunun genel olarak diğer maddeleri ile 24.10.1991 tarih ve 2103 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Sigorta Ve Reasürans Aracıları Hakkında Yönetmeliğin maddeleridir.

TTK.nun 116.ıncı maddesinde yazılı tanımlama sigorta acentesi için de geçerlidir. Fakat sigorta acentesinin ayırıcı unsurları vardır. SMK 9. maddede "acentelik yapacak kişilerin (gerçek ve tüzel) bankalar hariç sigortacılıkla bağdaşmayan bir işle istigal edemeyecekleri" ifade edilmiştir.

Sigorta Murakabe Kanununda sigorta acentesinin tanımı yoktur. Fakat Sigorta Ve Reasürans Aracılığı Hakkında Yönetmeliğin 6 ncı maddesinde bir tanımlama vardır."Her ne ad altında olursa olsun sigorta şirketine tabi bir sıfatı olmaksızın bir sözleşmeye dayanarak belirli bir yer veya bölge içinde daimi suretle Türkiye'deki sigorta şirketlerinin veya sigorta şirketlerinin Türkiye'deki şubelerinin ruhsatlı buldukları sigorta dallarındaki sözleşmelere aracılık etmeyi veya şirket adına sözleşme yapmayı meslek edi-

nen gerçek veya tüzel kişilere sigorta acentesi denir." (14)

Bu yönetmelikte belirtilen nitelikleri taşıyan ve teminat yaptırmak suretiyle sigorta şirketlerince yetkili kılınarak tescil ve ilan edilmiş acenteler, sigorta şirketi adına sigorta sözleşmelerine aracılık ederek veya düzenleyerek sigorta hizmeti verirler.

Türk Ticaret Kanununda düzenlenen acente kavramı ile Sigorta Ve Reasürans Aracıların Hakkında Yönetmelik ile Sigorta Murakabe Kanununda düzenlenen sigorta acentesi kavramı arasındaki ayırıcı unsurları ve benzer yönleri ortaya koymaya çalışalım.

Genel olarak acenteler bir sözleşmenin yapılmasına ya aracılık ederler yada müvekkilleri adına sözleşmeyi yaparlar. TTK'nun acenteliği düzenleyen faslında hüküm bulunmayan hallerde aracılık yapan acentelere TTK'nın tellallık hükümleri (TTK md.100 vd.)(15), sözleşme yapan acentelere ise komisyon hükümleri (Borçlar Kanununun md.416 ve devamı maddeleri) uygulanır. Sigorta acenteleri içinde bu ayırımı benzer ikili ayırım vardır. Sigorta Ve Reasürans Aracıları Hakkında Yönetmeliğin 6 ıncı maddesinde "... sözleşmelerine aracılık etmeyi veya şirket (sigorta şirketi) adına sözleşme yapmayı...." şeklinde yazılı olduğu gibi yine aynı maddede ".....sigorta şirketi adına sigorta sözleşmelerine aracılık

(14)Prof.Dr.Rayegan Kender, A.g.e., sh.89.

(15)Türk Ticaret Kanunu md.100

"Taraflardan hiçbirine ticari mümessil, ticari vekil, satış memuru veya müstahdem yahut acenta gibi bir sıfatla daimi bir surette bağlı olmadığınız, ücret karşılığında, ticari işlere müteallik mukavelelerin akdi hususunda taraflar arasında aracılık yapmayı meslek edinen kinseye tellal denir."

lık ederek veya düzenleyerek....." şeklinde ikili ayırım vardır. Uygulamada sigorta poliçesi düzenleme (imzalama) yetkisi olan sigorta acentelerine "A acentesi", sigorta poliçesinin düzenlenmesine aracılık yapan sigorta acentelerine ise "B acentesi" denilmektedir. Yönetmelikte ayrıca sigorta prodüktörleri düzenlenmiştir. A tipi ve B tipi sigorta acenteleri ile sigorta prodüktörleri arasındaki en büyük fark prodüktörlerin prim tahsil etme yetkisinin olmadığı hususudur. (16) (17)

TTK'nun düzenlenmesinde acentelik devamlı bir meslek olarak düşünülmüştür. TTK. md.116 "aracılık etmeyi veya bunları o işletme

(16) Prof.Dr.Rayegan Kender, A.g.e., 1990.

Sh.90: " Ticaret Bakanlığının 1.9.1972 tarihinde yürürlüğe giren son sirkülerinde iki nev'i acente aşağıdaki şekilde tarif edilmiştir:

A acentesi: Bizzat rejestro tutarak poliçe tanzim eden ve gider vergilerini kendileri ödeyen acenteler.

B acentesi: A acentesi vasfını taşımayan diğer acenteler. "

"...Tali acenta, acentanın tayin ettiği acentadır. Bir umumî acenta muhtelif tali acentalar tayin edebilir. Buna akdi ilişki iki acenta arasında bulunmaktadır."

Sh.96: " Acenta ile prodüktör mahiyeti itibarıyla farklıdır. Prodüktör daha çok sigortalının tarafında bulunan bir aracıdır. Özel hallerde sigorta şirketi buna bazı yetkiler verebilir, bu mahiyetini değiştirmez. Prodüktör belirli bir sigorta şirketine devamlı surette aracılık etmez, muayyen bir bölgeye bağlı ve orada inhisara sahip değildir."

(17) Cahit Nomer, "Sigortanın Genel Prensipleri Ve Reasürans ", Çeltüç Matbaacılık Koll.Şti., İstanbul, 1977.
Sh.12, 13: Sigortacılar genellikle bütün işlerini acenteler vasıtasıyla yürütürler ve bu acenteler başlıca dört grupta toplanabilir:

I - UMUMİ ACENTELER : Tanımla sigortacının yerini alırlar. Teşkilatın müdürü, teknisyenleri ve gerekli bütün memurları mevcuttur.Yetkileri umumî hükümler ve teşkilatın verdiği selahiyetle sınırlıdır.

II- SİGORTACIYA İŞ TEMİN EDEN ACENTELER: Bunların bağlı buldukları şirketi temsil yetkileri sınırlıdır. Bu acentelere poliçe kesmek, prim toplanak selahiyeti verilebilir.

III- SADECE KOMİSYON ALAN ACENTELER: Sigortacıya müşteri getirirler ve bunun karşılığında işin nevine göre bir komisyona hak kazanırlar. Poliçe kesmek veya diğer herhangi bir şekilde sigortacıyı mesuliyet altına sokmak yetkileri yoktur.

IV- SİGORTACININ MUAYYEN BİR GÖREV İÇİN VAZİFELENDİRDİĞİ MÜMESSİLİ: Bunlar bilhassa hasar tesbiti ile vazifelendirilmiş eksperlerdir.Bunların yetkisi muayyen bir hasarla ilgili olarak kendilerine verilmiş bulunan selahiyetle sınırlıdır."

adına yapmayı meslek edinen kişiye acenta denir, "şeklindedir. Yönetmeliğin 6'ncı maddesinde ise "...Sigorta dallarındaki sözleşmelere aracılık etmeyi veya şirket adına sözleşme yapmayı meslek edinen gerçek veya tüzel kişilere sigorta acentesi denir," şeklindedir. Görüldüğü gibi gerek genel düzenlemede gerekse sigorta acenteliği düzenlemesinde devamlılık esastır. Vekalet ilişkisinde ise devamlılık esas değildir.

A acentesi, b acentesi, tali acente, prodüktör arasındaki ayrımları bir tablo ile ortaya koyalım.

ÖZELLİKLERİ	A ACENTESİ	B ACENTESİ	TALI ACENTE	PRODÜKTÖR
DEVAMLILIK	Devamlıdır	Devamlıdır	Devamlıdır	Devamlılık yoktur.
ÇALIŞMA BÖLGESİ	Genellikle acentelik sözleşmesi ile belirlenen bölgede tekel yetkisi vardır.	A acentesi gibidir.	A acentesi gibidir.	Belirli bir bölge ile sınırlılık yoktur.
POLİÇE İMZALAMA YETKİSİ	Vardır.	Trafik poliçeleri dışında yoktur.	Yoktur.	Yoktur.
SİGORTA PRİMİ TAHSİL YETKİSİ	Vardır.	Vardır.	Yoktur.	Yoktur.
BAŞKA İŞLE UĞRAŞMA	Sigortacılıkla bağdaşmayan işle uğraşamaz.	A acentesi gibidir.	Kısıtlama yoktur.	Başka iş yapamaz.
RUHSAT ALMA ZORUNLULUĞU	Yoktur.	Yoktur.	Yoktur.	Hazine Ve Dış Ticaret Müsteşarlığından ruhsat almak zorundadır.
SİGORTA POLİÇESİ ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER	Uygulamada A acentesi tarafından ödenmektedir.	Uygulamada sigorta şirketi tarafından ödenmektedir.	A acentesi yada sigorta şirketi tarafından ödenir.	Sigorta şirketi tarafından ödenir.

Diğer bir ayırım ise sigorta acentelerinin sigortacılıkla bağdaşmayan bir iş yapamaması, genel acenteler için ise böyle bir kısıtlamanın olmamasıdır. Sigorta acentesinin başka bir işle uğraşması kısıtlanmış değildir. Sadece sigortacılıkla bağdaşmayan bir işle uğraşması yasaklanmıştır. Sigorta Murakabe kanununun 9'uncu maddesi bu kısıtlamayı getirmiş olmakla birlikte sigortacılıkla bağdaşmayan işlerin ne olduğu konusunda açıklama getirmemiştir. Örneğin uygulamada sık görüldüğü üzere muhasebe büroları sigorta acentesi olabilir mi? Yada seyahat acentesi aynı zamanda sigorta acenteliği yapabilir mi? Hangi iş türlerinin sigortacılıkla bağdaşmadığı konusunda bir açıklık olmadığı için bu maddenin işletilebilmesi çok zordur. Uygulamada bu madde sigorta acentelerinin başka bir işle iştigal edip etmedikleri denetlenmemektedir. (18)

Sigorta acenteliği yapacak kişilerin sigortacılıkla bağdaşsa bile sigorta acenteliği yapmayacakları iş türleri de vardır:

a- Sigorta ve reasürans şirketlerinin yönetim ve denetim kurulu üyeleri ile bu şirketlerde herhangi bir şekilde istihdam edilenler.

b- Sigorta eksperliği yapanlar, sigorta acenteliği yapamazlar. Bunun yanında bankalar ve diğer finansal kurumlar sadece

(18) Prof.Dr.Haydar Arseven, "Sigorta Hukuku", İstanbul, 2.Bası Ocak 1991.

Sh.59 "Başka işle uğraşmana koşulu bankalar ve yönetmeliğe göre finans kurumları için yoktur. Kanunun 9. maddesinin 5. fıkrasına göre acenteler, sigortacılıkla bağdaşmayan bir işle uğraşamazlar. Kanunun 37.maddesine göre bu yasak prodüktörler için mutlaktır. Bunlar prodüktörlükten başka hiçbir işle uğraşamazlar. Yönetmelikte misal kabilinden dahi olsa, sigortacılıkla bağdaşmayan işler belirtilmiş değildir."

faaliyet alanları ile ilgili sigorta acenteliği yapabilirler. Uygulamada bankalar örneğin otomobil kredisi verdiklerinde kasko sigortası yapmaktadırlar. Bankaları kasko sigortası yapmasının yasada belirtilen kısıtlamayı aşmaktadır. Sadece bankacılık işleri ile ilgili sigortaları yapabilirler. Örneğin mevduatın sigortalanması gibi.

TTK'nda düzenlenen acente olabilmek için örneğin lise mezunu olmaları, iflas etmemiş olmaları gibi şartlar aranmaz. Halbuki sigorta acenteleri için bu gibi şartlar aranmıştır. Bunlar yönetmeliğin 7. maddesinde sayılmıştır.

- a- Türkiye'de yerleşik olmaları,
- b- En az lise mezunu olmaları,
- c- Medeni hakları kullanma ehliyetine sahip olmaları,
- d- Iflas etmediklerine ve konkordato kayıtlarının bulunmadığına dair belgeyi acenteliğini yapacakları şirkete tevdi etmeleri,
- e- Emniyeti suistimal, dolandırıcılık, karşılıksız çek keşidesi, hırsızlık, zimmet, ihtilas, rüşvet, irtikap ve sahtekarlık gibi yüzkızartıcı suçlardan mahkum bulunmadıklarına dair belgeyi acenteliklerini yapacakları şirkete vermeleri,
- f- Meslek teşekkülüne üye olmaları,

Tüzel kişilerin sigorta acenteliği yapabilmeleri için ise:

- a- Anasözleşmelerinde sigortacılıkla bağdaşmayan işlerle istigal edeceklerine dair hüküm bulunmaması,
- b- Kollektif şirketlerde ortakların tamamı, komandit şirket-

lerde komandite ortaklar (yani sınırsız sorumlu ortaklar), limited ve anonim şirketlerde ise yönetim ve temsilde yetkili olan kişilerin meslek teşekkülüne üye olmaları şartı hariç gerçek kişilerde aranan diğer şartları taşımaları

c- bu şirketlerin iflas etmemiş olmaları, ve konkordato kayıtlarının bulunmaması şarttır.

Burada anlamakta zorluk çektiğimiz bir nokta var. iflas kararının verilmesi ile şirket yetkililerinin şirketin idaresindeki yetki ve sorumlulukları sona erer. Şirket varlıkları aktif ve pasifleri ile birlikte sona erer, şirket varlıkları aktif ve pasifleri ile birlikte iflas idaresinin denetimine girer. iflasın kapanması ile birlikte tüzel kişilik sona erer. iflas etmek, iflasın kapanması ile gerçekleştiğine göre bu durumda zaten tüzel kişilik sona ermiş demektir. Hukuk önünde var olmayan bir şirketin zaten sigorta acentesi olabilmesi söz konusu olamaz. (19)

Diğer bir farklılık ise TTK'da belirtilen acenteler için teminat zorunluluğunun olmamasıdır. Halbuki sigorta acenteleri teminat göstermek zorundadırlar.

(19) Türk Ticaret Kanunu md.185/1 : " Kollektif şirketler, aşağıdaki sebeplerle infisah eder:

1. Konkordato ile neticelenmiş olsa bile şirketin iflası "

Md.267: " Kolektif şirketlerin infisahına dair olan 185- 242 nci maddeler hükümleri konandit şirketlerde de tatbik olunur."

Md.434: " Anonim şirketler şu sebeplerden biri ile müfeseh olur.

.....

8. Şirketin iflasına karar verilmiş olması."

Md.549: " (Limited) Şirket şu hallerde infisah eder:

.....

3. Şirketin iflasına karar verilmesiyle. "

1.3.2- SİGORTA ACENTELİĞİ SÖZLEŞMESİ

TTK'nun 121 nci maddesi "hususî ve yazılı bir muvafakat olmadan acenta müvekkili namına mukavele aktine selahayetli değildir" diyerek özel ve yazılı bir acentelik sözleşmesinin olması gerektiğini ve yine aynı maddenin ikinci fıkrası " acentalara müvekkilleri adına akit yapma selahiyetini veren vesikaların acenta tarafından tescil ve ilan ettirilmesi mecburîdir " diyerek acentelik sözleşmesinin tescil ve ilan ettirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Benzer hüküm Sigorta Murakabe Kanununda ve Yönetmeliğinde vardır. Yönetmeliğin 6 ncı maddesi "...sigorta şirketlerince yetkili kılınarak tescil ve ilan edilen acenteler.." şeklindedir. Yine Yönetmeliğin 9 ncu maddesinde " Acentelere verilecek yetkilerin hudut ve şümulü, muameleye başlamadan önce, şirketlerce mahallinde usulü dairesinde tescil ve ilan olunur" demektedir. Uygulamada acentelik sözleşmeleri ticaret sicili gazetesinde tescil ve ilan olunmaktadır. Acentelik sözleşmesinde özellikle acenteleri bağlayıcı nitelikte birçok madde bulunmaktadır. Bunları gözden geçirelim.

- Sigorta şirketinin ve sigorta acentesinin ünvan (adı ve soyadı) ve adresleri.

- Acenteliğin konusu : Acentenin hangi branşlarda çalışacağı (örneğin : kaza, yangın, nakliyat).

- Çalışma bölgesi : Acente için İstanbul, Ankara gibi bir çalışma bölgesi verilmekte ve acentenin bu bölge dışında iş almasının istisnai nitelikte olup sigorta şirketinin bu teklifleri kabul edip etmemekte serbest olduğu belirtilmektedir.

Burada açıklanması gereken nokta var. TTK md 118 " Aksi yazılı kararlaştırılmış olmadıkça, müvekkil aynı zamanda ve aynı yer veya bölge içinde aynı ticaret dalı için birden fazla acenta tayin edemeyeceği gibi ; acenta dahi aynı yer veya bölge içinde, birbirleri ile rekabette bulunan müteaddit ticari işletmeler hesabına aracılık yapamaz" demektedir. Şirketler TTK'nun bu maddesini aşmak için uygulamada acentelik sözleşmelerine " şirket acentenin faaliyet bölgesi içinde doğrudan doğruya veya başkaları aracılığıyla sigorta işleri temin etmekte, başka acenteler ve her nevi istihsal teşkilatı kurmakta serbestir. Acentenin bu gibi hallerde hiçbir talep hakkı yoktur" şeklinde şartlar koymaktadırlar. Böylece aynı bölge içinde birden fazla acentelik oluşturabilmektedirler.(20)

- Acentenin yetkilerine ve yükümlülüklerine ilişkin maddeler: Bu maddelerde sigorta acentelerinin police düzenleme yetkileri, prim tahsil yetkileri, sigortalıların hakkı koruyan beyanlarını alma yetkileri düzenlenmektedir.Yükümlülükler ise acenteye yapılan beyanların şirkete en kısa zamanda bildirme yükümlülüğü, başka

(20) Güneş Sigorta A.Ş. acentelik sözleşmesinin 20.ci maddesi.

sigorta şirketleri ile iş yapma yükümlülüğü, sigorta portföyünü geliştirme ve şirket çıkarlarını koruma yükümlülüğü gibi özünde devamlılık unsurunun bulunduğu yükümlülükler için düzenlemelerdir.

- Bunu yanında sigorta tekliflerinin ve poliçelerin nasıl düzenleneceği, limitleri, sigorta primlerinin taksitlendirme şekilleri belirtilmiştir.

- Sigorta acenteleri tarafından tahsil edilen primlerin tahsili takip eden ayın sonuna kadar şirkete gönderilmesi gerektiği yazılıdır. Bu şart kaynağını Sigorta Murakabe Kanununun 27 nci maddesinden almaktadır. Fakat acentelik sözleşmelerinde şöyle bir madde yer almaktadır. " Acente, tanzim edildikleri ayı takip eden iki ay içinde fesih veya iptal etmediği veya fesih ve iptal için şirkete iade etmediği poliçe, tecditname ve zeyilnamelerin primlerini müşteriden tahsil etmiş olsun olmasın şirkete ödemeye mecburdur. Müşteriden senet alınması tahsil hükmünde olmadığından acentenin prim ödeme borcunu geciktiremez". (21) (22) Burada dikkati çeken nokta şudur. Sigorta acentesi sigortalı ile taksitlendirme sözleşmesi yapmış olsa bile ve sigorta primi tahsil

(21) Güneş Sigorta Acentelik Sözleşmesi md.16

(22) Türk Ticaret Kanununun 116.cı maddesi acenteliğin düzenlendiği sekizinci fasılda hüküm bulunmayan hallerde komisyon hükümlerinin tatbik olunacağını söylemiştir. Borçlar Kanununun 416-430.cü maddeleri komisyon ilişkisini düzenlemektedir. 421.ci madde " selahiyeti hilafına veresiye mal satması müstesna olmak üzere, komisyoncu, muamelede bulunduğu kimselerin tediyelerinden ve diğer borçlarını ifadan mesul olamaz. Şu kadarki komisyoncu, sarahaten kefil veya mesuliyeti mütearif olunca mesul olur " demektedir. Bu durumda, sigortalıya kefil olmayan bir acentenin kusuru dışında sigortalının borçlarından sorumlu tutulmasının yasal düzenlemeye aykırı olduğu görülmektedir.

etmemiş olsa bile sigorta priminin tamamı kadar sigorta şirketine borçlanmış olmaktadır. Halbuki sigorta poliçesinin tarafları sigorta şirketi ve sigortalıdır. Taksitlendirme yapmak yasal sınırlar içerisinde kalmak şartıyla geçerli olduğuna göre sigortalının ödemekte geciktiği yada ödemediği prim borcundan sigorta acentesinin sorumlu tutulmasının yasal dayanağı yoktur. Sigorta acentesinin kusuru varsa zaten sigorta şirketinin TTK'dan ve genel hükümlerden kaynaklanan tazminat hakkı vardır. TTK md.126 " acenta müvekkiline ait olan paranın gönderilmesi veya teslim edilmesi lazım geldiği zaman bunu yapmazsa, o andan itibaren faiz ve gerekirse ayrıca tazminat vermeye mecburdur " demektedir.Yine Sigorta Murakabe Kanununun 27 nci maddesinde " sigorta aracılığı hizmeti yapanlar tarafından tahsil edilen primler emanet para hükmünde olup, tahsilatı takip eden ayın sonuna kadar ilgili sigorta şirketine ödenir " denmektedir. Görüldüğü gibi sigorta şirketine sigorta acentesinin boçlanması şartı sigorta priminin sigortalıdan tahsil edilmesidir. Sigortalının ödemesi gerekip ödemediği paranın sigortalı yerine sigorta acentesinden talep edilmesi doğru değildir.

Acentelik sözleşmesinde ayrıca acentenin alacağı komisyon oranlarına ilişkin maddeler vardır. Komisyon oranları genellikle her sigorta türü için ayrı ayrı belirlenir. Fakat komisyon oranlarında yasal sınırlamaları vardır. Sigorta Murakabe Kanununun 26 nci maddesindeki sınırlamaya dayanılarak yönetmeliğin 17 nci

maddesinde acentelere yapılabilecek ödemeler düzenlenmiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

a- Sigorta aracılara ödenecek istihsal komisyonu, hayat branşı hariç azami %30 'dur. Komisyonlar tahakkuk eden net prim üzerinden hesaplanır. Burada bir noktayı vurgulamak istiyorum. Komisyona hak kazanılması sigorta priminin tahsili şartına bağlı değildir. Sigorta poliçesinin düzenlenmesi ile acente, komisyonun tamamına hak kazanır. Bu nedenle acente ilk tahsilattan komisyon alacağıının tamamını tahsil edebilir. Police iptal edildiği takdirde net prim hangi oranda sigortalıya iade edilmek gerekiyorsa komisyon da aynı oranda sigorta şirketine iade edilmek zorundadır.

b- Komisyon oranları, yukarıdaki sınırlar içinde kalınarak Türkiye Sigorta Ve Reasürans Şirketleri Birliğince Hazine Ve Dış Ticaret Müsteşarlığının onayı alınarak belirlenir.

c- 1 Ocak 1992 tarihinden itibaren yapılacak kar paylı hayat sigortalarında komisyon oranı cari yıl 12 aylık prim toplamı temel alınarak, birinci yıl %45, ikinci yıl %30 ve üçüncü yıl ise %15'i geçemez. Müteakip yıllarda sigorta aracılara her ne şekilde ve surette olursa olsun komisyon ödenemez.

d- Diğer hayat sigortalarında hayat sigorta aracılara ödenecek komisyon oranları ve süreleri şirketlerce tanzim edilen hayat sigorta kombinezon ve tarifeleri içinde yer alır ve Bakanlığın tasdiki ile tekemmül eder.

e- Sigorta aracilarina, bir takvim yili icinde sagladiklari cari yil net prim istihsalinin bir oncesi yil sonu muallak hasar ve oncesi yil prim rezervi toplami ile (toplam gelir) cari yil komisyonu, cari yil odenen hasar toplami, cari yil sonu muallak hasar ve cari yil prim rezervi toplami (toplam gider) arasindaki olumlu farkin % 10'unu asmayacak sekilde tesvik komisyonu odenebilir. Tesvik komisyonunu hesaplanmasindaki bu yontem sigorta acentelerinin kendilerine ne kadar tesvik komisyonu odenecegini bilmelerine engeldir. Cunku sigorta sirketinin bu komisyonu bulabilmesi icin uzun hesaplamalar gerekir. Yonetmelikte tesvik komisyonunu hesaplanmasinda net prim, muallak hasar, odenen hasar icin ayrıntılı tanımlamalar getirilmiştir. Bu hesaplamalar acentenin denetimi dışında olmaktadır.

f- Aynı sigorta sirketine bir yıldan daha az aracılık yapanlara ve tahsil edilen sigorta primlerini süresinde sigorta sirketine odemeyen yada teminat acigi bulunan aracılara, sigorta aracılığı yapan bankalara ve diğeri finansal kurumlara tesvik komisyonu odenmez.

g- Eğitim masrafları ile belge karşılığı kuruluş giderleri odenir.

I.4- LIMITED ŞİRKET A TİPİ SİGORTA ACENTELERİ

1.4.1- KURULUŞU

Limited şirket sigorta acentesinin kuruluş işlemlerini şöyle sıralayabiliriz. a- Anasözleşmenin hazırlanması: TTK md.506, şirket mukavelelerinde

- şirketin ticaret ünvanıyla merkezi,
- işletmenin konusu,
- esas sermaye ile her ortağın koymayı taahhüt ettiği sermaye miktarları,
- şirketin yapacağı ilanların şekli,
- şirketin müddetinin,

yazılması gerektiğini belirtmiştir. Bunları konumuzla ilgisi açısından inceleyelim.

Ticaret ünvanının sigorta ile ilgili olması gerekmektedir. Sigorta Ve Reasürans Aracıları Hakkında Yönetmeliğin 7 nci maddesinde " sigorta ve reasürans aracıları, ünvanlarını, aracılık fonksiyonlarını gözden kaçırarak veya gizleyecek şekilde kullanamazlar; bunların ilan, reklam, afiş ve tabelalarında acenta veya aracılık hizmetlerini belirleyen ifadeleri ünvanları ile aynı puntolarda yazdırmaları ve ünvanlarının bir sigorta şirketi anlamını taşıması şarttır" demektedir. Bu maddeden çıkan sonuç şudur. Sigorta acenteleri, ünvanlarını sigorta aracılığı kavramını açıkça

ortaya koyacak şekilde belirlemeleri gerekir.Örneğin " Özen Sigorta Aracılık Hizmetleri Limited Şirketi" veya "Özen Sigorta Acenteliği Limited Şirketi" gibi. Bunun aksine davranışlar yönetmeliğe aykırıdır. Yani " Özen Sigorta Limited Şirketi "veya " Özen Ticaret Limited Şirketi " gibi. Fakat bankalar ve finans kurumları için böyle bir kısıtlama yoktur. Çünkü sigortacılık bu kuruluşların tali işidir.(23)

Sigorta acentesinin merkezinin sigorta şirketinin kendisine tahsis ettiği bölgede olması zorunlu değildir. Sigorta acentesinin bir veya daha fazla şube oluşturması mümkündür.

Sigorta şirketinin ana sözleşmesinde işletmenin konusunu yazılı olması gerekir. Burada aranılan nokta ise şirket ana sözleşmesinde şirketin konusunu sigorta aracılığı olduğunun belirtmesi ve sigortacılıkla bağdaşmayan işlerin yazılı olmamasıdır.

Anasözleşmede ortakların adı soyadı (yada ünvanı) ve adresleri yazılıdır.Daha önce belirtildiği gibi Sigorta Ve Reasürans Aracıları Hakkında Yönetmeliğin madde 7 ve 8 deki kısıtlamalara

(23) Albert H. Moubray - Ralph h.Blanchard, Insurance, "Its Theory And Practice In The United States", McGRAW-HILL BOOK COMPANY, INC., Newyork, Toronto, London, beşinci baskı 1961, sh.364.

* Acente sigortacının temsilcisidir ve sigortacının çıkarlarını gözetmekle yükümlüdür. Fakat uygulamada, sigortacının çıkarı ikinci derecede kalmaktadır. Örneğin acentenin tali iş olarak yapıldığı emlak komisyonculuğunda ve bankacılıkta olduğu gibi. Bunun yanında, acenteler müşterilerine birden fazla sigortacının ürünleri arasında tercih yapma olanağını vermektedirler. Böylece, büyük yerleşim merkezlerinde broker acentelik uygulaması yaygın hale gelmektedir. *

uygun hareket edilmesi şarttır.Yani limited şirketlerde sermayenin %10'undan fazlasına sahip olan ortaklar ile yönetim ve temsilde yetkili olan kimselerin :

- Türkiye'de yerleşik olmaları,
- en az lise veya dengi okulu mezunu olmaları,
- medeni haklarını kullanma ehliyetine sahip olmaları,
- iflas yada konkordato yaşamamış olmamaları,
- birkısım yüzkızartıcı suçları işlememiş olmaları gerekir.

Bu kısıtlamalrın bir kısmı haklı görülebilir. Fakat temsil ve yönetime katılmayan ortakların Türkiye'de yerleşik olmaları, lise mezunu olmaları gibi şartları gereksiz ve itici olduğu kanısındayım. Bu sektöre sermaye koymak isteyen kişileri soğutmanın sektöre yararı olmayacaktır. Uygulamada bu maddenin denetimi yeterince yapılmamaktadır. Örneğin ortaklardan diplomalarını getirmeleri istenmemektedir. Burada aklımıza bir soru daha geliyor. Limited şirketin ortakları ile temsil ve yönetiminde görev alanlar sigortacılıkla bağdaşmayan bir işle iştigal edebilirlermi? Yönetmeliğin 8 nci maddesinde "sigortacılıkla bağdaşmayan bir işle iştigal edenler (gerçek ve tüzel kişiler) sigorta acenteliği yapamazlar..." demektedir. Dikkat edilirse kısıtlama limited şirketin ortaklarına, yönetim ve temsilinde görev alanlara değil limited şirket acentelere ve gerçek kişi acenteleredir. Yönetmeliğin, bu kısıtlamayı limited şirketin temsil ve yönetiminde görev alanları da kapsayacak şekilde değiştirilmesi gerekir.

Hazırlanan anasözleşmenin noter önünde ortaklar tarafından imzalanması ve ayrıca temsil ve ilzama yetkili olanların imza beyannamelerinin alınması gerekir.

b- Bakanlık onayı, tescil ve ilan aşamaları: Buradaki bakanlık Sanayi Ve Ticaret Bakanlığıdır. TTK md.509 gereğince kuruluş izni alınması gerekir. Bakanlık, kuruluş izni için tedrici kuruluştaki her ortağın taahhüt ettiği sermaye hissesinin dörtte biri oranında parayı limited şirket adına bir bankada açılacak hesaba bloke etmesini aramaktadır. Limited şirket tüzel kişilik kazanırsa parayı bankadan şirketin temsilinde yetkili olanlar çekebilir. Kuruluştan vazgeçilirse ortaklar yatırdıkları paraları geri çekerler. Uygulamada beş nüsha anasözleşmeyi bakanlık onaylamakta ve bu anasözleşmeler ticaret sicili memurluğuna götürülmekte, memurluk ayrıca belediyeden alınmış ticari durum tasdiknamesi isimli belgeyi aramaktadır. Memurluğun tescil işleminden sonra tescil edilen anasözleşme, ticaret sicil gazetesinde ilan edilmektedir. Fakat ilan öncesinde ilanın yapıldığı ticaret odası tarafından vergi dairesine açılış kaydı için başvurulduğuna dair yazı istenmektedir.

c- Acentelik sözleşmesinin yapılması, teminat gösterilmesi, tescil ve ilanı: Daha önceden belirtildiği gibi acentelik sözleşmesinin tescil ve ilanı gerekir. Acentelik sözleşmesinin tescil ve ilanı öncesinde limited şirketin teminat göstermesi, ortakların ve limited şirketin daha önce belirttiğimiz sigorta a-

centesi olma şartlarını taşıyıp taşımadığının sigorta şirketi tarafından kontrolü aşamaları vardır. Sigorta şirketlerinin, ortakların ve şirketi temsile yetkili kişilerin öğrenim durumları ile ilgili diplomalarının birer suretlerini, Türkiyede yerleşik olduklarına ilişkin ikametgah belgelerini, iflas ve konkordato yaşamamış olduklarına dair icra tetkik mercii ve mahkemeden alacakları belgeleri istemeleri gerekir. Aslında Sigorta Murakabe Kanununun 9 ncu maddesinde sadece "acenteye tayin olunacak gerçek kişilerin" icra tetkik merciinden ve mahkemeden belge getirmelerini aramıştır. Burada gerçek kişi acenteler düşünülmüştür. Tüzel kişi acentelerin ise bu belgeyi "ticaret sicilinden" getirmeleri istenmiştir. Kanunda tüzel kişi acenteleri ortakları ve temsile yetkili kişiler için icra tetkik merciinden ve mahkemeden böyle bir belge getirmeleri aranmamıştır. Halbuki yönetmelikte kanuna aykırı olarak tüzel kişi acentelerin ortakları ile yönetim ve temsilde yetkili olan kişileri için de gerçek kişi acenteler için aranan şartlar aranmıştır. Bunun yanında emniyeti suistimal, dolandırıcılık, karşılıksız çek keşidesi, hırsızlık, zimmet, ihtilas, rüşvet, irtikap ve sahtekarlık gibi yüzkızartıcı suçlardan mahkum bulunmadıklarına dair Cumhuriyet savcılıklarından alınmış belgenin aranması gerekmektedir.

Yönetmeliğin 13 ncü maddesi tüzel kişi acenteler için teminatın alt sınırını 40.000.000.-TL olarak belirlemiştir. İkinci

kriter ise yapılan iş hacmine göre belirlenmiştir. Söyledir " teminat miktarları, teminatın tesis edildiği yılı takip eden takvim yılı sonunda acentelerin, sigortalılardan tahsil edip üzerlerinde bulundurdukları sigorta şirketlerine ait miktar ile sigortalılar üzerinde bulunan prim alacaklarından oluşan toplam borçlarının %20 'siden ve her halukarda 40.000.000.-TL.dan az olamaz ". Burada dikkati çeken husus bu hesabın yapılmasında acente komisyonlarının ve vergilerin dikkate alınmaması gerektiğidir. Çünkü uygulamada vergiler sigorta acenteleri tarafından ilgili mercilere yatırılmaktadır. Diğer nokta ise şudur. Yönetmeliğin bu ifade şekli sigortalıların sigorta prim borçlarının sigorta acentelerinin borcu gibi görüldüğünü göstermektedir. Oysa gerek Sigorta Murakabe Kanunundan ve gerekse Türk Ticaret Kanununda böyle bir durum anlaşılmamaktadır. Tam tersi bir yorum çıkmaktadır. Sigorta Murakabe Kanununun 27 nci maddesi sigorta aracılığı hizmeti yapanlar tarafından tahsil edilen primlerin "emanet para " niteliğinde olduğunu belirtmiştir. Bu para emanet para ise acente bu parayı alacaklı sıfatı ile değil sigorta şirketinin vekili sıfatı ile tahsil etmiştir. Yani acentenin kendisi alacaklı değildir. Sigorta acentesi, tahsil edilmemiş para yönünden alacaklı sigorta şirketinin borçlusudur da olamaz. Yönetmelik bu ifade tarzı ile kanuna açıkça aykırı düzenlenmiştir. Sigorta sözleşmesinin tarafları sigorta şirketi ile sigortalıdır. Prim borçlusudur sigortalıdır.

Yönetmeliğin 14 ncü maddesi ise teminat türlerini saymıştır. Uygulamada acenteler daha çok gayrimenkul ipoteğini tercih etmektedirler. Bu durumda, sigorta şirketi, lehine ipoteğin tesisi için vekaletname ve Tapu Kanununun 2 nci maddesi gereği "belge " vermektedir.(24) Bu hususlar tamamlandıktan sonra acentelik sözleşmesi ticaret siciline tescil ve ticaret sicil gazetesinde ilan olunur.

(24) 2644 sy. Tapu Kanunu md.2: " Hükmi şahısların tapu işlerinde merkez ve şubelerin buldukları yerin en büyük mülkiye Amirinden nizaananelerine göre gayrimenkul tasarrufuna izinli olduklarına ve tescil işini yapacak münessilin salahiyetine dair alınacak belgenin verilmesi mecburidir. Ticaret şirketleri bu belgeyi ticaret sicil memurlarından alırlar."

1.4.2- MUHASEBE KAYITLARI

Konuyu iki yönden ele almak gerekir. Birincisi Türk Ticaret Kanunu ve vergi mevzuatı yönünden tutulması gereken defterler ve dosyalar. ikincisi ise sigorta mevzuatı yönünden tutulması gereken defterler ve dosyalar.

TTk md.66 ve devamı tacirlerin tutması gereken defterlere ilişkin düzenlemeler getirmiştir. Bu maddenin birinci fıkrasında " tacir hükmi şahıs ise yevmiye defteri, defteri kebir, envanter defteri ve karar defteri" nin tutulması gerektiği söylenmiştir. Ayrıca TTK md.519 ortakların ad ve soyadları, pay miktarları, vukubulan ödemeler, payların devir ve intikali ve bu hususlarla ilgili diğer değişiklikler" in pay defterine kaydolunacağını belirtmiştir. Fakat pay defteri 66 ncı maddede belirtilen " diğer zorunlu defterler" gurubuna girmektedir.

Bunun yanında limited şirketlerin tacir olmaları (TTK md.18) nedeniyle "işletmeleriyle ilgili işler dolayısıyla aldıkları mektup, yazı, telgraf, fatura, cetvel, senet gibi vesika ve kağıtlarla, ödemelerini gösteren vesikaları ve yazdıkları mektup, yazı ve telgrafnamelerin kopyalarını ve mukaveleleri, taahhüt, kefalet, ve sair teminat senetleri ve mahkeme ilamları gibi belgeleri muntazam bir tarzda saklamaları"nın zorunlu olduğu TTK nun 66 ncı madde son fıkrasında belirtilmiştir.

213 sayılı Vergi Usul Kanunu md.182 bilanço esasına göre tutulması gereken gereken defterleri saymıştır.Bunlar yevmiye defteri, defteri kebir, envanter defteri, günlük kasa defteridir.
(25)

Burada aklımıza bir soru geliyor. Günlük deyişi ile yazar kasaların yani " ödeme kaydedici cihazların " sigorta acenteleri tarafından kullanılma zorunluluğu varmıdır? 3100 sayılı Katma Değer Vergisi Mükelleflerinin Ödeme Kaydedici Cihazları Kullanmaları Mecburiyeti Hakkında Kanunun 1 nci maddesi " satış yapılan malları aynen veya işlendikten sonra satışını yapanlar dışındaki kimselere satan veya aynı kimselere hizmet veren birinci ve ikinci sınıf tüccarlar bu Kanuna göre ödeme kaydedici cihazları kullanmak mecburiyetindedirler" demektedir.Burada zorunluluk nihai tüketiciye satış yapan yada hizmet veren kişilere getirilmiştir. Toptancı için böyle bir zorunluluk yoktur. 3100 sayılı Yasanın başında " Katma Değer Vergisi mükelleflerinin ..." demektedir. Buradan nihai tüketiciye mal satan yada hizmet veren Katma Değer Vergisi mükelleflerinin kapsam dahilinde olduğu anlaşılmaktadır. 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanununun inci maddesinde "...ticari, sınai, zirai faaliyet ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetlerin " Katma Değer Vergisine tabi

olduğu yazılıdır.Yine bu yasanın 8 nci maddesinde " mal teslimi ve hizmet ifası halinde bu işleri yapanların " Katma Değer Vergisine tabi olduğu yazılıdır. Katma Değer Vergisi Kanununun istisnaları düzenleyen 17 nci maddesinde " banka ve sigorta muameleleri vergisi kapsamına giren işlemler ile sigorta acente ve prodüktörlerinin sigorta muamelelerine ilişkin işlemleri " katma değer vergisinden istisna edilmiştir. Sigorta acentelerinin sigorta muamelelerine ilişkin işlemleri dışındaki işlemleri için katma değer vergisi ve ödeme kaydedici cihazın zorunlu olduğu sonucu çıkmaktadır. Fakat uygulamada sigorta acenteleri, katma değer vergisi beyannamesi vermedikleri gibi ödeme kaydedici cihaz da kullanmıyorlar.

Sigorta Ve Reasürans Aracıları Hakkında Yönetmeliğin 16 ncı maddesi a- denetim defteri, b- police kayıt defteri, c-tahsilat defteri olmak üzere sigorta acentelerinin tutmaya mecbur olduğu üç defter getirmiştir.

Denetim defterine " denetim organları tarafından yapılacak denetimlerle ilgili tüm tebligatların kaydedileceği belirtilmiştir.(26) Denetim organlarını a- Sigorta Murakabe Kurulu (yönetmelik madde 23), b- acentenin acentelik sözleşmesi ile bağlı

(26) T.C. Başbakanlık Sigorta Murakabe Kurulunun Sigorta Ve Reasürans Şirketleri Birliğine gönderdiği 29.1.1993 tarih ve 458 sayılı yazıda " Sigorta Ve Reasürans Aracıları Hakkında Yönetmeliğin 16. maddesinin a) bendinde belirtilen, denetim defterine, denetim organlarıınca gönderilen tebligatların ve denetim sonuçlarının kaydedileceği ve 21x29 cm boyutlarında, noter tasdikli orta kalınlıkta olması gerektiği" belirtilmiştir.

olduğu sigorta Şirketi, c- acentenin bağlı olduğu vergi dairesi olarak sıralayabiliriz.

Police kayıt defteri ise sigorta poliçesindeki bilgilere ek olarak teklifnamelerin tarihlerinin yazılması istenmektedir. Tahsilat defterine, tahsil edilen primlerin miktar ve tarihlerinin, sigortalıdan alınan bono, çek gibi senetlerin yazılması istenmiştir. Bu defterlerin her brans için ayrı ayrı tutulması, notere onaylaltırılması ve 10 yıl saklanması zorunlu hale getirilmiştir. Burada dikkati çeken nokta bu zorunlulukların hayat bransı için de getirilmiş olmasıdır.

Sonuç olarak limited Şirket A tipi sigorta acentesinin tutmaya zorunlu olduğu, yevmiye defteri (günlük defter), defteri kebir (büyük defter), envanter defteri, karar defteri, günlük kassa defteri, pay defteri, denetim defteri, police kayıt defteri, tahsilat defteri olmak üzere toplam dokuz adet defter olduğunu söyleyebiliriz.

1.4.3- VERGİLER VE GARANTİ FONU

Sigorta ile ilgili vergileri a- banka ve sigorta muameleleri vergisi, b- yangın sigorta vergisi, c- garanti fonu olmak üzere üçe ayırabiliriz. Sigorta ile ilgili olmayıp limited şirketin ömesi gereken sair vergileri ise a- kurumlar vergisi, b-Gelir Vergisi Kanununa göre tevkif edilen vergiler, c- damga vergisi olarak sıralayabiliriz.

Şimdi bunları kısaca açıklayalım. Banka ve sigorta muameleleri vergisi (gider vergisi) kaynağını 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunundan almaktadır. Bu yasanın 28 nci maddesinde "..banka ve sigorta şirketlerinin her ne şekilde olursa olsun yapmış oldukları bütün muameleler dolayısıyla kendi lehlerine her ne nam ile olursa olsun nakden veya hesaben aldıkları paralar banka ve sigorta muameleleri vergisine tabidir " demektedir. Tanım bütün muameleler şeklindedir. Fakat 29 ncu madde ile istisnalar getirilmiştir. Bunlar;

- "...sigorta şirketlerinin sermayelerinin tamamı kendilerine ait veya iştirakleri bulunan sınıai işletmelerden sağladıkları karlar ",

- "...sigorta şirketlerinin sermayelerine iştirak ettikleri banka, banker ve sigorta şirketlerinin bu kanuna göre banka ve sigorta muameleleri vergisine tabi muamelelerinden mütevellit karları",

- " hayat sigortaları ile ihracata ait nakliyat sigortalalarında police üzerinden alınan paralar ",

- " mükerrer sigorta muameleleri ile retrosesyon muameleleri dolayısıyla alınan prim, komisyon vesair paralar",

- " biçilmemiş ve toplanmamış her türlü tarım mahsülleri ile tarım hayvanları için akdolunan zirai sigortalar dolayısıyla alınan paralar " ,

- " nükleer rizikolara karşı yapılan sigortalar dolayısıyla alınan paralar" banka ve sigorta muameleleri vergisinden istisna edilmiştir.

Yasanın 28 nci maddesindeki tanımlamada "nakden veya hesaben aldıkları paralar" ifadesi geçmektedir. (27)Bu ifade tarzı ile uygulamanın birbiri ile çeliştiği görüşümdedir. Uygulamada poliçenin sigortalıya teslim edilmesi ile poliçede belirtilen gider vergisi poliçenin düzenlenmesini takip eden ay içerisinde vergi dairesine beyan edilmekte ve ödenmektedir. Halbuki genellikle poliçelerde taksitlendirmeler yapılmakta ve peşinat alınmaktadır. Yani, "paranın " tamamı değil sadece bir kısmı alınmaktadır. Paranın hesaben alınması ise örneğin sigortacının sigortalıya borcu varsa (hasar tazminatı yada iptal edilen başka

(27) 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu Madde 28 - (Değişik 1.Fıkra: 3297 -3.6.1986)

" Banka ve sigorta şirketlerinin 10.6.1985 tarihli ve 3226 sayılı Finansal Kiralama Kanununa göre yaptıkları işlemler hariç olmak üzere, her ne şekilde olursa olsun yapmış oldukları bütün muameleler dolayısıyla kendi lehlerine her ne nam ile olursa olsun nakden veya hesaben aldıkları paralar banka ve sigorta muameleleri vergisine tabidir."

bir poliçeden kaynaklanan prim iade borcu gibi) sigortalının prim borcunun bu borçtan mahsubu şeklinde olabilir. Sigortalıdan prim borcu için alınan bono ve çekler hesaben ödeme sayılamaz. Uygulamanın bu şekilde gelişmesi henüz "nakden veya hesaben" alınmayan paralar üzerinden de gider vergisinin tahakkuk ettirilmesi sonucunu çıkarmakta olup bu durum bana göre hem yasaya aykırıdır, hemde sigorta sektörünün aleyhinedir. Çünkü alınmayan paranın vergisi ödenmektedir. Zaten bu yasanın 31 nci maddesinde " banka ve sigorta muameleleri vergisinin matrahı 28 nci maddede yazılı paraların tutarıdır " denilerek sadece tahsil edilen paradan vergi alınabileceği ortaya konmuştur.

Yine 31 nci maddede " vargi matrahından gider ve vergi adı altında indirim yapılamaz denilmektedir. Bu nedenle sigorta poliçelerinde net prim ile yangın sigorta vergisi toplanarak gider vergisi matrahı bulunmaktadır. Gider vergisi oranı %5' tir.

2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununun 40 nci maddesi ve devamı maddeleri yangın sigorta vergisini düzenlemiştir. 40 nci madde " belediye ve mücavir alanlar içindeki menkul ve gayrimenkul mallar için yapılan yangın sigortaları dolayısıyla alınan primler yangın sigorta vergisine tabidir " denilmektedir. Gider vergisi ile ilgili söylediğimiz bu hususlar burada da geçerlidir.(28)

(28) 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu madde 42: "Yangın Sigorta Vergisinin matrahı, yapılan yangın sigorta muameleleri dolayısıyla alınan primlerin tutarıdır. Sigorta şirketleri vergilendirme dönemi içinde iptal edilen yangın sigorta muamelelerine ait primleri, iptalin vukubulduğu döneme ait matrahtan indirebilirler."

Tanımda, alınan primler demektedir. Henüz alınmamış ve fakat taksitlendirilmiş sigorta primleri üzerinden vergi alınması yanlıştır.

Diğer bir nokta ise verginin matrahının sadece " yangın " sigorta işlemleri için alınan primler olmasıdır. Buradaki prim net primdir. Yangın sigortası dışında alınan primler vergiye tabi değildir. Örneğin trafik sigortasına, hırsızlık sigortasına uygulanmaz. Fakat uygulamada poliçeler birden fazla riski içermekte ve paket olarak hazırlanmaktadır. Paket poliçelerde net primin yangın sigortalarını ilgilendiren kısmı üzerinden YSV hesaplanmaktadır.

2918 sayılı Karayolları Trafik Kanununun 118 nci maddesi ve devamı maddeleri Garanti Fonunu düzenlemiştir. Bu maddede " fonun gelirlerinin her yıl sigorta şirketlerince zorunlu mali sorumluluk sigortası için tahsil edilen safi primlerin %1'i ile sigorta yaptırانların safi priminin %2'si oranında sigorta şirketine ayrıca ödeyecekleri katılma paylarından oluşur" yazılıdır. Sigorta şirketleri, kendilerine ait katılma paylarını her yıl şubat ayı sonuna kadar, sigorta yaptırانlardan tahsil ettikleri katılma paylarını ise ertesi ayın sonuna kadar fon hesanına yatırırılar. Trafik zorunlu mali sorumluluk sigorta poliçelerinde net prim üzerinden %2 oranında hesaplanan bölüm vardır. Gider Vergileri Kanununda vergi matrahından gider ve vergi adı altında bir indirim yapılamayacağı belirtmiştik. Fakat Garanti Fonundan gider vergisi alınmaz.

Gider vergisi ve yangın sigorta vergisinin henüz nakden veya hesaben alınmamış paralar üzerinden tahakkuk ettirilemeyeceği hususu garanti fonu için geçerli değildir. Çünkü, 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanununun 91 nci maddesinde belirtildiği üzere " zorunlu mali sorumluluk sigortasına ilişkin primler peşin olarak ödenir".

Şimdi, gider vergisi, yangın sigorta vergisi ve garanti fonu ile ilgili olarak sigorta şirketlerinin mevzuata aykırı olan bir uygulamasını ele almak istiyorum. Yangın sigorta vergisini kapsamına alan 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununun " Mükellef " başlığı altındaki 41 nci maddesi " yangın sigorta vergisini , sigorta şirketleri ödemekle mükelleftir " demektedir. Yine, banka ve sigorta muameleleri vergisini kapsamına alan 6802 sayılı Gider Verileri Kanununun 30 ncu maddesinde " banka ve sigorta muameleleri vergisini banka ve bankerlerle sigorta şirketleri öder " denilmektedir. Garanti fonunu kapsamına alan Karayolları Trafik Kanununun 108 nci maddesinde ise " sigorta şirketleri, kendilerine ait katılma paylarını her yıl şubat ayı sonuna kadar, sigorta yaptırımlardan tahsil ettikleri katılma paylarını ise ertesi ayın sonuna kadar fon hesabına yatırırılar " denilmektedir. Görüldüğü gibi bu üç yasada da vergi ve fonların mükellefinin sigorta şirketleri olduğu açıkça yazılıdır.

Halbuki uygulamada sigorta şirketleri bu yükümlülüklerini sigorta acenteleri üzerine yüklemektedirler. Uygulamada yangın

sigorta vergisi beyannamesini, gider vergisi beyannamesini sigorta acenteleri "mükellef" olarak doldurmakta ve ilgili mercilere beyan etmekte ve ödemeleri bu mercilere yapmaktadırlar. Beyan etmedikleri takdirde vergi yükümlüsü olarak 213 sayılı Vergi Usul Kanununda belirtilen yaptırımlara maruz kalmaktadırlar. Halbuki her üç yasa da açıktır. Vergi yükümlüsü sigorta acenteleri değil sigorta şirketleridir. Doğrusunun şu şekilde olması gerekir. Sigorta şirketleri sigorta acentelerinden brüt primleri tahsil edecek, vergi yükümlüsü olarak tek bir beyanname verecek, vergisini ve fon borcunu ilgili mercilere ödeyecektir. Sigorta şirketleri, daha doğrusu tahsilat sorumluluğunu almamak için bu uygulamayı devam ettirmeyi uygun görmektedirler. (29)

(29) Hazine Ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, garanti fonu ile ilgili olarak bu yanlış uygulamanın değiştirilmesini istemiştir. Fakat yangın sigorta vergisi ve gider vergisine ilişkin yanlış uygulama devam etmektedir. Tezimin hazırlanmasından sonra başlatılan(daha doğrusu hatadan dönülen) yeni uygulamayı Güneş Sigorta A.Ş.'nin acentelerine gönderdiği 22.2.1993 tarihli yazıda görüyoruz.

* Sayın Acentemiz.

2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu'na göre zorunlu Mali Sorumluluk Sigortasına tabi araçların sebep olacakları zararların karşılanması amacıyla Karayolları Trafik Garanti Fonu tesisi edildiği malumunuzdur. Garanti Fonu Yönetmeliği 10.8.1990 tarih ve 20601 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Fonun gelirleri ; trafik sigortası yaptıran sigortalılardan alınan poliçe safi priminin %2'si oranında katılma payı ile sigorta şirketlerinin her yıl tahsil ettikleri trafik sigortalıları safi primlerinin %1'i oranında katılma payından müteşekkildir.

Uygulamada acentelerimiz, tanzim ettikleri trafik poliçeleri safi primleri üzerinden sigortalılardan tahsil ettikleri %2 lik garanti fonunu, aylık üretim tutarı üzerinden ilgili Garanti Fonu hesabına yatırmakta ve makbuzunu Hazine Ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'na göndermektedirler.

Ancak, Müsteşarlıkça ve Şirketimizce fonların yatırılmasının kontrolünde işlemler hacmi açısından zorluklar çekilmekte ve acentelerimizce de mukabil olarak her ay bu fonun bankaya havale edilmesindeki zorluklardan şikayetler alınmaktadır.

Bu nedenle 1.2.1993 tarihinden itibaren (Şubat ayına ait ve 30 Mart 1993 tarihinde yatırılacak fon dahil olarak) tarafınızdan ödenen Trafik Sigortası Garanti Fonu Sigortalı Katılma Payları şirketimizce ödenecektir. Böylece 1993 yılında sadece Ocak ayı garanti fonları acentelerimizce ödemiş olacak diğer ayların garanti fonları şirketimizce merkezden ödenecektir.

Acentelerimiz adına ödenen fon tutarları da ay bazında acentemizin hesaplarına borç geçilecek ve trafik poliçeleri acentelerimizden tahsil edilirken ayrıca fon tutarları da peşin olarak tahsil edilecektir. "

Sigorta acentesi tüzel kişilerin ödediği ana vergi kurumlar vergisidir. 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 1 nci ve 2 nci maddesine göre limited şirketlerin " gelir vergisi mevzuuna giren gelirleri.. " kurumlar vergisine tabidir. Kurumlar vergisinin matrahı " safi kurum kazancı" dir. Yani gelirlerden yasada belirtilen esaslara göre giderler düştükten sonra bir hesap dönemi içinde kalan miktardır. Bu yasanın 21 nci maddesine göre " Kurumlar vergisi beyannamesi, hesap döneminin kapandığı (31 Aralık) ayı takip eden dördüncü ay içinde (30 Nisan) mükellefin(limited şirketin) bağlı olduğu vergi dairesine verilir ".Kurumlar vergisi oranı %46' dır. Bunun dışında damga vergisi, savunma sanayini destekleme fonu gibi düşük oranlı vergi ve fonlar vardır.Bunlar kurumlar vergisi beyannamesinde beyan edilir.

II- YANGIN SİGORTA VERGİSİ, GİDER VERGİSİ, GARANTİ FONUNUN
BEYAN VE ÖDEME MALİYETLERİNİN DÜŞÜRÜLMESİ HAKKINDA İKİ
MODEL

II.1- GENEL

Yukarıdaki bölümlerde iki görüş öne sürmüştük. Bunlardan birincisi YSV, GV ve garanti fonunun sigorta acenteleri tarafından değil sigorta şirketleri tarafından beyan edilmesi ve ödenmesi gerektiği, ikincisi ise YSV ve GV nin tahakkuk eden primler esas alınarak değil, tahsil edilen primler esas alınarak beyan ve ödemesi gerektiğidir. Bu iki öneri dikkate alındığı taktirde sektör, hem beyan ve ödemede tasarruf sağlayacak hem de mevzuata uygun davranmış olacaktır.

Bunun yararlarını şöyle sıralayabiliriz :

- Sigorta şirketi ile sigorta acenteleri arasındaki yükümlülüklerin uygun dağılımı, sigorta poliçesinin maliyetini olumlu yönde etkileyecektir.

- Sigorta şirketinin sigorta acentelerini denetlemesi kolaylaşacaktır.

- Sigorta acentelerinin mevzuatı yeterince bilmemesi, beyan ve ödeme sürelerini kaçırmaları nedeniyle tahakkuk ettirilen vergi ceza ve faizleri ortadan kalkacaktır.

- Sigorta acenteleri, kazanacakları süreleri satışa yönlendi-

recekler ve police satiflari artacaktır.

Modelimizin kosullari foyledir :

- Merkezi Turkiye'de olan bir sigorta firketinin 300 adet sigorta acentesi vardir.
- Bu acentelerin her biri limited firket A tipi sigorta acentesidir.
- Bu acentelerin her birinin ucreti 30.000.-TL/saattir.
- Duzenlenen policelerin %20'si YSV 'ne, %10'u ise garanti fonuna tabidir.

II.2- YSV, GV, GF BEYAN ÖDEMELERİNİN SİGORTA ŞİRKETİ
TARAFINDAN YAPILMASI MODELİ

2.2.1- MEVCUT UYGULAMA

2.2.1.1- NET PRİM, YSV, GV, GF ÜRETİMİ

Bu 300 acentenin Ocak 1992 ayı net prim, YSV, GV ve GF üretimleri aşağıdaki gibidir.

NET PRİM, YSV, GV, GF OCAK 1992 AYI ÜRETİM TABLOSU

	A C E N T E G U R U P L A R I		
	GURUP I	GURUP II	GURUP III
Acente Sayısı	120	150	30
Net Prim	20.000.000.-	50.000.000.-	100.000.000.-
YSV	400.000.-	1.000.000.-	2.000.000.-
GV	1.020.000.-	2.550.000.-	5.100.000.-
GF	40.000.-	100.000.-	200.000.-

Bu tabloda acenteler üç guruba ayrılmıştır. Birinci gurup 120 acenteden oluşmaktadır. Bu guruptaki bir acentenin aylık ortalama net prim üretimi 20.000.000.-TL dir. 150 acenteden oluşan ikinci guruptaki bir acente için bu rakam 50.000.000.-TL dir. Ü-

çüncü guruptaki bir acente için ise 100.000.000.-TL dir.

Modelimizin koşullarında üretilen primlerin %20'sinin YSV ne tabi olduğunu belirtmiştik (Sh48). Bu durumda birinci guruptaki bir acente için YSV ne tabi aylık net prim üretimi $20.000.000.-TL \times 0.20 = 4.000.000.-TL$ olup yangın sigorta vergisi ise $4.000.000.-TL \times 0.10 = 400.000.-TL$ dir.

Gider vergisi oranı %5 olup, daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere gider vergisinin matrahı net prim ile YSV nin toplamıdır. Bu durumda birinci guruptaki bir acentenin gider vergisi $(20.000.000.-TL + 400.000.-TL) \times 0.05 = 1.020.000.-TL$ olacaktır. Bu rakam ikinci guruptaki bir acente için 2.550.000.-TL ve üçüncü guruptaki bir acente için 5.100.000.-TL dir.

Modelimizde prim üretiminin %10'nun garanti fonuna tabi olduğunu kabul etmiştik (Sh48). Sigortalıdan polıçe başına alınan garanti fonu oranı %2'dir. Bu durumda birinci guruptaki bir acente için alınan aylık garanti fonu toplamı $20.000.000.-TL \times 0.02 = 400.000.-TL$ olmaktadır. Bu rakam ikinci gurupta 100.000.-TL ve üçüncü gurupta 200.000.-TL dir.

2.2.1.2- GİDER VERGİSİ TABLOLARI

Her bir acentenin gider vergilerini police kayıt defterine işleme, gider vergisi beyannamesini hazırlaması, beyannamenin vergi dairesine götürülmesi ve ödemenin yapılması acentenin süre kaybına neden olmaktadır. Bu kayıpları ve parasal değerleri aşağıdaki gibidir.

ACENTE BAŞINA GİDER VERGİSİ SÜRE / MALİYET TABLOSU

YAPILAN İŞ	GURUP	HARCANAN SÜRE	MALİYETİ
GİDER VERGİLERİNİN POLİÇE KAYIT DEFTERİNE İŞLENMESİ	I	60 dakika	30.000.-TL.
	II	100 dakika	50.000.-TL.
	III	140 dakika	70.000.-TL.
BEYANNAMELERİN HAZIRLANMASI	I	40 dakika	20.000.-TL.
	II	40 dakika	20.000.-TL.
	III	40 dakika	20.000.-TL.
BEYANNAMELERİN VERGİ DAİRESİNE VERİLMESİ VE VERGİNİN ÖDENMESİ	I	60 dakika	30.000.-TL.
	II	60 dakika	30.000.-TL.
	III	60 dakika	30.000.-TL.

Acenteler her ay ürettikleri poliçelerin poliçe numaralarını, sigortalının adı, soyadını (tüzel kişi ise ünvanını), teminat miktarını, net prim, brüt prim, gider vergisi, yangın sigorta vergi-

si, garanti fonu miktarlarını police kayıt defterine (rejistro) yazmakta ve her sütunu ayrı ayrı toplayıp birer nüshasını sigorta şirketine göndermektedirler. Her sigorta branşı için bir acente için yaklaşık ayrı ayrı defter tutulduğu için her defterde toplamlar ayrı ayrı alınmaktadır. Bu işlemler için harcanan emeğin süresi tabloda birinci guruptaki bir acente için 60 dakika olarak gösterilmiştir. Modelimizde acentenin emek birim ücretini 30.000.-TL/saat kabul etmiştik. Bu durumda 60 dakika süre harcayan bu acentenin maliyeti tabloda görüldüğü gibi 30.000.-TL olmaktadır. Bu rakam ikinci guruptaki bir acente için 50.000.-TL ve üçüncü guruptaki bir acente için 70.000.-TL dir.

Yine uygulamada acenteler her ay gider vergisi beyannamelerini hazırlamaktadırlar. Tabloda her bir acentenin bu işlem için 40 dakika harcadığı ve maliyetin ise 20.000.-TL olduğu görülmektedir.

Bu beyannamelerin vergi dairesine götürülmesi, tahakkukunun çıkarılması verginin ödenmesi için ayrılan süre acente başına 60 dakika olup bu sürenin maliyeti 30.000.-TL dir.

Yukarıda bulunan acente başına süre / maliyet değerlerini toplam acente sayıları ile çarptığımızda aşağıdaki tabloyu buluruz.

GİDER VERGİSİ TOPLAM SÜRE / MALİYET TABLOSU (000.-TL.)

	ACENTE BAŞINA TOPLAM HARCAMA		GURUP BAŞINA TOPLAM HARCAMA	
	SÜRE	MALİYET	SÜRE	MALİYET
GURUP I	160 dak	80	19.200 dak	9.600
GURUP II	200 dak	100	30.000 dak	15.000
GURUP III	240 dak	120	4.200 dak	3.600
GENEL TOPLAM			53.400 dak	28.200

Birinci gruptaki bir acentenin gider vergilerini polişe kayıt defterine işlemesi, beyannameyi hazırlaması vergi dairesine beyan ve ödemesi $60 + 40 + 60 = 160$ dakika almaktadır. Bu sürenin maliyeti $30.000.-TL/saat \times 160$ dakika = $80.000.-TL$ dir. Birinci grupta 120 acente vardır. Bu rakamlar birinci gruptaki 120 acente için toplam 19.200 dakika ve 9.600.000.-TL dir. İkinci ve üçüncü gruptaki acenteler için rakamlar tablodadır.

Aynı tabloları yangın sigorta vergisi için yapalım.

2.2.1.3- YANGIN SIGORTA VERGİSİ TABLOLARI

YSV ACENTE BAŞINA SÜRE / MALİYET TABLOSU

YAPILAN İŞ	GURUP	B E L E D İ Y E	HARCANAN SÜRE	MALİYET
YANGIN SIGORTA VERGİSİNİN POLİÇE KAYIT DEFTERİNE YAZILMASI	I		30 dak	15.000.-TL.
	II		60 dak	30.000.-TL.
	III		70 dak	35.000.-TL.
BEYANNAMELERİN HAZIRLANMASI	I	A	40 dak	20.000.-TL.
		B	20 dak	10.000.-TL.
		C	20 dak	10.000.-TL.
		T	80 dak	40.000.-TL.
	II	A	40 dak	20.000.-TL.
		B	30 dak	15.000.-TL.
		C	20 dak	10.000.-TL.
		D	20 dak	10.000.-TL.
		E	20 dak	10.000.-TL.
		T	130 dak	65.000.-TL.

" tablonun devamı sonraki sayfadadır "

	III	A	50 dak		25.000.-TL.
		B	30 dak		15.000.-TL.
		C	20 dak		10.000.-TL.
		D	20 dak		10.000.-TL.
		E	20 dak		10.000.-TL.
		F	20 dak		10.000.-TL.
		G	20 dak		10.000.-TL.
		T	180 dak		90.000.-TL.
BEYANNAMELERİN GÖNDERİLMESİ VE VERGİNİN ÖDENMESİ		I			PTT MAS.
	A		60 dak	5.000.-TL	30.000.-TL.
	B		10 dak	5.000.-TL	5.000.-TL.
	C		10 dak	5.000.-TL	5.000.-TL.
	T		80 dak	15.000.-TL	40.000.-TL.
	II	A	60 dak	5.000.-TL	30.000.-TL.
		B	10 dak	5.000.-TL	5.000.-TL.
		C	10 dak	5.000.-TL	5.000.-TL.
		D	10 dak	5.000.-TL	5.000.-TL.
		E	10 dak	5.000.-TL	5.000.-TL.
		T	100 dak	25.000.-TL	50.000.-TL.

" Devamı sonraki sayfadadır "

III	A	60 dak	5.000.-TL	30.000.-TL.
	B	10 dak	5.000.-TL	5.000.-TL.
	C	10 dak	5.000.-TL	5.000.-TL.
	D	10 dak	5.000.-TL	5.000.-TL.
	E	10 dak	5.000.-TL	5.000.-TL.
	F	10 dak	5.000.-TL	5.000.-TL.
	G	10 dak	5.000.-TL	5.000.-TL.
	H	10 dak	5.000.-TL	5.000.-TL.
	T	120 dak	35.000.-TL	60.000.-TL.

Yangın sigorta vergisi uygulamada sigorta acenteleri tarafından sigorta konusu bina ve eşyanın bulunduğu yer belediyesine beyan edilmekte ve ödenmektedir. Örneği bir acente bir ay içinde YSV ne tabi İstanbul adresli 10 adet poliçe, İzmir adresli 3 poliçe, Antalya adresli 1 poliçe üretmiş ise bu poliçelerin yangın sigorta vergilerini ait olduğu belediyeye ayrı ayrı beyan edecek ve ödeyecektir.

Yani her belediye için ayrı beyanname hazırlayacak ve vergiyi ödeyecektir. Tabloda aylık poliçe üretimi düşük acentelerin bulunduğu birinci grup için her ay üç ayrı belediyeye beyanname verilmesi ve ödeme yapılması öngörülmüş ve belediyeler A belediyesi, B belediyesi ve C belediyesi olarak isimlendirilmiştir. Bu üç belediye için süre maliyetleri toplamı ise T başlığı altında toplanmıştır.

Tablodaki birinci gurubu ele alalım. Birinci guruptaki bir acentenin bir ay içinde düzenlediği poliçelerim yangın sigorta vergilerini poliçe kayıt defterine işlemesi ve toplamını alması 30 dakika süresini almakta olup bu sürenin maliyeti 15.000.-TL dir. Bu acentenin A belediyesi içindeki taşınır ve taşınmaz mallar için kestiği poliçelerin yangın sigorta vergisi beyannamesini hazırlaması 40 dakika sürmekte olup bu sürenin maliyeti 20.000.-TL dir. B belediyesi içindeki poliçeler için 20 dakika ve 10.000.-TL, C belediyesi için 20 dakika ve 10.000.-TL dir. Bu acentenin kestiği poliçeler sadece üç belediyeyi ilgilendirmektedir. Beyannamelerin hazırlanması bu üç belediye için toplam $40 + 20 + 20 = 80$ dakika süre almakta olup bu sürenin maliyeti 40.000.-TL dir.

Beyannamelerin gönderilmesi için zarfların hazırlanması, PTT ye gidilmesi, zarfların gönderilmesi, para havale belgelerinin hazırlanması toplam 80 dakika süre almakta olup bu sürenin maliyeti 40.000.-TL dir. zarfların gönderilmesi ve vergilerin ilgili belediyelere havale edilmesi masrafı ise toplam 15.000.-TL dir. İkinci gurup ve üçüncü guruptaki aylık poliçe üretimleri daha fazla olduğu için belediye sayıları daha yüksek tutulmuştur. Fakat işlemler aynıdır.

YSV TOPLAM SÜRE / MALİYET TABLOSU

(Süre = dakika) (000.-TL.)

GURUP	ACENTE BAŞINA TOPLAM MALİYET			GURUP BAŞINA TOPLAM MALİYET			
	SÜRE	MALİYET	PTT	SÜRE	MALİYET	PTT	TOPLAM
I	190	95	15	22800	11400	1800	13200
II	290	145	25	43500	21750	3750	25500
III	370	185	35	11100	5550	1050	6600
T O P L A M				77400	38700	6600	45300

Görüldüğü gibi birinci gurup için acente başına toplam 110.000.-TL / ay PTT giderleri dahil maliyet vardır. Birinci guruptaki bir acente YSV nin rejistroya işlenmesi, YSV beyannamelerinin hazırlanması, gönderilmesi ve ödenmesi işlemleri için $30 + 80 + 80 = 190$ dakika harcamakta olup bu sürenin maliyeti 95.000.-TL dir. 15.000.-TL PTT masrafı buna eklendiğinde maliyet 110.000.-TL. olmaktadır. Birinci gurupta 120 acente olduğu için bu gurubun YSV işlemleri toplam maliyeti $120 \times 110 = 13.200.-TL$ olmaktadır. Bu gurubun YSV işlemleri için harcadığı toplam süre $120 \times 190 = 22800$ dakikadır. İkinci gurupta 150 acente üçüncü gurupta 30 acente vardır. Benzer işlemler bunlar için yapıldığında tablo ortaya çıkmaktadır. Bu 300 acentenin YSV işlemleri için harcadıkları sürenin maliyeti ile ilgili PTT masraflarının toplamı aylık 45.300.000.-TL tutarındadır.

2.2.1.4- GARANTI FONU TABLOLARI

YSV ve GV hazırladığımız tabloları bu defa garanti fonu için hazırlayalım. Tablolar aylık olarak hazırlanmıştır.

GARANTI FONU ACENTE BAŞINA SÜRE / MALİYET TABLOSU

YAPILAN İŞ	GURUP	HARCANAN SÜRE	MALİYETİ
GARANTI FONLARININ POLİÇE KAYIT DEFTERİNE İŞLENMESİ	I	20 dakika	10.000.-TL.
	II	30 dakika	15.000.-TL.
	III	40 dakika	20.000.-TL.
ZİRAAT BANKASI ANKARA ŞUBESİNE HAVALE EDİLMESİ	I	40 dakika	20.000.-TL.
	II	40 dakika	20.000.-TL.
	III	40 dakika	20.000.-TL.
HAVALE MASRAFI	I		10.000.-TL.
	II		10.000.-TL.
	III		10.000.-TL.

GARANTİ FONU TOPLAM SÜRE / MALİYET TABLOSU

	ACENTE BAŞINA TOPLAM MALİYET		GURUP BAŞINA TOPLAM MALİYET	
	SÜRE	MALİYET	SÜRE	MALİYET
GURUP I	60 dak	40.000.-TL.	7200 dak	4.800.000.-TL
GURUP II	70 dak	45.000.-TL.	10500 dak	6.750.000.-TL
GURUP III	80 dak	50.000.-TL.	1500 dak	1.500.000.-TL
T O P L A M			19200 dak	13.050.000.-TL

Tablodaki maliyetlere banka havale masrafları dahildir.300 acente toplam garanti fonu işlemleri maliyeti 13.050.000.-TL olup acente başına aylık ortalama 43.500.-TL.dir.

Yukarıdaki tablolarda YSV, GV, GF nu ile ilgili işlemlerin acentelere getirdiği yüklerin tablolarını ortaya konulmuştur. Bu maliyetler aşağıdaki gibi tek bir tablo üzerinde görülebilir.

2.2.1.5- GV, YSV, GF GENEL ORTAK TABLOLARI
GİDER VERGİSİ, YANGIN SİGORTA VERGİSİ VE GARANTİ FONU
MALİYET GENEL TABLOSU

(000.-TL.)

	GURUP	GV	YSV	GF	TOPLAM
ACENTE BAŞINA MALİYET	I	80	110	40	230
	II	100	170	45	315
	III	120	220	50	390
GURUP BAŞINA MALİYET	I	9.600	29.400	4.800	43.800
	II	15.000	25.500	6.750	47.250
	III	3.600	6.600	1.500	11.700
	TOP	28.200	45.300	13.050	86.550

Yukarıdaki örnekte 300 acenteli bir sigorta şirketinin acenteleri gider vergisinin kayıt, beyan ve ödeme işlemlerinin toplam maliyeti aylık 28.200.000.-TL dir. Bu rakam YSV için 45.300.000.-TL olup GF için ise 13.050.000.-TL dir. GV, YSV, GF nin toplam maliyeti ise aylık 86.550.000.-TL dir.

Şimdi bu kayıtlar için harcanan süreyi görelim.

GİDER VERGİSİ, YANGIN SİGORTA VERGİSİ VE GARANTİ FONU

İŞLEMLERİ İÇİN SÜRE TABLOSU

birim = dakika

	GURUP	GV	YSV	GF	TOPLAM
ACENTE BAŞINA SÜRE	I	160	190	60	410
	II	200	290	70	460
	III	240	370	80	690
GURUP BAŞINA SÜRE	I	19200	22800	7200	49200
	II	30000	43500	10500	84000
	III	4200	11100	2400	17700
	TOP	53420	77400	20100	150900

300 acenteli bir sigorta şirketinin acenteleri GV, YSV, GF işlemleri için her ay toplam 150900 dakika süre harcıyorlar. Bir kişinin günde 6 saat, haftada 5 gün, yılda 48 hafta çalıştığını varsayarsak her ay işlemleri bir kişinin yaklaşık 1 yıl 9 ayını almaktadır. Bu sigorta şirketinin acentelerinin bu işlemler için bir yılda harcadığı sürelerin toplamı bir kişinin 17 yıl süreli bu işlemler için uğraşmasına eşdeğerdir. Şimdi bu maliyetin sigorta sektörü için ne olduğunu görelim.

Sigorta Murakabe Kurulunun 1992 yılına ait " Türkiye'de Sigorta Faaliyeti Hakkında Rapor" un sonuçlarına göre sigorta şirketlerinin acente sayıları şöyledir. (30)

TÜRKİYE'DE SİGORTA ŞİRKETLERİNİN ACENTE SAYILARI

(31.12.1992 itibariyle) (bankalar haric)

YERLİ	YABANCI	TOPLAM
9098	1376	10474

300 acenteli modelimizi esas alarak bir acentenin GV, YSV, GF işlemleri için harcadığı ortalama süreyi ve maliyetleri bulalım. Bu ortalamaları bulduktan sonra sigorta sektörü için toplam süre kayıplarını ve maliyetleri aşağıdaki tabloda görelim.

(30) * 1992, Türkiye'de Sigorta Faaliyeti Hakkında Rapor ", Sigorta Murakabe Kurulu Yayın no.39, sh.171.

TÜRK SİGORTA SEKTÖRÜNDE
ACENTELERİN GV, YSV VE GF İŞLEMLERİNİN
ORTALAMA VE TOPLAM SÜRE TABLOSU

(süre için birim = yıl) (bankalar hariç)

	GV	YSV	GF	TOPLAM
300 ACENTE T.	0,618	0,895	0,232	1,745
1 ACENTE ORT.	0,00203	0,00298	0,00077	0,00578
YERLİ	18,469	27,112	7,005	52,586
YABANCI	2,793	4,100	1,059	7,953
SEKTÖR AYLIK T O P L A M I	21,262	31,212	8,064	60,539
YERLİ YILLIK	221,628	325,344	84,060	631,032
YABANCI YILLIK	33,516	49,200	12,708	95,436
SEKTÖR YILLIK T O P L A M I	255,144	374,544	96,762	726,468

Yukarıdaki tablodan çıkan sonuç şudur. Sigorta sektörümüzün acentelerinin bir yıllık GV, YSV ve GF işlemleri için 1374 kişinin bir yıl süre ile çalışması gerekmektedir.

Sigorta sektörünün, sigorta acentelerinin GV, YSV ve GF işlemleri nedeniyle kayıplarının parasal değerleri aşağıda hesaplanmıştır.

TÜRK SİGORTA SEKTÖRÜNDE
ACENTELERİN GV, YSV VE GF İŞLEMLERİNİN
ORTALAMA VR TOPLAM MALİYETLER TABLOSU

(000.-TL) (Bankalar haric)

	GV	YSV	GF	TOPLAM
300 ACENTE TOP	28.200	45.300	13.050	86.550
1 ACENTE ORT.	94	151	43	288
YERLİ	855.212	1.373.798	391.214	2.620.224
YABANCI	129.344	207.776	59.168	396.288
SEKTÖR TOPLAMI	984.556	1.581.574	450.382	3.016.512
YERLİ YILLIK	10.262.544	16.485.576	4.694.568	31.442.688
YABANCI YILLIK	1.552.128	2.493.312	710.016	4.755.456
SEKTÖR YILLIK TOPLAMI	11.814.672	18.978.888	5.404.584	36.188.144

Sigorta sektöründeki acentelerin her biri GV, YSV ve GF işlemleri için ortalama 288.000.-TL değerinde süre ve para harcamaktadırlar. Bu maliyetin 94.000.-TL. sı gider vergisi için, 151.000.-TL. yangın sigorta vergisi için ve 43.000.-TL. garanti fonu içindir. Bir acente için geçerli olan bu maliyetleri sektördeki (bankalar haric) acente sayısı ile çarptığımızda toplam aylık 5.710.752.000.-TL. tutarında maliyet gerçekleştiğini, yılda

ise bu rakamın 1992 yılı rakamları ile 36 milyar TL.nin üzerine çıktığını görüyoruz.

GV, YSV ve GF işlemlerinin sigorta şirketleri yerine sigorta acenteleri tarafından beyan edilip ödenmesinin başka maliyetleri de vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

- Acentelerin bir bölümü bu işlemleri süresinde yerine getirememekte bu nedenle ilgili merciler tarafından ceza ve gecikme faizi tahakkuk ettirilmiştir.

- Acentelerin büyük bir kısmı bu işlemleri yaparken işlem hataları yapmakta ve böylece düzenlenen beyannameler hatalı olmaktadır.

- Likidite sıkıntısı içindeki bazı acenteler ilgili mercilere süresinde ödeme yapmamakta, bu durumu sigorta şirketleri süresinde öğrenememektedir. Sonuçta acentenin ödeme gücü içinde olduğu sigorta şirketi tarafından iş isten geçtikten sonra anlaşılmakta zararı sigorta şirketi karşılamak zorunda kalmaktadır.

Bu işlemlerin acenteler yerine sigorta şirketleri tarafından yapılmasının yararları şunlardır.

- Öncelikle yasalara uygunluk sağlanacaktır. Çünkü gider vergisi ve yangın sigorta vergisinin yükümlüsü sigorta acentesi değil sigorta şirkettir. Beyanname verilmemesinin yada bu vergilerin ödenmemesinin ilgili merciler karşısında sorumlusu sigorta

şirketidir. Garanti fonu açısından da aynı şeyler geçerlidir. Bu fon için toplanan paraları sigorta şirketleri ödemekle yükümlüdürler.

- Sigorta şirketleri, tüm poliçelerin vergi ve fon miktarlarını bilgisayar aracılığı ile hesaplamaktadırlar. Her poliçenin tüm ayrıntısı zaten manyetik ortamda saklanmaktadır. Birkaç tuşa basmakla şirketin düzenlediği poliçelerin GV, YSV, GF dökümleri ve toplamları çıkarılabilmektedir. Sigorta şirketinin tek bir beyanname ekinde bu dökümleri ilgili mercie vermesi ve bir çekle ödemesinin yerine 300-400 acentenin birtakım doğru yanlış düzenledikleri beyannameleri değişik vergi dairelerine ve belediyelere ayrı ayrı göndermeleri rasyonel değildir.

- Vergi fonların ödendiği mercilerin bu beyanların doğruluğunu araştırmaları için 300 acenteyi dolamak yerine şirket merkezini denetlemeleri yeterlidir. Böylece ilgili merciler ile sigorta sektörü arasındaki güven ilişkisi güçlenir.

- Vergi daireleri ve belediyelerin yüzlerce acenteden gelen beyan ve ödemeleri ayrı ayrı küçük parçalar halinde kayıtlarına geçmeleri büyük kayıptır. Birkaç şirketten gelecek beyan ve ödemelerin kayıtlarının tutulması çok kolaydır.

- Sigorta şirketlerinin, acentelerinin bu yükümlülükleri süresinde yerine getirip getirmediğini denetleme yükü ortadan kalkacaktır. Çünkü bu işlemler zaten merkezden yapılacaktır. Sigorta şirketleri sadece brüt primlerin süresinde kendilerine ödenip ödenmediğini kontrol edeceklerdir.

2.2.2- ÖNERİLEN MODEL

YSV, GV, GF beyan ve ödeme işlemlerinin acenteler tarafından yapılması halinde sigorta sektörüne ve sektör dışındaki kurumlara (örn. Hazine Ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, belediyeler ve vergi daireleri) büyük yük getirmektedir.

Bu beyan ve ödeme işlemleri acenteler yerine sigorta şirketleri tarafından yapıldığı takdirde şu yararlar ortaya çıkacaktır;

- Daha öncede görüldüğü üzere (sh.63) bankalar hariç 10.000 sigorta acentesi vardır. Bu sigorta acentelerinden her biri her ay bir adet gider vergisi beyannamesi ve YSV ne tabi işlemi varsa en az bir adet yangın sigorta beyannamesi vermek durumundadır. Yani sigorta acenteleri (bankalar hariç) $2 \times 12 \times 10.000 = 240.000$ adet beyannameyi düzenleyip ilgili mercilere vermek ve bu sayı kadar ödeme ve havale işlemi için emek ve para harcamak zorunda kalmaktadırlar. Garanti fonu işlemlerini bu sayılara eklemek gerekir.

Halbuki sigorta sektöründe yaklaşık 60 civarında sigorta şirketi vardır. Bu işlemler sigorta şirketinin merkezinden yapıldığı takdirde bir yılda $60 \times 2 \times 12 = 1.440$ adet beyanname verilmesi ve bu sayı kadar ödeme ve havale işlemi yapılması yeterli olacaktır.

- Bu işlemler sigorta şirketinin merkezinden yapıldığı zaman işlem hataları azalacaktır. Sigorta acentelerinin personelinin eğitim düzeyi sigorta şirketlerinde çalışan personele göre düşüktür. Genellikle bu işlemler bilgisayar olmadan yapılmakta ve işlem hataları çok olmaktadır. Halbuki tüm poliçeler şirket bilgisayarlarında tüm ayrıntıları ile kayıtlıdır. Basit bir program ve birkaç tuşa dokunmakla bu beyannameler hazırlanabilir. Şirket merkezinde işbölümü yapıldığı için ve bu beyannamelerin hazırlanması sadece bu işle uğraşan nitelikli ve uzman kişilere görev olarak verileceği için işlemler daha doğru ve eksiksiz olacaktır.

- Bir belediye yada bir vergi dairesi değişik sigorta şirketlerinin yüzlerce acentesinden gelen beyannameleri ve ödemeleri kabul etmek için eleman ayırmak zorundadır. Yukarıda belirtilen 240.000 beyanname ve ödeme işlemini kabul edecek mercilerin bu işlemleri kayıtlarına geçirmesi para ve emek gerektirmektedir. Ayrıca bu mercilerin kendilerine ulaşan beyannamelerin gerçeğe uygun olup olmadığını denetlemeleri gerekmektedir. Denetleme ise binlerce acentenin dolaşılmasını ve hepsi ile ayrı ayrı mücadele edilmesini, örneğin ayrı ayrı tebligat yapılmasını, ayrı icra dosyaları hazırlanmasını gerektirmektedir. Halbuki bu mercilerin şirket merkezinden hazırlanan beyannameleri denetlemeleri sadece şirket merkezine gitmeleri ve uzman personel tarafından bilgilendirilmeleri müm-

kündür ve karşılarında muhatap vardır.

- Acentelerin bir kısmı ödeme güçlüğüne düşmekte ve vergileri süresinde ödememektedirler. Bu vergilerin süresinde ödenmemesinden sigorta şirketlerinin haberi geç olmaktadır. Vergi dairelerinin ve belediyelerin icra takip işlemleri iş isten geçtikten sonra başlamakta ve bu vergiler acentelerden tahsil edilememektedir. Sonuçta daha önceki bölümlerde açıkladığımız gibi bu vergilerin asıl yükümlüsü sigorta şirketleri olduğu için vergi alacaklıları merciler sigorta şirketlerinden bu vergileri gecikme faizleri ve cezaları ile birlikte almak istediklerinde durum açığa çıkmakta ve bu durumdan sigorta şirketleri zararlı çıkmaktadır. Halbuki bu vergilerin beyan ve işlemleri sigorta şirketlerinden merkezinden yapılırsa bazı acentelerin bu tür hareketleri yapma olanakları elinden alınmış olunacak ve ödeme güçlüğü içine düşen acente daha erken öğrenilecek ve önlemler zamanında alınacaktır.

- Sigorta acenteleri bu işlemlerden kurtulmakla tasarruf ettikleri emeklerini pazarlama faaliyetlerine ayıracaklar ve prim üretimlerini artıracaklardır.

- Daha öncede bu vergi ve fonların asıl yükümlüsü sigorta şirketleri olduğu için beyan ve ödeme işlemler merkezden yapıldığı takdirde mevzuata uygunluk sağlanacaktır.

II.3- GİDER VERGİSİ VE YANGIN SİGORTA

VERGİSİNİN TAHSİLAT ESASINA GÖRE ÖDENMESİ MODELİ

2.3.1- DEĞİŞİK TAKSİTLENDİRMELERDE MODELİN UYGULANMASI

Daha önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi gider vergisi ve yangın sigorta vergisinin matrahları " nakden veya hesaben " alınan paralardır. Şu anda sektörde yasal olmayan ve sigorta sektörünün aleyhine bir uygulama yerleşmiştir. Bu uygulamaya göre, poliçenin düzenlendiği ay içerisinde sanki sigorta priminin tamamı " nakden veya hesaben" tahsil edilmiş gibi YSV'de net prim üzerinden %10, GV'de net prim ve YSV'nin toplamı üzerinden %5 oranında vergi tahakkuk ettirilmekte ve bu vergiler takip eden ay içerisinde beyan edilmekte ve ödenmektedir. Yasal olarak "nakden veya hesaben " peşin alınması gereken sigorta priminin %40'ıdır. Bu durumda sigorta şirketi " nakden veya hesaben " primin %40'ını tahsil etmiş ise neden primin % 100'ü üzerinden vergi tahakkuk ettirip ödesin? Tekne, uçak, lokomotif ve zirai sigortalarda ise peşinat oranı primin %25'i olabilmektedir. Taksitler ise 12 aya kadar uzamaktadır. Garanti fonu için de matrah, tahsil edilen paradır. Fakat trafik zorunlu mali sorumluluk sigortası primleri peşin tahsil edildiği için sorun çıkmamaktadır.

Bu konuyu kuracağımız bir modelle daha iyi görebiliriz. Bu modelin uygulaması mevcut uygulamaya göre daha zordur. Çünkü müş-

terilerden yapılan tahsilatların kayıtlarının düzenli şekilde tutulması gerekir. Ayrıca bu tahsilatların her ay acenteler tarafından sigorta şirketine bildirilmesi gerekir. Sigorta şirketinin bu kayıtları bilgisayara çok kısa bir sürede yüklemesi ve beyannamelerini süresinde vermesi gerekir. Çok sayıda ve değişik bölgelerdeki acentelerden bu kayıtların süresinde sigorta şirketine ulaşmadığı takdirde aksaklıklar doğacaktır. Fakat bu sorun çözülebilir. Süresinde tahsilatlarını bildirmeyen acentelerin düzenledikleri poliçelerin primlerinin tamamı tahsil edilmiş gibi vergilerinin tamamı tahakkuk ettirilir. Acenteden bu vergiler talep edilir. Sigorta Ve Reasürans Aracıları Hakkındaki Yönetmeliğin 16 ncı maddesinde her acentenin tahsilat defteri tutması zorunluluğu getirilmiştir. Bu zorunluluk nedeniyle tutulan defterin yapraklarının bir kopyasının şirkete gönderilmesi zor olmayacaktır. Buna rağmen uygulamada birçok zorluklar olacaktır. Mevcut uygulamaya yani poliçede belirtilen vergilerin tamamının peşin tahakkuk ve ödenmesi esasına yasallık kazandırmak daha yararlı olacaktır.

Fakat mevcut yasal düzenleme vergi matrahını tahsilat esasına bağladığına göre karını düşünen sigorta şirketi bu yöntemi seçecektir. Bu modelin yararları şunlardır:

- Mevcut yasal düzenlemeye uygun hareket edilmiş olacaktır.
- Daha az vergi ödenmiş olacaktır.
- Acente tahsilatları şirket tarafından izlenebilecektir.

Modelimizin şartları şunlardır:

- Vergilerin tahsilat oranları ile net primlerin tahsilat oranları aynıdır.
- Üretilen poliçelerin YSV'ne tabi olan kısımlarının toplamı net prim üretiminin %20'si kadardır.
- Tekne, uçak, lokomotif sigortası, zirai sigortalar ve hayat sigortası yoktur.
- Trafik zorunlu mali sorumluluk sigortası yoktur.
- Poliçelerin tamamı Ocak ayı içinde düzenlenmiştir.
- İptal edilen poliçe yoktur.

İlk örneğimizde brüt primlerin tahsilat oranları şöyledir.

Ocak peşinat	Şubat 1.ay	Mart 2.ay	Nisan 3.ay	Mayıs 4.ay	Haziran 5.ay	Temmuz 6.ay
%40	%10	%10	%10	%10	%10	%10

ACENTE BAŞINA TAHSİLAT MİKTARLARI

	Net Prim	YSV	GV	TOPLAM
Ocak	20.000.000.-	400.000.-	1.020.000.-	21.420.000.-
Şubat	5.000.000.-	100.000.-	255.000.-	5.355.000.-
Mart	5.000.000.-	100.000.-	255.000.-	5.355.000.-
Nisan	5.000.000.-	100.000.-	255.000.-	5.355.000.-
Mayıs	5.000.000.-	100.000.-	255.000.-	5.355.000.-
Haziran	5.000.000.-	100.000.-	255.000.-	5.355.000.-
Temmuz	5.000.000.-	100.000.-	255.000.-	5.355.000.-
TOPLAM	50.000.000.-	1.000.000.-	2.550.000.-	53.550.000.-

Yukarıdaki örneğimizde bir yıl içinde toplam 50.000.000.-TL. net prim üreten ve bu primin tamamını Ocak ayı içinde üreten ve üretiminin %20'si yangın sigorta vergisine tabi olan bir acentenin tahsilatlarının %40'nı peşin ve kalanı altı eşit taksitte tahsil ettiğini varsaydık. Şimdi bu tahsilat tablosuna göre verilerin ödenme tarihlerini ve Şubat ayı itibariyle peşin değerlerini hesaplayalım.

VERGİLERİN ÖDENME ZAMANLARI, MİKTARLARI VE PEŞİN DEĞERLERİ

(Enflasyon oranı aylık %5'dir.) (000.-TL.)

	Y S V		G V	
	Nominal	Peşin Değer	Nominal	Peşin Değer
Şubat	400	400	1.020	1.020
Mart	100	95,238	255	242,857
Nisan	100	90,909	255	231.818
Mayıs	100	86,956	255	221,739
Haziran	100	83,333	255	212,5
Temmuz	100	80	255	204
Ağustos	100	76,923	255	196,153
TOPLAM	1.000	913,360	2.550	2.329,067

Yukarıdaki tabloya göre tahsilat esasına uyularak ödeme yapıldığında aylık %5 enflasyon ortamında yaklaşık %8,87 oranında

tasarruf sağlanıyor. İkinci modelimizde ise şartlar aynıdır. Sadece tahsilat miktarları ve süreleri değişiktir. Tahsilatın %40'ı, kalanı poliçenin düzenlenmesini takip eden aydan başlamak üzere altıncı ayda yapılmaktadır.

ACENTE BAŞINA TAHSİLAT MİKTARLARI

	Net Prim	YSV	GV	TOPLAM
Ocak	20.000.000.-	400.000.-	1.020.000.-	21.420.000.-
Temmuz	30.000.000.-	600.000.-	1.530.000.-	32.130.000.-
TOPLAM	50.000.000.-	1.000.000.-	2.550.000.-	53.550.000.-

Yukarıdaki tablodaki vergi ödeme tarihlerinin Şubat ayı itibariyle peşin değerlerini hesaplayalım.

VERGİLERİN ÖDENME ZAMANLARI, MİKTARLARI VE PEŞİN DEĞERLERİ

(Enflasyon oranı aylık %5'tir) (000.-TL.)

	Y S V		G V	
	Nominal	Peşin Değer	Nominal	Peşin Değer
Şubat	400	400	1.020	1.020
Ağustos	600	461,538	1.530	1.176,923
TOPLAM	1.000	861,538	2.550	2.196,923

Yukarıdaki tabloda ise % 13,8 oranında tasarruf görülmektedir. Üçüncü örneğimiz ise uçak, tekne, lokomotif sigortaları ile zirai sigortalar için yapılabilir. Bilindiği gibi bu sigortalarda primin %25'i peşin, kalanı ise police tarihinden başlaamak üzere 12 ayda taksitler halinde ödenebilir. Bu durumda %25 peşin, kalanı 11 ayda ve eşit taksitler halinde ödendiği takdirde tasarruf oranı yaklaşık %16,5 olacaktır. %25 peşin kalanı 11 inci ayda ödenir ise tasarruf oranı yaklaşık %26,6 olacaktır. Görüldüğü gibi enflasyon oranınının yüksek olması ve vergilerin geç ödenmesi ile doğru orantılı olarak tasarruf oranı artmaktadır.

2.3.2- MODELİN SEKTÖR BOYUTUNDA UYGULANMASI

Şimdi bu tasarruf oranlarınının sigorta sektörü çapında ne anlam ifade edeceğini bulmaya çalışalım. 1992 yılı prim üretimi (hayat ve sağlık hariç) yaklaşık 4 trilyon olup bunun yaklaşık %20'lik kısmı olan 0.8 trilyon ise yangın sigorta vergisine tabidir. Yukarıdaki örneklerde gördüğümüz en düşük tasarruf oranını bu miktara uyguladığımızda aşağıdaki tabloyu buluruz.

SİGORTA SEKTÖRÜNDE VERGİ TASARRUFU

(000.000.000.-TL.) (hayat ve sağlık sigortaları haricidir.)

	Matrah	Vergi	Tasarruf (%8,87)
Y S V	1.200	120	10,644
G V	6.120	306	27,142
T O P L A M		426	37,786

Görüldüğü gibi " nakden ve hesaben " tahsil edilen primler mevzuata uygun olarak matrah kabul edildiğinde yıllık 37 milyar TL tutarında tasarruf sağlanacaktır.

III- SONUÇ

- SİGORTA ACENTELEİ

Sigorta şirketleri ile sigorta acenteleri arasındaki hizmet ve denetim ilişkisinin niceliğinin ve niteliğinin arttırılmasının sigorta sektörümüzün gelişmesine büyük yararı olacaktır. Sigorta şirketleri ve sigorta acenteleri sigortalılar karşısında kurumsallaşmış ve güven verici bir yapıda bulunmalıdırlar. Bu yapının oluşması için öncelikle acente ve şirket birbirine güvenmelidir. Güven kavramını boş bir kelime olmaktan çıkarabilmek için acente ve şirket arasındaki bilgi akışının hızının, miktarının, kullanılabilirliğinin ve güvenilirliğinin arttırılması gerekir. Fakat bu yapılırken bilgi akışının maliyetinin azaltılması gerekir. Tezin konusu acente ve şirket arasındaki ilişkinin niteliğinin ve niceliğinin arttırılması ve maliyetinin azaltılması olmakla birlikte konuyu daraltmak için limited şirket A tipi sigorta acentesi ele alınmıştır. Sigorta acentelerini bütünüyle incelemek tüm konuların yüzeysel olarak ele alınması sonucunu verecekti. Sigorta acentelerinin tüzel kişiler tarafından yapılması bu alana daha çok kişinin girmesini sağlayacaktır.

Sigorta acenteleri için yönetmelikle düzenleme getirilmiştir. Sigorta acentelik sözleşmelerinin standart hale getirilmesi yada en azından bu sözleşmelerde belirli standart şartların aranması, sigorta şirketleri ile sigorta acenteleri arasındaki dengeyi göze-

borçlarının tahsili yetkisinin acenteye verilmesini sağlayacak yasal düzenleme ile çözülmelidir.

Limited şirketlerin, sigorta acenteliğine en uygun şirket tipi olmakla birlikte bazı sakıncalarının giderilmesi gerekir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

- Limited şirket sigorta acentesinin prim borçlarının teminatlarla karşılanamayan kısmına, ortakların, payları oranında kefil olması zorunluluğu getirilmelidir. Böylece sigorta şirketinin prim alacakları şahsi teminat altına alınmış olacaktır.

- Mevcut yasal düzenlemeye göre limited şirket sigorta acentelerinin toplam 9 adet defter tutması gerekmektedir. Bu dokuz defterden biri olan poliçe kayıt defterinin her brans için istihsal, iptal şeklinde ayrı ayrı tutulduğu dikkate alındığında defter sayısı en az 14 sayısını bulmaktadır. Bu defterlerin her yıl notere tasdik (açılış, kapanış, ara) ettirilmesi zorunludur. Bu defterlerin tamamının tutulması emek ve masraf gerektirmektedir. Defter sayısının azaltılması acenteleri rahatlatacaktır.

- Kurumlar vergisi oranının düşürülmesi, gerçek kişi acenteler ile tüzel kişi acenteler arasındaki vergi dengesini sağlayacak ve limited şirket acentelerinin kurulmasını kolaylaştıracaktır.

- YSV, GV, GF BEYAN VE ÖDEME SORUNU

Bu tezde sigorta şirketleri ile acenteleri arasındaki ilişki-

nin bozukluğunu iki örnekle ele alınmıştır. Bu örneklerden biri sigorta şirketlerinin ödemesi gereken vergi ve fonların sigorta acenteleri tarafından beyan ve ödenmesi şeklindeki yasal olmayan uygulamanın düzeltilmesine yöneliktir. Sigorta şirketlerinin bu yükü acenteler üzerinde bırakmasının bedelini acenteler ve sigorta şirketleri birlikte ödemektedirler. Sigorta şirketlerinin police satış organı olan acentelerin satış dışında işlerle uğraşmasının sonucu satışlardaki azalma olarak sigorta şirketine yansımaktadır. Bunun sonucu olarak sigorta sektörümüzün acentelerinin bir yıllık GV, YSV ve GF işlemleri için yaklaşık 1000 kişinin bir yıl süre ile çalışması gerekmektedir.

Yaklaşık bankalar hariç 10.000 acentenin bir yılda 240.000 beyanname (bankalar dahil 20.000 acente için 480.000 beyanname) hazırlaması yerine yaklaşık 60 sigorta şirketinin 1500 beyanname hazırlamasının getirdiği artı değer açıktır.

Bunun yanında bu vergi ve fonların alacaklısı mercilerin (belediye, vergi dairesi, Hazine Ve Dış Ticaret Müsteşarlığı), alacaklarını, sigorta şirketlerinin ise sigorta acentelerini ve borçlarını denetlemesi kolaylaşacaktır.

Yine, garanti fonu uygulamasında olduğu gibi sigorta acentelerinin beyan ve ödemelerini kabul eden ve inceleyen yüzlerce vergi dairesi yerine merkezi İstanbul'da bulunan sigorta konusunda uzman tek bir vergi dairesinin sigorta şirketlerinin

merkezlerinden yapılan beyan ve ödemeleri kontrol etmesi en uygundur.

Yangın sigorta vergisi için ise yine merkezi İstanbul'da bulunacak uzman bir kuruluşun beyan ve ödemeleri kabul ederek, kayıtların ve ödemelerin doğruluğunu denetlemesi ve bu ödemeleri ait oldukları belediyelere göndermesi, yüzlerce belediyenin iş yükünü azaltacaktır.

Bu düzenlemelerin yapılması küçük parçalar halindeki para transferleri ile uğraşmak zorunda kalan bankalar ve PTT üzerindeki yükü azaltacaktır.

Diğer örnek ise henüz tahsil edilmemiş olan sigorta primleri üzerinden vergi alınması şeklindeki uygulamanın değiştirilmesine yöneliktir. Buradaki zorluk, tahsilatı acentelerin yapmasından kaynaklanıyor. Acenteler gerçek tahsilatlarını şirkete bildirmiyorlar. Bu rakamların sigorta şirketlerine ulaşmasındaki zorluk nedeniyle sigorta şirketleri düzenlenen poliçelerin primlerinin tamamı peşin alınmış gibi beyannamelerin düzenlenmesini ve vergilerin ödenmesini sigorta acentelerinden istiyorlar. Beyannamelerin sigorta şirketleri tarafından verilmesi, tahsilatını süresinde bildirmeyen acentelerin sigorta primlerinin tamamını tahsil etmiş kabul edilmeleri, modeli uygulanabilir duruma getirebilir.

Bu modelin yararlarını şöyle sıralayabiliriz.

- Mevcut yasal düzenlemeye uygun hareket edilmiş olacaktır.
- Enflasyon ortamında reel olarak vergi yükü azalacaktır.
- Acente tahsilatları daha rahat izlenecektir.

Bu iki modelin özellikle birincisinin uygulanmasının sigorta sektörüne büyük yararı olacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- ARSEVEN, Haydar : " Sigorta Hukuku" , Istanbul, 2. Baskı,
Ocak 1982.
- DUMAN, G.Şebnem : " Türk Sigorta Sektöründe Boş Kapasiteler
Ve Ekonomik Kayıplar ", Istanbul, 1990.
- KAZANCI, Faruk : " T.C. Kanunları ", Kazancı Hukuk
Yayınları ", Büyükçekmece, 1966.
- KENDER, Rayegan : " Hususi Sigorta Hukuku ", Filiz Kitabevi
Istanbul, 1990.
- NOMER, Cahit : " Sigortanın Genel Prensipleri Ve
Reasürans ", Çeltüç Matbaacılık Koll.Şti.
Istanbul, 1977.
- NOWBRAY, Albert H. : Its Theory And Practice In The United
BLANCHAR, Ralph H. States ", McGraw-Hill Book Company Inc.,
Newyork, Toronto, London, Beşinci Baskı,
1961.
- OĞUZMAN, Kemal : " Medeni Kanun - Borçlar Kanunu ", Fakül-
teler Matbaası, Istanbul, 1978.
- AKYOL, Sener

- POROY, Reha : " Ortaklıklar Ve Kooperatif Hukuku ",
TEKİNALP, Ünal : Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982.
ÇAMOĞLU, Ersin
- TEKİL, Fahiman : " Ticari İşletme Hukuku ", Fakülteler
Matbaası, İstanbul, 1981.
- TEKİNALP, Ünal : " Türk Ticaret Kanunu ", Fakülteler
Matbaası, İstanbul, 1978.
- ULUDAĞ, İlhan : "Türkiye'de Küçük Ve Orta Ölçekli
İşletmeler, Yapısal Ve Finansal Sorunlar,
Çözümler ", İstanbul Ticaret Odası Yayın
No: 1991/25.
- ULUSOY, Yılmaz : " Ticari Defterler, Ticari Belgeler ",
Ankara, 1981.
- UYAR, Talih : " İcra Hukukunda Haciz ", Manisa, 1990.

Diğerleri

- Güneş Sigorta A.Ş. Acentelik Sözleşmesi
 - Güneş Sigorta A.Ş. 1991 Yılı Uygulama Esasları
 - " 1990 Türkiye'de Sigorta Faaliyeti Hakkında Rapor "
- Sigorta Murakabe Kurulu Yayını No.36

- 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu
- 7397 sayılı Sigorta Murakabe Kanunu
- 818 sayılı Borçlar Kanunu
- 213 sayılı Vergi Usul Kanunu
- 3100 sayılı Katma Değer Vergisi Mükelleflerinin Ödeme Kaydedici Cihazları kullanmaları Mecburiyeti Hakkında Kanun
- 3065 sayılı Katma değer Vergisi Kanunu
- 6802 sayılı Gider vergileri Kanunu
- 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu
- 2918 sayılı Karayolları Trafik kanunu
- 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu
- 2644 sayılı Tapu Kanunu
- Garanti Fonu Yönetmeliği
- Sigorta Ve Reasürans Aracıları Hakkında Yönetmelik
- T.C. Başbakanlık Sigorta Murakabe Kurulunun, Sigorta Ve Reasürans Şirketleri Birliğine Gönderdiği 29.1.1993 tarih ve 458 sayılı yazısı.
- Güneş Sigorta A.Ş. nin acentelerine gönderdiği 22.2.1993 tarihli yazısı.
- Güneş Sigorta A.Ş. Acentelik Sözleşmesi.

- 87 -

REPUBLIC OF TURKEY
MARMARA UNIVERSITY
INSTITUTE OF BANKING AND INSURANCE
DEPARTMENT OF INSURANCE

LIMITED COMPANY INSURANCE AGENCIES AND
TWO MODELS FOR INSURANCE TRANSACTIONS TAX,
FIRE INSURANCE TAX, GUARANTEE FUND

MASTER THESIS

BY

YAVUZ YERLİ

SUPERVISOR : PROF.DR.İLHAN ULUDAĞ

İSTANBUL 1993

PRESENTATION

I would like to thank and express my best feelings to my honorable advisor Prof.Dr.ilhan Uludag and to all other distinguished professors of Marmara University Institute Of Banking And Insurance Activities, for their valuable help and support during my master studies.

Yavuz Yerli

CONTENTS

P R E S E N T A T I O N.....	88
I N T R O D U C T I O N.....	92
I- A CLASS LIMITED COMPANY AGENCIES IN THE TURKISH INSURANCE SECTOR.....	93
I.1- LIMITED COMPANY.....	93
1.1.1- Definition And Interested Articles.....	93
1.1.2- Establishing.....	93
1.1.3- Divisions.....	94
I.2- AGENCY.....	94
1.2.1- Definition And Interested Articles In Turkish Law.....	94
1.2.2- Responsibility Of Agency.....	94
1.2.3- Rights And Authorities Of Agency.....	94
I.3- INSURANCE AGENCIES.....	95
1.3.1- Definition And Interested Articles In Turkish law.....	95
1.3.2- Insurance Agency Contract.....	95

I.4-	A CLASS LIMITED COMPANY INSURANCE AGENCIES.....	96
1.4.1-	Establishing.....	96
1.4.2-	Accounting.....	96
1.4.3-	Taxes And Guarantee Fund.....	97
II-	TWO MODELS FOR DECREASING COST OF REPORTS AND PAYMENTS FOR INSURANCE TRANSACTIONS TAX, FIRE INSURANCE TAX, GUARANTEE FUND.....	98
II.1-	GENERAL.....	98
II.2-	MODEL ON REPORTS AND PAYMENTS FROM INSURANCE COMPANIES FOR INSURANCE TRANSACTIONS TAX, FIRE INSURANCE TAX, GUARANTEE FUND.....	99
2.2.1-	Existing Procedure.....	99
2.2.1.1-	Net Premium, ITT, FIT, GF Production.....	99
2.2.1.2-	ITT Tables.....	100
2.2.1.3-	FIT Tables.....	101
2.2.1.4-	GF Tables.....	104
2.2.1.5-	ITT, FIT, GF General Tables.....	105
2.2.2-	Proposed Model	109
II.3-	MODEL ON PAYING OF INSURANCE TRANSACTIONS TAX AND FIRE INSURANCE TAX TO THE INSURANCE PREMIUM COLLECTION CRITERIA.....	110

2.3.1- Applying The Model For Alternative Payments.....	110
2.3.2- Applying The Model To The Turkish Insurance Sector.....	114
III- RESULT.....	115

I N T R O D U C T I O N

Insurance premium production in the Turkish insurance sector are realized by insurance agencies. Companies can be insurance agency. Generally, limited and joint stock companies are established in practice. For a limited companies and joint stock companies financial responsibilities of shareholders are restricted as much as their shares.

Establishment cost and procedure on a limited companies is greater than that of joint stock companies. And also operation of joint stock companies include many problems. In addition, limited companies can be established by two person, but joint stock companies can be established by at least five person.

Agencies are usually local and small establishments. So, limited companies are most suitable for insurance agencies. Insurance companies give authority and responsibility to their agencies.

To control legal and financial structures of agencies will increase profit and will decrease cost.

I- A CLASS LIMITED COMPANY INSURANCE AGENCIES IN THE
TURKISH INSURANCE SECTOR

1.1- LIMITED COMPANY

1.1.1- DEFINITION AND INTERESTED ARTICLES

Turkish Commercial Law 503rd and following articles define limited company. This article defines limited company as a company established by two or more ,reel or / and jüridical persons and restricted their responsibilities to their shares.

Characteristics of this company are as follows:

- a- commercial name,
- b- capital,
- c- at least two partner,
- d- main agreement,
- e- limited responsibility of partners to their shares.

1.1.2- ESTABLISHING

Main contact is signed by partners and ratified by notary public. After the ratification of Ministry Of Commerce And Industry it is applied to local trade registry office for registering of company.

1.1.3- DIVISIONS

Limited company contains three main divisions. One of them is shareholders general committee. This committee takes general decisions of company and can change main contract. Share majority is essential for this kind of decisions. Second division is committee of directors. They manage the company daily. Source of their are main contract and decisions of shareholders general committee. Third division is controllers committee.

1.2- AGENCY

1.2.1- DEFINITION AND INTERESTED ARTICLES IN TURKISH LAW

Agent can sign insurance policy only by its insurance company's special and written authority. This authority is registered and published. Agency is continuous and local establishment.

1.2.2- RESPONSIBILITIES OF AGENCY

Agency is responsible to save its insurance company's interests. And it also accepts all communications from third parties.

1.2.3- RIGHTS AND AUTHORITIES OF AGENCY

Agency can make all juridical communications of its insurance company to third parties.

Agency can collect money for its insurance company from third parties. Agency earn commition for its activities.

1.3- INSURANCE AGENCIES

1.3.1- DEFINITION AND INTERESTED ARTICLES IN TURKISH LAW

It is forbidden to work of insurance agencies at other professions. Persons who are employed in insurance and reassurans companies can't work in insurance agencies. Insurance experts can't work as dependent to insurance agencies. Banks can work as agency only on interested subjects in banking activities.

Agent must have the following spesifications:

- a- to live in Turkey
- b- at least graduate of high school,
- c- ability to use civil rigths,
- d- not to be in bankruptcy,
- e- not to be subject to shameful crimes.

1.3.2- INSURANCE AGENCY CONTRACT

Agency contract contains many articles that limit agency.

This is as follows:

- commercial name of insurance,
- subjects that are worked,
- area to be worked,

- articles about authorities and responsibilities of insurance agencies,
- rules on payments of insurance premium.
- agency commission proportions for varied insurance branches

1.4- A CLASS LIMITED COMPANY INSURANCE AGENCIES

1.4.1- ESTABLISHING

a- Preparing of main contract:

Main contract of company contains:

- tradename of company and seat of society
- subject of agency
- capital of company and shares of shareholders
- features of adds
- continuation of limited company

b- Ratification of ministry, registering by trade register:

c- To sign agency contract: Before signing, agent have to give financial guarantee. And than this contract have to be registered and declared.

1.4.2- ACCOUNTING

We can classify accounting books in two groups. First of them is required because of Turkish Commercial Law and Tax Regulations.

Second of them is required because of insurance regulations.

Day book, ledger, inventory book, decision book is essential for this group in limited company insurance agency. Control book, insurance policy registering book, money collection book are second group. This book is compulsory to the insurance regulations.

1.4.3- TAXES AND GUARANTEE FUND

There are three main compulsory insurance taxes. Banking and insurance transactions tax, fire insurance tax, guarantee fund. In addition to, there are non-insurance taxes. Corporation income tax, other taxes and funds.

- All money taken by way of insurance transactions is essential for insurance transactions tax.

- Money is taken for fire insurance about property in a border of municipality areas.

- Road Traffic Law regulated guarantee fund. Guarantee fund contains one percent of traffic insurance net premiums collected in a year and two percent of traffic insurance net premiums collected per policy per month.

- Corporation income tax is the main noninsurance tax of limited company insurance agency. This is taken proportionally to net revenues of company. Tax rate is % 46 now.

II- TWO MODELS FOR DECREASING COST OF REPORTS
AND PAYMENTS FOR INSURANCE TRANSACTIONS TAX,
FIRE INSURANCE TAX, GUARANTEE FUND

2.1- GENERAL

Two viewpoint of me was claimed. One of them is must be informed and must be paid of insurance taxes by insurance companies, not by insurance agencies. Second of them is to inform and paid not on insurance premium produced but on insurance premium collected.

Rationally dividing of responsibilities between insurance company and insurance agency will influence positively insurance sector. It will be easy to control of agents by insurance companies. Additionally, insurance agents can concentrate on sales of insurance policies.

Rules of the models are as follows:

- centre of model company must be in Turkey,
- it has 300 insurance agents,
- Each of these are A class limited company insurance agency.
- Hourly wage is 25.000.-TL.
- %20 of insurance policies are subject to fire insurance and %10 of insurance policies are subject to guarantee fund

II.2- MODEL ON REPORTS AND PAYMENTS FROM INSURANCE
COMPANIES FOR INSURANCE TRANSACTIONS TAX, FIRE
INSURANCE TAX, GUARANTEE FUND

2.2.1- EXISTING PROCEDURE

2.2.1.1- NET PREMIUM, FIT, ITT, GF PRODUCTION

January 1992 net premium, fire insurance tax, insurance
transactions tax and guarantee fund are as follows.

NET PREMIUM, FIT, ITT, GF 1992 JANUARY
PRODUCTION TABLE

	A G E N C Y G R O U P S		
	GROUP I	GROUP II	GROUP III
Agecy Quantity	120	150	30
Net Premium	20.000.000.-	50.000.000.-	100.000.000.-
FIT	400.000.-	1.000.000.-	2.000.000.-
ITT	1.020.000.-	2.550.000.-	5.100.000.-
GF	40.000.-	100.000.-	200.000.-

2.2.1.2- INSURANCE TRANSACTIONS TAX TABLES

ITT PERIOD / COST TABLE

WORK	GROUP	CONSUMED PERIOD	COST
REGISTERING OF ITT TO POLICY REGISTERING BOOK	I	60 minute	30.000.-TL.
	II	100 minute	50.000.-TL.
	III	140 minute	70.000.-TL.
PREPARING OF TAX RETURNS	I	40 minute	20.000.-TL.
	II	40 minute	20.000.-TL.
	III	40 minute	20.000.-TL.
SENDING OF TAX RETURNS AND PAYING	I	60 minute	30.000.-TL.
	II	60 minute	30.000.-TL.
	III	60 minute	30.000.-TL.

ITT TOTAL PERIOD / COST TABLE (000.-TL.)

	TOTAL CONSUMED PER AGENCY		TOTAL CONSUMED PER GROUP	
	PERIOD	COST	PERIOD	COST
GROUP I	160 min	80	19.200 min	9.600
GROUP II	200 min	100	30.000 min	15.000
GROUP III	240 min	120	4.200 min	3.600
GENERAL TOTAL			53.400 min	28.200

We can prepare similar table for fire insurance tax.

2.2.1.3- FIRE INSURANCE TAX TABLES

FIT PERIOD PER AGENCY / COST TABLE

WORK	GROUP	MU NI SI PA LI TY	CONSUMED PERIOD	COST	
REGISTERING OF FIT TO POLICY REGISTERING BOOK	I		30 min	15.000.-TL.	
	II		60 min	30.000.-TL.	
	III		70 min	35.000.-TL.	
PREPARING OF TAX RETURNS	I	A	40 min	20.000.-TL.	
		B	20 min	10.000.-TL.	
		C	20 min	10.000.-TL.	
		T	80 min	40.000.-TL.	
	II	A	40 min	20.000.-TL.	
		B	30 min	15.000.-TL.	
		C	20 min	10.000.-TL.	
		D	20 min	10.000.-TL.	
		E	20 min	10.000.-TL.	
		T	130 min	65.000.-TL.	

" following "

	III	A	50 min	25.000.-TL.
		B	30 min	15.000.-TL.
		C	20 min	10.000.-TL.
		D	20 min	10.000.-TL.
		E	20 min	10.000.-TL.
		F	20 min	10.000.-TL.
		G	20 min	10.000.-TL.
		T	180 min	90.000.-TL.
POSTING OF TAX RETURNS AND PAYING	I			POST COST
		A	60 min	5.000.-TL 30.000.-TL.
		B	10 min	5.000.-TL 5.000.-TL.
		C	10 min	5.000.-TL 5.000.-TL.
		T	80 min	15.000.-TL 40.000.-TL.
	II	A	60 min	5.000.-TL 30.000.-TL.
		B	10 min	5.000.-TL 5.000.-TL.
		C	10 min	5.000.-TL 5.000.-TL.
		D	10 min	5.000.-TL 5.000.-TL.
		E	10 min	5.000.-TL 5.000.-TL.
		T	100 min	25.000.-TL 50.000.-TL.

" following "

III	A	60 min	5.000.-TL	30.000.-TL.
	B	10 min	5.000.-TL	5.000.-TL.
	C	10 min	5.000.-TL	5.000.-TL.
	D	10 min	5.000.-TL	5.000.-TL.
	E	10 min	5.000.-TL	5.000.-TL.
	F	10 min	5.000.-TL	5.000.-TL.
	G	10 min	5.000.-TL	5.000.-TL.
	H	10 min	5.000.-TL	5.000.-TL.
	T	120 min	35.000.-TL	60.000.-TL.

FIT TOTAL PERIOD / COST TABLE

(Period = minute) (000.-TL.)

GROUP	TOTAL COST PER AGENCY			TOTAL COST PER GROUP			
	PRYD	COST	PTT	PRYD	COST	PTT	TOTAL
I	190	95	15	22800	11400	1800	13200
II	290	145	25	43500	21750	3750	25500
III	370	185	35	11100	5550	1050	6600
T O T A L				77400	38700	6600	45300

Total cost is 110.000.-TL / month for first group,
 170.000.-TL / month for second group, 220.000.-TL / month for
 third group.

2.2.1.4- GUARANTEE FUND TABLES

Let us prepare similar tables for guarantee fund

GUARANTEE FUND PERIOD / COST PER AGENCY

WORK	GROUP	CONSUMED PERIOD	COST
REGISTERING OF GUARANTEE FUNDS TO POLICY REGISTERING BOOK	I	20 minute	10.000.-TL.
	II	30 minute	15.000.-TL.
	III	40 minute	20.000.-TL.
TRANSFERRING OF MONEY	I	40 minute	20.000.-TL.
	II	40 minute	20.000.-TL.
	III	40 minute	20.000.-TL.
TRANSFERRING EXPENDITURES	I		10.000.-TL.
	II		10.000.-TL.
	III		10.000.-TL.

GUARANTEE FUND TOTAL PERIOD / COST TABLE

	TOTAL COST PER AGENCY		TOTAL COST PER GROUP	
	PERIOD	COST	PERIOD	COST
GROUP I	60 min	40.000.-TL.	7200 min	4.800.000.-TL
GROUP II	70 min	45.000.-TL.	10500 min	6.750.000.-TL
GROUP III	80 min	50.000.-TL.	1500 min	1.500.000.-TL
T O T A L			19200 min	13.050.000.-TL

Average cost per agency is 43.500.-TL for guarantee fund transactions.

2.2.1.5- INSURANCE TRANSACTIONS TAX, FIRE
INSURANCE TAX, GUARANTEE FUND
GENERAL TABLES

ITT, FIT, GF GENERAL COST TABLE

(000.-TL.)

	GROUP	ITT	FIT	GF	TOTAL
COST PER AGENCY	I	80	110	40	230
	II	100	170	45	315
	III	120	220	50	390
COST PER GROUP	I	9.600	29.400	4.800	43.800
	II	15.000	25.500	6.750	47.250
	III	3.600	6.600	1.500	11.700
	TOTAL	28.200	45.300	13.050	86.550

Total cost for ITT, FIT, GF is 86.550.000.-TL.

Let us see period table.

GENERAL PERIOD TABLE FOR ITT, FIT, GF TRANSACTIONS

unit = minute

	GROUP	ITT	FIT	GF	TOTAL
PERIOD PER AGENCY	I	160	190	60	410
	II	200	290	70	460
	III	240	370	80	690
PERIOD PER GROUP	I	19200	22800	7200	49200
	II	30000	43500	10500	84000
	III	4200	11100	2400	17700
	TOP	53420	77400	20100	150900

TOTAL QUANTITIES OF AGENCIES FOR
TURKISH INSURANCE SECTOR

(At 31.12.1992) (Banks excluded)

DOMESTIC	FOREIGN	TOTAL
9098	1376	10474

AVERAGE AND TOTAL PERIODS TABLE OF
ITT, FIT, GF IN THE TURKISH
INSURANCE SECTOR

(period unit = year) (banks excluded)

	ITT	FIT	GF	TOTAL
300 AGENCY T.	0,618	0,895	0,232	1,745
1 AGENCY AVR.	0,00203	0,00298	0,00077	0,00578
DOMESTIC	18,469	27,112	7,005	52,586
FOREIGN	2,793	4,100	1,059	7,953
S E C T O R TOTAL (MONTHLY)	21,262	31,212	8,064	60,539
DMSTC YEARLY	221,628	325,344	84,060	631,032
FOREING YEARLY	33,516	49,200	12,708	95,436
SECTOR YEARLY T O T A L	255,144	374,544	96,762	726,468

We can say as a result that 726 persons is required to work a year to complete for these transactions.

AVERAGE AND TOTAL COSTS TABLE OF
ITT, FIT, GF TRANSACTIONS IN THE
TURKISH INSURANCE SECTOR

(000.-TL) (Banks excluded)

	ITT	FIT	GF	TOTAL
300 AGENCY T.	28.200	45.300	13.050	86.550
1 AGENCY AVRG.	94	151	43	288
DOMESTIC	855.212	1.373.798	391.214	2.620.224
FOREIGN	129.344	207.776	59.168	396.288
S E C T O R TOTAL (MONTHLY)	984.556	1.581.574	450.382	3.016.512
DMSTC YEARLY	10.262.544	16.485.576	4.694.568	31.442.688
FOREIGN YEARLY	1.552.128	2.493.312	710.016	4.755.456
SECTOR YEARLY T O T A L	11.814.672	18.978.672	5.404.584	36.188.144

It is required 36.188.144.000.-TL per year for these transactions.

2.2.2- PROPOSED MODEL

To make reporting and payment transactions by way of insurance agencies instead of insurance companies brings heavy costs to insurance sector and non-insurance sector as municipalities, tax administrations, exc.

If they are made by way of insurance companies, advantages of these new procedure will be as follows;

- Approximately 240.000 reporting and payment annual transactions will decrease to 1.440 yearly,
- Transactions mistakes will decrease because of computers and qualified personnel,
- Cost of labor of non-insurance sector will decrease,
- Insurance agencies will concentrate on their essential insurance policy marketing activities.
- Effectiveness of controlling by insurance companies on their agencies will increase.

PREMIUM COLLECTION QANTITIES PER AGENCY

	Net Premium	FIT	ITT	TOTAL
January	20.000.000.-	400.000.-	1.020.000.-	21.420.000.-
February	5.000.000.-	100.000.-	255.000.-	5.355.000.-
March	5.000.000.-	100.000.-	255.000.-	5.355.000.-
April	5.000.000.-	100.000.-	255.000.-	5.355.000.-
May	5.000.000.-	100.000.-	255.000.-	5.355.000.-
June	5.000.000.-	100.000.-	255.000.-	5.355.000.-
July	5.000.000.-	100.000.-	255.000.-	5.355.000.-
TOTAL	50.000.000.-	1.000.000.-	2.550.000.-	53.550.000.-

PRESENT VALUE, NOMINAL VALUE TIMES OF PAYMENTS

(Inflation rate is %5 monthly) (000.-TL.)

	F I T		I T T	
	Nominal	Present	Nominal	Present
February	400	400	1.020	1.020
March	100	95,238	255	242,857
April	100	90,909	255	231.818
May	100	86,956	255	221,739
June	100	83,333	255	212,5
July	100	80	255	204
August	100	76,923	255	196,153
TOTAL	1.000	913,360	2.550	2.329,067

We can save approximately %8,87 of payments to the %5 inflation rate. Second alternative is %40 of premium in cash and the remaining %60 in July.

COLLECTION QUANTITIES PER AGENCY

	Net Premium	FIT	ITT	TOTAL
January	20.000.000.-	400.000.-	1.020.000.-	21.420.000.-
July	30.000.000.-	600.000.-	1.530.000.-	32.130.000.-
TOTAL	50.000.000.-	1.000.000.-	2.550.000.-	53.550.000.-

PRESENT VALUE, NOMINAL VALUE AND TIMES OF PAYMENTS

(Inflation rate is %5 monthly) (000.-TL.)

	F I T		I T T	
	Nominal	Present	Nominal	Present
February	400	400	1.020	1.020
Augusts	600	461,538	1.530	1.176,923
TOTAL	1.000	861,538	2.550	2.196,923

In second alternative, saving rate of is %13,8 percent.

2.3.2- APPLYING THE MODEL TO THE TURKISH INSURANCE SECTOR

TAX SAVING IN TURKISH INSURANCE SECTOR

(000.000.000.-TL.) (health and life insurance excluded)

	Base Of Tax	Tax	Saving (%8,87)
F I T	1.200	120	10,644
I T T	6.120	306	27,142
T O T A L		426	37,786

As seen before, we can save 37 billion TL if taxes are picked up from insurance premiums collected in cash and/or in account.

III- RESULT

It is respectably useful to increase quantity and quality of controlling and servicing relations between insurance agents and insurance companies. Aim of this thesis is to take an attention the problems on the relations between insurance companies and insurance agents, especially to focus on illegal reporting and payment procedure of taxes. Model in this thesis will give us opportunity to legalize.

arasında uygulanan Avrupa Ödemeler Birliği benzeri bir Avrasya Ödemeler Birliği'nin (AVÖB) yaratılarak, çok taraflı ticaret sisteminin uygulamaya konulması; AVÖB adına hareket eden ve çok taraflı değişim modelini destekleyen bir Türkiye-Avrasya Bankası'nın kurulması ve birlik içinde dış ödeme güçlüğü çeken üyelere yardım etmek üzere bir kredi mekanizmasının (Asya Fonu) kurulması gibi öneriler bu amaca da hizmet edebilirler.¹⁰ Böyle bir yapı üye ülkeler arasındaki mal ticareti ve görünmeyen işlemlerin, ayırıcı olmayan esaslara göre liberalleştirilmesinde azami katkıyı sağlayabilecek; taraf ülkelerin dış yardıma bağımlı olmaktan kurtulmalarına yardımcı olabilecek; ilgili ülkelerin yüksek ve istikrarlı bir ticaret ve istihdam seviyesine ulaşmalarını teşvik edecek ve ülkelerin piyasa ekonomisine geçişte ve dünya ekonomisine entegre olmalarına katkı sağlayabilecektir.

Türk cumhuriyetlerinin Türkiye'ye duydukları ihtiyaç öncelikle kurumsallaşma aşamasındadır. Bu ülkelerin yapılarına uygun hukuki düzenin, devlet kuruluşlarının, bankalarının, gümrüğünün vb. öncelikle oluşturulması önem taşımaktadır. Aynı şekilde, eğitim sisteminin bu yasal düzenlemelere uygun olarak ve Latin Alfabesi ile yeniden örgütlenmesi de önemlidir. Bu aşamadaki yardımlarda Türkiye'nin başarısı ilişkilerin devamlı olmasını sağlayacak ve gelecekteki bağları için güçlü bir altyapı oluşmasını temin edecektir.

Türkiye çoğu Türk cumhuriyetlerince bir model olarak algılanmaktadır. Her ne kadar Türkiye'nin kendine has bir modeli yoksa da piyasa ekonomisine geçişteki tecrübelerini istifadeye sunmak faydalı olacaktır. Türkiye'nin piyasa ekonomisine geçiş süreci, başarılı olunamayan enflasyonun yanısıra fiyat liberalizasyonunu gerçekleştirmenin zorluklarını göstermektedir. Aradan geçen onbir sene sonunda devletin, kamu iktisadi teşebbüsleri tarafından üretilen birçok mal ve hizmetin üretimini sübvansede ettiği görülmektedir. Tarım malları için destekleme alımları önemlerini hala korumaktadır. Devlet döviz piyasasını kurmuşsa da piyasa hala derinlik kazanmamıştır. Türkiye'de kamu sektörünün önemini koruduğu görülmektedir. Devlet kamu sektörünü küçültmek istemekte ise de özelleştirme uygulamaları yavaş ilerlemektedir. Kamu firmaları için bütçe kısıntısı yeterince katı olamamaktadır. Ayrıca Türkiye hala anti-tröst kanunlarını kabul etmiş değildir. Türkiye dış ticaretin liberalleşmesi

¹⁰ S.Rıdvan Karlık (1993); "Avrasya Ödemeler Birliği", *Dünya Gazetesi*, 17 Şubat, s.4.

Türkiye'nin tecrübelerinden faydalanacak olan Türk cumhuriyetlerinin hepsini aynı kategoriye sokmamak gerekir. Herbirinin kendi farklı sosyo-ekonomik ve siyasi özelliklerini dikkate alarak farklı strateji ve ilişkileri takip etmeleri sözkonusudur. Türkiye'nin de bu cumhuriyetlerle ilişkilerinde genelci yaklaşımlardan ziyade bütüne giden ancak ayrı ayrı ilişkilerin kurulmasına yönelik çabalar sergilemesi olumlu olacaktır. Türk cumhuriyetlerinin, Sovyetler Birliği'nin bir mirası olarak milli grup bilinçlerini kazanmış, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan olarak beş farklı ve bağımsız birer ülke anlamına geldiğini unutmamak gerekir.

B. ÜLKELER BAZINDA EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER

1. Türkiye-Azerbaycan Ekonomik ve Ticari İlişkileri

Azerbaycan ile ekonomik ve ticari ilişkilerin ahdi temelleri Azerbaycan Cumhuriyeti'nin o zamanki Cumhurbaşkanı Ayaz Niyazi Muttalibov'un 5-10 Ocak 1990 tarihlerindeki Türkiye ziyareti ile atılmış ve bu ziyaret sırasında iki ülke arasında "Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesine İlişkin Protokol" imzalanmıştır. Daha sonra 16 Mart 1991 tarihinde Bakü'de imzalanan "Mutabakat Zaptı" ile iki ülke ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesinde önemli paya sahip olmuştur.

Mutabakat Zaptı'nda Bakü-İstanbul arasında karşılıklı uçak seferleri yapılması, Aras nehri üzerinde karayolu ve demiryolu köprüsü inşaatı, uluslararası haberleşmenin Türkiye üzerinden sağlanması, haberleşme cihazlarının üretilmesi, bilim, sağlık ve kültür alanlarında ortak çalışmalar yapılması somut işbirliği alanları olarak tesbit edilmiştir. Sanayi ve hizmet sektörleri ile ulaştırma-haberleşme, enerji, madencilik ve tarım alanlarında işbirliği öngörülmüştür. Ayrıca iki ülke arasında sınır ticaretinin tabi olacağı kural ve uygulamaların hükme bağlandığı 19 Eylül 1991 tarihli "Sınır Ticareti Protokolü" nun da, ticari ilişkilerin geliştirilmesinde katkısı büyüktür.

Azerbaycan yönetimi önem verdiği alanları ve projeleri belirterek Türk yatırımcıları kazanmak arzusundadır. Bunlar arasında; inşaat malzemesi temini ve üretimi; tarım ve gıda ürünleri işleme sanayinin kurulması; petrol, kimya, pamuk ve deri ürünlerinin ihracı; şampanya,

konusunda önemli gelişmeler kaydetmiştir; ancak nominal ve efektif koruma oranları da hala çok yükseklindedir.¹¹

Türkiye komünist ülkelerden sonra en fazla devletçi olan bir ekonomiye sahiptir. Nitekim, Türkiye ekonomisinde, devlet ve özel sektörün ağırlığı takriben yarı yarıyadır. Bu durum finans ve bankacılık alanında daha da ağırlıklıdır ve devletin payı %70'lere çıkabilmektedir. Bu çerçevede örneğin Türk cumhuriyetlerinde önemli bir sorun teşkil eden özelleştirme çalışmaları için Türkiye'nin deneyimleri faydalı olabilir. Türkiye'de başlatılan özelleştirme programı ise, Batı Dünyası ve diğer ülkelerde başlatılan özelleştirmelerin en geniş kapsamlısı, en hazırlıklısı ve bir plan çerçevesinde ciddi olarak ele alınanıdır. Özelleştirme uygulamasına geçen diğer ülkelerin çoğu özelleştirmeyi Türkiye'nin atfettiği kapsamda ve gerekli hazırlıkları yaparak ele almamışlardır.¹² Her ne kadar uzun yıllar süren çalışmalar sonucunda varılan neticeler düşünüldüğü kadar başarılı olmamışsa da, özelleştirme ile ilgili çok geniş bilgi ve dökümanın istifadeye hazır olarak elde bulunması ve bu meselelerle tecrübe sahibi olunması Türk cumhuriyetlerindeki özelleştirme çalışmaları için faydalı olabilecektir.

Türk cumhuriyetlerinde yapılacak özelleştirmelerin Türkiye ile karşılaştırılmasında Türkiye'nin avantajlı konumu dikkate alınmalıdır. Halbuki bu cumhuriyetlerde en büyük handikap olan bürokrasinin güçlü konumunu sürdürmesinin yanısıra özel mülkiyet ve özel teşebbüs anlayışının bulunmaması, piyasa ekonomisini uygulayan ülkelerle çok yönlü temasların yeni başlaması, sıkı kambiyo rejimine sahip olunması, ihracat ve ithalat rejiminin piyasa ekonomisine uyarlanmamış olması, özel sektörün gelişmesinde etkili olan teşvik sistemi ve mevzuatın kurulmamış olması, gerekli finans ve bankacılık sektörünün olmayışı, yetersiz haberleşmenin oluşu, özelleştirilecek sınai tesislerin üretim kapasitelerinin dünya piyasalarında rekabeti sağlayacak optimum büyüklükten genellikle yüksek oluşu, geri teknoloji ve kalitenin bulunuşu ve işletmeleri rekabet ortamında ayakta tutacak olan yönetim tekniklerinin olmayışı gerek

¹¹ Sübidey Togan (1991); "Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Türkiye'nin Tecrübeleri", *Yeni Forum*, Eylül, s.30.

¹² İ.Ertan Yülek (1992); "Türkiye'nin Özelleştirme Tecrübeleri ve Türki Cumhuriyetlerin Karşılaştığı Sorunlar", *Yeni Forum*, Aralık, s.39.

özelleştirme gerekse diğer reform programlarının uygulanmasında önemli sorunları teşkil edebilecektir.¹³

Türkiye'nin tecrübelerinden faydalanacak olan Türk cumhuriyetlerinin hepsini aynı kategoriye sokmamak gerekir. Herbirinin kendi farklı sosyo-ekonomik ve siyasi özelliklerini dikkate alarak farklı strateji ve ilişkileri takip etmeleri sözkonusudur. Türkiye'nin de bu cumhuriyetlerle ilişkilerinde genelci yaklaşımlardan ziyade bütüne giden ancak ayrı ayrı ilişkilerin kurulmasına yönelik çabalar sergilemesi olumlu olacaktır. Türk cumhuriyetlerinin, Sovyetler Birliği'nin bir mirası olarak milli grup bilinçlerini kazanmış, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan olarak beş farklı ve bağımsız birer ülke anlamına geldiğini unutmamak gerekir.

B. ÜLKELER BAZINDA EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER

1. Türkiye-Azerbaycan Ekonomik ve Ticari İlişkileri

Azerbaycan ile ekonomik ve ticari ilişkilerin ahdi temelleri Azerbaycan Cumhuriyeti'nin o zamanki Cumhurbaşkanı Ayaz Niyazi Muttalibov'un 5-10 Ocak 1990 tarihlerindeki Türkiye ziyareti ile atılmış ve bu ziyaret sırasında iki ülke arasında "Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesine İlişkin Protokol" imzalanmıştır. Daha sonra 16 Mart 1991 tarihinde Bakü'de imzalanan "Mutabakat Zaptı" ile iki ülke ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesinde önemli paya sahip olmuştur.

Mutabakat Zaptı'nda Bakü-İstanbul arasında karşılıklı uçak seferleri yapılması, Aras nehri üzerinde karayolu ve demiryolu köprüsü inşaatı, uluslararası haberleşmenin Türkiye üzerinden sağlanması, haberleşme cihazlarının üretilmesi, bilim, sağlık ve kültür alanlarında ortak çalışmalar yapılması somut işbirliği alanları olarak tesbit edilmiştir. Sanayi ve hizmet sektörleri ile ulaştırma-haberleşme, enerji, madencilik ve tarım alanlarında işbirliği öngörülmüştür. Ayrıca iki ülke arasında sınır ticaretinin tabi olacağı

¹³ Yülek (1992), s. 41.

kural ve uygulamaların hükme bağlandığı 19 Eylül 1991 tarihli "Sınır Ticareti Protokolü"nun da, ticari ilişkilerin geliştirilmesinde katkısı büyüktür.

Azerbaycan yönetimi önem verdiği alanları ve projeleri belirterek Türk yatırımcıları kazanmak arzusundadır. Bunlar arasında; inşaat malzemesi temini ve üretimi; tarım ve gıda ürünleri işleme sanayinin kurulması; petrol, kimya, pamuk ve deri ürünlerinin ihracı; şampanya, şarap, kaynak, maden suyu şişeleme tesislerinin ihracata yönelik olarak organizasyonu veya yeni yatırımların yapılması; boksit cevherinin işlenerek alüminyum ürünleri olarak ihracatı; sigara tesislerinin modernize edilerek cumhuriyetlere sigara ihracatının gerçekleştirilmesi; mevcut, kimya petrokimya ve rafineri tesislerinin modernleştirilmesi; otomotiv sanayinde yedek parça temini yer almaktadır.¹⁴

Türkiye'nin 1992 yılı Ocak-Temmuz ayları arasındaki ticari ilişkilerine bakıldığında giderek artan ticaret hacminin yanısıra ihracatının da ithalatını hızla geçtiği görülmektedir (Bkz. Tablo 27).

Tablo 27 Türkiye - Azerbaycan Dış Ticareti, Ocak-Temmuz 1992, (Bin Dolar)

	<u>İhracat</u>	<u>İthalat</u>	<u>Denge</u>	<u>Hacim</u>
Ocak-Mart	11683	2964	8719	14647
Ocak-Haziran	30163	9669	20494	39832
Ocak Temmuz	47573	11004	36569	58577

Kaynak: İ. Cumhur İşbirakmaz (1992); Türk Cumhuriyetleri, HDTM Anlaşmalar Müd. Araştırma-İnceleme Dizisi No.13, s.13.

Dış ticaretin kompozisyonuna bakıldığında ihracatın yaklaşık %65'ini buğday ve buğday ürünleri oluşturduğu görülmektedir. Gıda maddeleri ihracatı dış ticarete ağırlıklı bir konuma sahiptir. İthalatın ise yaklaşık %60'ı pamuktan meydana gelmektedir. Diğer önemli ithalat kalemleri ham alüminyum, demir dışı metaller ve deri, yün gibi hammaddelerdir (Bkz. Tablo 28).

¹⁴ *Dünya Gazetesi*, 11 Şubat 1992, s.12.

Tablo 28 Türkiye-Azerbaycan Dışticaretinin Kompozisyonu
Ocak-Temmuz 1992, (Bin Dolar)

İhracat		İthalat	
Buğday	19712	Pamuk	6505
Buğday Unu	11693	Aluminyum-ham	1421
Hayvansal-Bitkisel Yağlar	5298	Diğer Demir Dışı Metaller	1296
Makina Aksam ve Parçaları	2087	Ham Deriler	481
Çay	2016	Potashlı Gübreler	384
Şeker	1360	Merinos Yünü	156
Ayçiçek Yağı	1357		

Kaynak: İşbirakmaz, (1992), s.13.

Türkiye'nin Azerbaycan'la yaptığı diğer başlıca ekonomik ilişkilere baktığımızda Türkiye-Azerbaycan İş Konseyinin kuruluşunu görmekteyiz. Ayrıca Türk sigaralarını üretmek ve pazarlamak ile Azerbaycan içkilerini şişelemek ve satmak amacıyla %50'si Tekel'e ait Azer-Tekel ortak şirketinin kurulması; iki ülke arasında haftada birer kez İstanbul-Bakü uçak seferlerinin düzenlenmesi gibi çalışmalar da vardır. 1993 yılında Azerbaycan'la imzalanan petrol boru hattı sözleşmesinin Türkiye açısından önemi büyüktür. Yılda yaklaşık 40 milyon ton ham petrolün Ceyhan limanına akıtılmasını öngören proje, gerektiğinde hacmini yılda 65 milyon tona çıkarılması düşünüülerek oluşturulmuştur. 1060 km uzunluğundaki boru hattının 1.4 milyon dolara yapılması planlanmıştır.¹⁵

2. Türkiye-Kazakistan Ekonomi ve Ticari İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Kazakistan ile karşılıklı ilişkiler 1990 yılından bu yana devam etmektedir. İki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin temelini oluşturan "Ticari, Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması" 26 Eylül 1991 tarihinde Ankara'da zamanın Maliye ve Gümrük Bakanı Adnan Kahveci ile Kazakistan Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı S. Abishev tarafından imzalanmıştır.

¹⁵ *Dünya Gazetesi*, 5 Haziran 1993, s.8.

Anlaşmada ticari, ekonomik, bilimsel ve teknik alanda kapsamlı, uzun vadeli ve istikrarlı işbirliğini geliştirmek için her türlü çabanın gösterilmesi gerektiğinden hareketle, bankalararası işbirliğinin teşviki, karşılıklı sergi, fuar ve tanıtım faaliyetlerine katılımın desteklenmesi, tarımsal hammadde ile sanayi artıklarının işlenmesi, haberleşme teçhizatı için ortak teşebbüsler kurulması, gıda sanayi, turizm ve sağlık tesislerinin modernleştirilmesi ve inşaaı, kara, deniz ve demiryolu transit nakliyatı alanlarında işbirliği, televizyon yayınları ve telefon haberleşmesinin geliştirilmesi ve enerji kaynaklarının ortaklaşa kullanımı öngörülmüştür.

Kazakistan'a 1991 ve 1992 yılları içerisinde birçok resmi ve özel sektör temsilcilerinden oluşan heyetler ziyarette bulunmuş, ilişkilerin pekiştirilmesine çalışılmıştır. Kazakistan yönetimi, doğal gaz çevirim santralleri, maden değerlendirme tesisleri, sınai tesisat armatürleri ile seramik ürünleri ve tesisleri, un ve ekmek fabrikaları, granit işleme tesisleri, otoyol, demiryolu ve liman inşaatı gibi alanlarda yabancı yatırımcılara işbirliği önermiştir.¹⁶

Türkiye'nin 1992 yılı Ocak-Temmuz ayları arasındaki ticari ilişkilerine bakıldığında dış ticaret hacminin 6 milyon dolara yaklaştığı görülmektedir (Bkz. Tablo 29).

Tablo 29 Türkiye - Kazakistan Dış Ticareti,
Ocak-Temmuz 1992, (Bin Dolar)

	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
Ocak-Mart	922	456	466	1378
Ocak-Haziran	1802	1101	701	2903
Ocak Temmuz	4323	1320	3003	5643

Kaynak: İşbirakmaz (1992); s.17.

İki ülke arasındaki dış ticaretin kompozisyonu ise şöyledir (Bkz. Tablo 30):

¹⁶ *Dünya Gazetesi*, 5 Haziran 1993, s.8.

Tablo 30 Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretinin Kompozisyonu
Ocak-Temmuz 1992, (Bin Dolar) ¹

İhracat		İthalat	
Motorlu Taşıtlar	1113	Koyun-Kuzu Derileri	632
Bitkisel Yağlar	574	Linyit	181
Deri-Köseleden Giyim Eşyaları	560	Bağırsaklar	116
Post-Deri İşleme Makinaları	342		

Kaynak: İşbirakmaz (1992); s.17.

İhracatımızda en büyük kalemi %25 payla motorlu taşıtlar oluştururken bunu hafif sanayi ürünleri ve makina izlemektedir. İthalatımız ise başta koyun-kuzu derileri olmak üzere hammaddelerden oluşmaktadır.

Diğer başlıca ticari ilişkilerimize baktığımızda şunlarla karşılaşmaktayız: Kazakistan'a verilmesi kararlaştırılan 200 milyon dolar tutarındaki Eximbank kredisine ilişkin anlaşma 20 Ağustos 1992 tarihinde imzalanmıştır. Bu miktarın 35 milyon doları mal ihracına, 165 milyon doları da proje finansmanına tahsis edilecektir.

Haberleşme alanında, Türk Netaş firması ülkede kırsal tip santral üretim tesisininin şaasını üstlenmiştir: Ülkeye yaklaşık 5 milyon dolarlık yatırım yapılacaktır. Yine aynı firma başkent Almatı'nın haberleşme altyapısında kullanılacak bir adet santral ile iki adet uzak hat ünitesini ülkeye göndermiştir. Firmaya göre bu alanda 100 milyon dolarlık bir potansiyel bulunmaktadır.

Ülkedeki enerji sorunuyla ilgili olarak Türk BMB firması, 1350 mw'lık bir termik santralin kurulması işini üstlenmiş, Aktubinsk bölgesindeki üç ayrı petrol sahasının modernleştirilmesi ve işletilmesi hakkını almıştır. Toplam tahmini proje bedeli 11 milyar dolardır.

Kazakistan'da Ekim 1992 itibariyle 20'si Türk, 21'i Kazak-Türk ortaklığı şeklinde 41 Türk şirketi faaliyet göstermekte olup Türk sermayesinin miktarı 100 milyon dolara ulaşmış bulunmaktadır.¹⁷

Hava ulaşımı konusunda THY 25 Mayıs 1992 tarihinden itibaren haftada bir kez karşılıklı uçak seferlerine başlamıştır.

Bankacılık alanında T.C. Ziraat Bankasının İşbirliği Protokolü imzalanmış, %50-50 ortaklık şeklinde bir banka kurulması kararlaştırılmıştır. 1992 ağustosunda imzalanan bir anlaşmayla Türkiye Emlak Bankası ile iki Kazak bankası Uluslararası Türkiye Kazakistan Bankasını kurmuştur.

İki ülke arasında ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine önemli katkıda bulunacak olan Türk-Kazak İş Konseyi 1991 yılı aralık ayında kurulmuştur.

Ülkenin sahip olduğu petrol rezervlerinin ve çıkarılan petrolün satılabilmesi için önemli olan petrolün boru hatları ile Hazar Denizi geçişi ile muhtemelen İskenderun Limanına ulaştırılıp buradan dünya pazarlarına sunulması Türkiye açısından oldukça önemlidir. Türkiye'nin Azerbaycan'la petrol boru hattı konusunda anlaşmaya varması, Kazakistan'la muhtemel işbirliğini kuvvetlendirmektedir. Fakat petrolün gemiyle boğazlardan taşınması ya da İran üzerinden körfeze aktarılması da sözkonusudur.

3. Türkiye-Kırgızistan Ekonomik ve Ticari İlişkileri

İki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin ahdi temeli, dönemin Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akaev'in 22-26 Aralık 1991 tarihlerinde Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında, 22 Aralık 1991 tarihinde Ankara'da Cumhurbaşkanları düzeyinde imzalanan Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma'ya dayanmaktadır.

Anlaşmada, taraflar istikrarlı ve uzun vadeli bir işbirliğinin önemini vurgulayarak, resmi ve özel teatilerin desteklenmesi, birbirlerinin tecrübelerinden yararlanılması ve uzman değişimi, ilişkilerin arttırılması

¹⁷ İşbirakmaz (1992); s.19.

yönünde bilgi alışverişinde bulunulması, ülkelerinde düzenlenen sergi ve fuarlara firmaların katılımının sağlanması, bankacılık alanında işbirliği yapılması, çevre koruması, doğal kaynakların rasyonel kullanımı, enerji, jeoloji ve sismoloji alanlarında işbirliğinin teşvik edilmesi hususlarında mutabık kalmışlardır.

Kırgızistan'ın önem verdiği başlıca alan ve projeler ise şöyledir: hafif sanayideki mevcut tesislerin modernizasyonu ve yeniden inşası; tarım ürünleri işleme tesislerinin kurulması; mevcut taş ocakları ile ortak granit çıkarılması ve işlenmesi; kireç taşı üretimi ve işlenmesi; mermer, grenoşenit, granit ve bu madenler bazında maden dışı metallerin üretimi, işlenmesi; bazalt ve bazalt mamülleri üretimi; cam mamüllerinin sanayi metoduyla işlenmesi; seramik mamüllerinin üretimi; kuru metodla çimento üretimi, kiremit üretimi; yün-deri işleme v.s.¹⁸

1992 yılı Ocak-Temmuz ayları itibariyle iki ülkenin dış ticaret ilişkisine bakıldığında küçük hacimli de olsa bir ilerleme görülmektedir (Bkz. Tablo 31).

Tablo 31 Türkiye - Kırgızistan Dış Ticareti,
Ocak-Temmuz 1992, (Bin Dolar)

	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
Ocak-Mart	0	74	-74	74
Ocak-Haziran	14	194	-180	208
Ocak Temmuz	128	253	-125	381

Kaynak: İşbirakmaz, (1992), s.23.

Ülkenin coğrafi yapısı nedeniyle ulaşım imkanlarının diğer Türk Cumhuriyetlerine nazaran elverişsiz olması iki ülke arasındaki ticaretin gelişmesini büyük ölçüde engellemiştir.

Dış ticaretin kompozisyonuna bakıldığında ihracatın ilk üç kalemi dokuma ürünleri iken ithalatın büyük kısmı koyun ve kuzu derilerinden oluşmaktadır (Bkz. Tablo 32).

¹⁸ *Dünya Gazetesi*, 19 Eylül 1992, s.8.

Tablo 32 Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaretinin Kompozisyonu
Ocak-Temmuz 1992, (Bin Dolar)

İhracat		İthalat	
Battaniye	26	Koyun-Kuzu Derileri	135
Deriden Ceket-Palto	25	Bal	59
Örme Eşya	15	Örme Eşya	58

Kaynak: İşbirakmaz (1992); s.24.

Türkiye, 75 milyon dolar tutarındaki Eximbank kredisine ilişkin anlaşmayı 29 Temmuz 1992 tarihinde parafe etmiştir. Bu kredinin 1,5 milyon doları zirai ilaç ihracında kullanılacak, geriye kalan miktar ise proje/yatırım kredisi olarak kullanılacaktır.

İki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirecek Türk-Kırgız İş Konseyi 1991 yılı aralık ayında kurulmuştur. T.C. Ziraat Bankasının başkent Bişkek'te banka şubesi açılmasına ilişkin bir protokol imzalanmıştır. Kırgızistan'a şimdiye kadar 50.000 tonu hibe olmak üzere 500.000 ton buğday, 1000 ton un ve 1000 ton şeker ihraç edilmiştir. 1992 yılı temmuz ayında çıkarılan bir kararla 350.000 ton buğday, 400 ton kadar çay ve 8000 ton şekerin kredili olarak satılmasına karar verilmiştir.

4. Türkiye -Türkmenistan Ekonomik ve Ticari İlişkileri

İki ülke arasındaki ilişkiler, 7 Kasım 1990 tarihinde Aşkabat'ta imzalanan "Ekonomik, Ticari, Bilimsel ve Kültürel İşbirliği Protokolü" ile başlamıştır. Süresi 5 yıl olarak öngörülen bu protokolün akabinde, iki ülke resmi heyetleri arasındaki kapsamlı görüşmeler sonucunda 3 Aralık 1991 tarihinde cumhurbaşkanları tarafından imzalanan "Ekonomik ve Ticari İşbirliği anlaşması" Türkiye ve Türkmenistan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin temelini oluşturmaktadır.

Anlaşmada ülkeler arasında uzun vadeli ekonomik ve ticari işbirliğinin önemi vurgulanarak, resmi ve özel heyet teatilerinin desteklenmesi, ilişkilerin arttırılması yönünde bilgi alışverişinde bulunulması, ülkelerinde

düzenlenen sergi ve fuarlara firma katılımının desteklenmesi, bankacılık sektöründe işbirliği yapılması, iki ülke arasında bir iş konseyinin kurulması gibi konular öngörülmüştür. Öncelikli işbirliği alanları olarak, başta pamuk olmak üzere tarım ürünlerinin üretilmesi, işlenmesi, taşınması ve depolanması, tekstil fabrikaları ve orta-küçük ölçekli ortak tesislerin kurulması, başta doğal gaz ve petrol olmak üzere maden ve enerji kaynaklarının aranması, çıkarılması ve işlenmesi, inşaat malzemeleri ve temel ihtiyaç maddeleri üretimi, haberleşme teçhizatı ile tıbbi cihazlar üretimi, turizm ve sağlık tesisleri inşası konularını tesbit etmişlerdir.

Yapılan görüşmeler çerçevesinde Türkmenistan'ın Türkiye'den beklentilerini şöyle özetlemek mümkündür:

-Karşılıklı ticaretin artırılması. Türkmenistan'da henüz şahıs işletmelerine izin verilmemiş olmasına rağmen yönetim başta astragan olmak üzere, Türk işadamları ile ortaklık arayışındadır.

-Ekonomik yardım beklentisi. Yönetim, Türkiye'den nakit kredi alınması konusu üzerinde dururken, Türkiye, nakit kredi yerine ortak yatırımlara gidilmesini tercih etmektedir.

-Türkiye'ye doğalgaz ve petrol satma isteği. Türkmenistan, Türkiye'ye satacakları petrol ve doğalgaz karşılığında yiyecek almayı istemektedir. Ayrıca nakit kredi karşılığı petrol ve doğalgaz satmayı arzulamaktadır.

- Haberleşme arayışı. Türkmenistan, Türkiye ile arasında uydu aracılığıyla telefon bağlantısı kurulması konusundaki ilke anlaşmasının biran önce gerçekleşmesini istemektedir.

Türkiye ile Türkmenistan arasındaki dışticaretin Ocak-Temmuz 1992 yılına göre baktığımızda ticaret hacminin hızla arttığı gözlenmektedir (Bkz. Tablo 33).

Tablo 33 Türkiye - Türkmenistan Dış Ticareti,
Ocak-Temmuz 1992, (Bin Dolar)

	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
Ocak-Mart	60	790	-730	850
Ocak-Haziran	1467	1122	345	2589
Ocak Temmuz	1892	1820	72	3712

Kaynak: İşbirakmaz, (1992), s.35.

Tabloda görüldüğü gibi iki ülke arasındaki ticaret yaklaşık dengededir. Dış ticaretin kompozisyonu diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi mamül malların ihracı ve hammaddelerin ithali yönündedir. Buna göre, ihracatta %55'lik bir payla zirai ilaçlar önemli bir yer tutarken bunu hazır deri, köseleler ile dokumacılık mamülleri takip etmektedir. İthalatın ise yaklaşık tamamı ham pamuk üzerinden yapılmaktadır (Bkz. Tablo 34)

Tablo 34 Türkiye-Türkmenistan Dış Ticaretinin Kompozisyonu
Ocak-Temmuz 1992, (Bin Dolar)

İhracat		İthalat	
Haşarat Öldürücüler	1050	Ham Pamuk	1608
Hazır Deri ve Köseleler	535	Koyun-Keçi Derileri	200
Dokumacılık Mamülleri	221		
Dikiş Makinaları	165		

Kaynak: İşbirakmaz, (1992), s.36.

Türkmenistan'a verilmesi düşünülen 75 milyon dolarlık Eximbank kredisinin yatırım/proje kredisi olarak kullanılması kararlaştırılmış, sözkonusu kredi anlaşması 14 Ağustos 1992 tarihinde Ankara'da parafe edilmiştir.

Bankacılık alanında T.C. Ziraat bankası, Türkmenistan Agroprombank ile bir banka kurarken, Türkmenbank ise Halk Bankası ile muhabir banka anlaşması yaptı.

1992 yılı haziran ayı itibariyle ülkede yaklaşık 200 milyon dolarlık bir Türk sermayesi bulunmaktadır.

9-10 Mayıs 1992 tarihleri arasında Aşkabat'ta düzenlenen Aşkabat Zirvesi sonunda imzalanan anlaşma ile Türkmenistan doğalgazın İran ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakli konusunda mutabakat sağlanmıştır. BOTAŞ ve TEKFEN tarafından konuyla ilgili fizibilite çalışmalarında bulunmuş olup, bu tip bir boru hattı uzunluğunun yaklaşık 5.000. km olacağı, maliyetinin ise 17-18 milyar doları bulabileceği tahmin edilmektedir.¹⁹ Bu projeye göre boru hattının öncelikle Hazar Denizi'nin altından geçmesi planlanırken İran, boru hattının tamamının kendi topraklarından geçerek Türkiye'ye ulaşmasını istemektedir.

5. Türkiye-Özbekistan Ekonomik ve Ticari ilişkileri

Özbekistan'la 1990'dan beri devam eden ekonomik ve ticari ilişkiler, dönemin cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un 16-19 aralık tarihlerinde Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında "Ekonomik ve Ticari İşbirliği'ne İlişkin Anlaşma" ve işbirliğinin geliştirilmesine yönelik Mutabakat Zaptının imzalanmasıyla bir temele kavuşmuştur.

Anlaşmada resmi ve özel heyet teatilerinin desteklenmesi, ticari ve ekonomik ilişkilerin arttırılması yönünde bilgi alışverişinde bulunulması, bankacılık sektöründe işbirliği yapılması, iki ülke arasında bir iş konseyi kurulması, birbirlerinin ekonomik tecrübelerinden yararlanmı ve uzman değişimi gibi konular öngörülmüştür.

Ayrıca, tarım ürünlerinin üretimi ve işlenmesi, pamuk ve ham deri işlenmesi ve mamül madde haline getirilmesi, kürk işlenmesi, konserve ve gıda tesislerinin kurulması, tekstil ve tüketem malları başta olmak üzere hafif sanayi tesislerinin inşası, inşaat malzemeleri üretimi, demir ve demir dışı metaller üretimi, mineral hammaddelerin çıkarılması ve işlenmesi gibi alanlar öncelikli işbirliği alanları olarak tesbit edilmiş, turizm, ulaştırma ve

¹⁹ İşbirakmaz (1992); s.36.

haberleşme ile standardizasyon alanında da işbirliğinin önemi vurgulanmıştır.

Bugüne kadar kimyasal boyalar, çocuk oyuncakları, tüketim malları, tekstil, konfeksiyon, inşaat malzemesi, temel ihtiyaç maddeleri üretim ve ticareti, yün, pamuk, kürk, deri işlemeciliği, Özbekistan el işi ürünlerinin yurtiçi ve dışı pazarlanması, fuar organizasyonu, turizm, mobilya, dikiş makinası, kereste, gıda ürünleri ithalatı ve ihracatı, danışmanlık ve teknik servis konularında Türk-Özbek ortak yatırımları resmiyet kazanmıştır.

1992'nin ilk yedi ayına göre Türkiye-Özbekistan dış ticareti aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 35 Türkiye - Özbekistan Dış Ticareti,
Ocak-Temmuz 1992, (Bin Dolar)

	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
Ocak-Mart	979	0	979	979
Ocak-Haziran	7847	7221	626	15068
Ocak Temmuz	9480	8820	660	18300

Kaynak: İşbirakmaz, (1992), s.31.

Görüldüğü gibi 1992 yılı temmuz ayı itibariyle iki ülke arasındaki ticaret hacmi hızla artarak 18 milyon dolara ulaşmıştır. Dışticaretin kompozisyonuna bakıldığında ihracatta buğdayın önemli bir yeri varken bunu sanayi ürünleri izlemiştir. İthalatın neredeyse tamamı ham pamuktan oluşmuştur (Bkz Tablo 36).

Tablo 36 Türkiye-Özbekistan Dış Ticaretinin Kompozisyonu
Ocak-Temmuz 1992, (Bin Dolar)

İhracat		İthalat	
Buğday	6357	Ham Pamuk	8654
Otobüs	2340	Ham Deri	114
Haşarat Öldürücüler	465	Bağırsaklar	46
Dikiş Makinaları	165		

Kaynak: İşbirakmaz, (1992), s.32.

Özbekistan'a verilmesi kararlaştırılan 250 milyon dolarlık Eximbank kredisinin 200 milyon dolarlık bölümünün ticari, 50 milyon dolarlık kısmının ise yatırım/proje kredisi olarak kullanılması kararlaştırılmış, 5 Haziran 1992'de ticari kredinin kullanımına ilişkin anlaşma imzalanmış, yatırım kredisinin ise çerçeve anlaşması 10 Eylül 1992'de parafe edilmiştir.

Bankacılık alanında T.C. Ziraat bankası ile işbirliği protokolu imzalanmıştır. Ayrıca Türkiye Bankalar birliği Özbek bankacılara eğitim olanağı sağlamaktadır.

8 Haziran 1992 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile 250.000. ton kristal şekerin ülkeye taksitli ve kredili olarak satılmasına karar verilmiştir.

SONUÇ

Merkezi planlı ekonomilerde ani reformlara başvurulması, ekonominin kriz içinde olduğu ve merkezi planlamanın çaresiz kaldığı anlarda gerçekleşmiştir. Bu durumlarda ekonomik nedenlerin yanısıra siyasi sebepler de bulunabilmiştir. Bununla birlikte tartışmaya açık olmayan bu tür sistemlerde reform programları belli bir dönüşümü gerçekleştirmekten ziyade ayakta kalabilmenin savaşını vermiştir. Ekonomik sistemdeki değişimin kontrol altında tutulabileceğine olan inanç çoğu zaman korunmuştur. Bu yüzdendir ki; zaman zaman sosyalist piyasa ekonomisi gibi kavramların ardına sığınmak gereği ortaya çıkmıştır.

1980'li yılların sonlarında Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki ekonomik ve siyasal sistemlerin çökmesi ve dağılması tamamen farklı ve yeni bir sürecin habercisi olmuştur. Piyasa ekonomisine geçişi hedefleyen bu "geçiş ekonomileri" bütün dezavantajlarına rağmen sanayileşmiş ülkelerin katettikleri yolu hayli kısa bir zamanda gerçekleştirmek zorunda kalmışlardır.

Geçiş sürecinde mevcut ekonomik ve sosyal sistemlerin yerine yenilerinin konmadan çöküşü, üretim ve gelirdeki düşmenin yanısıra işsizliğin de hızla artmasıyla sonuçlanmıştır. Ekonomik ilişkilerin çözülüşüyle birlikte ticaret hacminde de büyük düşüşler yaşanmıştır. Bu doğrultuda reform tartışmaları radikal strateji (şok tedavi) lehinde gelişmekle beraber uygulanma hızı, sıralama ve zamanlama konularında tam bir mutabakata varılmış değildir. Optimum hız ve sıralama, her ülkenin tarihi arkaplanına, ekonomik, hukuki ve siyasi kurumlarına, girişimcilik geleneklerine, piyasaya karşı insanların davranışlarına kadar birçok faktöre bağlı kalmaktadır.

Geçiş dönemlerinde, siyasi ve sosyal karışıklıklarla beraber özellikle bürokrasiden kaynaklanan merkezileşme yönünde de adımların atılması sürecin dur-kalk şeklinde olacağı ve uzun bir zaman alacağı kanaatini uyandırmaktadır. Piyasa kurumlarının kurulmasından başka tutum ve davranışlardaki değişikliklerden müteşebbislik ruhunun geliştirilmesine kadar uzanan kültürel faktörlerin varlığı da bu kanaati desteklemektedir.

Bağımlılık modelinin başta Orta Asya cumhuriyetleri olmak üzere Türk cumhuriyetlerinde bölgesel uzmanlaşma, ekonomik bağımlılık ve kültürel politikalar (dil, din, etnik tabakalaşma ve yerli seçkinlerin rolü vb.) açılarından analiz edilmesi sosyo-ekonomik transformasyonun güçlüklerini ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, cumhuriyetlerde ekonomilerin aşırı derecede belli bir üründe uzmanlaştırılması, bir anlamda monokültürel bir ekonomik yapının oluşturulması; hammadde ve tarımsal ürünlere karşılık sanayi mallarının ithalatıyla sonuçlanan bir ekonomik bağımlılık ilişkisi ile kültürel alanda yaratılan asimilasyon politikaları merkez-çevre ilişkisinin temel dinamikleri olarak gözükmemektedir. Bu ilişkiler ağının yanında cumhuriyetlerin etnik ve demografik yapıları (heterojen ve genç bir nüfus yapısı, hızlı nüfus artışı vb.) geçiş sürecini daha da zorlaştırmaktadır.

Türk cumhuriyetlerinin sorunsalı, bu farklı tarihi arkaplanı nedeniyle Doğu Avrupa'dakine benzer bir merkezi ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinden farklı olmaktadır. Cumhuriyetler, bağımsızlıklarını psikolojik, siyasi ve ekonomik olarak hazır olmadıkları bir dönemde otomatikman elde etmişlerdir. Bu yüzden bağımsızlık sonrası yıllarda, ekonomik çöküşün yanısıra uluslaşma (kimlik probleminin çözümü de dahil olmak üzere) ve devlet olmanın gereklerini sağlamaya çalışmışlardır.

Bununla birlikte pratikte cumhuriyetler kendi iç dinamiklerine bağlı olarak tamamen farklı bir strateji arayışına girmemişlerdir. Özellikle 1992'de Rusya Federasyonu'nda başlatılan reform programlarından daha önce olduğu gibi hayli etkilenmişlerdir. Fakat her ülkenin tepkisi aynı olmamıştır. Genel olarak siyasi istikrarın ön planda tutulduğu Türkmenistan ve Özbekistan muhafazakar yapılarını sürdürürken Kırgızistan ve Kazakistan daha açık bir model izlemişlerdir. Azerbaycan ise demokratikleşmeye hızlı adımlarla girmesine rağmen siyasi istikrarsızlıklardan kurtulamamıştır. Sonuçta reform stratejisi olarak tedrici bir yaklaşımı benimseyen bu ülkelerden piyasa ekonomisi ve demokrasiye geçişte Kırgızistan ve Kazakistan daha kararlı görünürken, Türkmenistan ve Özbekistan tersi bir görüntü çizmektedir. Azerbaycan'ın da Ermenistan'la süren savaşı ve siyasi istikrarsızlığı reformlarda ve genelde ekonomide belirsizliğe neden olmaktadır.

Türk cumhuriyetlerinin özellikle sanayi hammaddeleri olarak tarımsal ve yeraltı zenginliklerinde önemli bir potansiyele sahip oldukları açıktır. Her ne kadar sermaye yetersizliğinden dolayı önemli problemleri olsa bile sahip

oldukları potansiyeli değerlendirecek şekilde ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirdikleri takdirde ekonomik bağımsızlık yönünde önemli bir mesafe katetmiş olacaklardır. Bu aşamada Türk cumhuriyetlerinin Batı sisteminin periferisi konumuna düşmemeye dikkat etmeleri gerekmektedir. Reformların devam eden bir süreç olduğu kabul edilmeli; programlar gerçekçi, dengeli ve koordineli olarak yürütülmelidir.

Diğer yandan aynı anda dağılma ve birleşme eğilimlerinin bir arada yaşandığı bir dünyanın merkezinde bulunan Türkiye, değişime zorlanan bir dış politika, kabul edilmeyen bir AT üyeliği ve ekonomik işbirliği gereksinimi gibi parametreler çerçevesinde, Kafkasya ve Orta Asya'da oluşan güç boşluğunda alternatif bir nüfuz alanı oluşturarak faydalanmak durumundadır. Dolayısıyla Türkiye'nin Türk cumhuriyetleriyle olan ilişkisi sahip olduğu ortak değerler yüzünden sadece ekonomik ilişkiler düzeyinde sınırlandırılmaz. 1000 yılda karşılaşılan bu tarihi randevuda, Türkiye gerekli basireti göstermek zorundadır.

KAYNAKLAR

Aganbegyan, Abel (1988): *The Challenge: Economics of Perestroika*, Century Hutchinson, London.

Amuzagar, Jahangir (1981): *Comparative Economics: National Priorities, Policies, and Performance*, Winthrop Publishers Inc., Cambridge, Massachusetts.

Andican, Ahat A. (1992): "Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden Birleşik Türkistan'a", *Türk Yurdu*, Sayı:64

Banking World, (1992): "Building a Banking System from Scratch-Advice for the Emerging Market Economies", March.

Bassani, Antonelli (1993): "Steppes to a Market Economy", *The OECD Observer*, No.180, February/March.

Bornstein, Morris (1985): "The Soviet Centrally Planned Economy", *Comparative Economic Systems*, der. Richard D. Irwin, Homewood.

Brown, Bess (1993): "The Central Asia: The First Year of Unexpected Statehood", *RFE/RL Research Report*, Vol.2, No.1.

Brown, Bess and Tedstrom, John (1992): "Kazakhstan and Kyrgyzstan: Central Asia's Leaders", *RFE/RL Research Report*, Vol.1., No. 17.

Business International Limited (1991): *U.S.S.R., Country Profile 1991-92*, Economist Intelligence Unit.

Business International Limited (1992): *Doing Business with Eastern Europe*, No.142. September.

Caroe, Olaf: *Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Topraklar*, Çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser 66, Cilt 1, s.23.

Cavanaugh, Cassandra (1992): "Uzbekistan's Long Road to the Market", *RFE/RL Research Report*, Vol.1, No:29.

Cavanaugh, Cassandra (1992); "Uzbekistan Looks South and East for Role Models", *RFE/RL Research Report*, 9 October.

Chavance, Bernard (1991): "What Kind of Transition and What Kind of Market in Eastern Europe", *Moct-Most*, N., Bologna, 2-1991.

Clarke, Roger A. (1991); "Reform of Soviet-Type Economies: Lessons of Hungarian Experience", *Hungary: The Second Decade of Economic Reform, Perspectives on Eastern Europe*, der. Roger Clarke, Longman Group UK Ltd., London.

d'Encausse, Helene Carrere (1992): *Sovyetlerde Müslümler*, çev. Adnan Tekşen, İstanbul, Ağaç Yayıncılık.

Dartan, Muzaffer (1992): "Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Dönemi Sorunları", *Bağımsız Devletler Topluluğu ve Orta Asya Cumhuriyetleri*, İSO Yayın No: 1992/11, İstanbul.

Devlet, Nadir (1989): *Çağdaş Türk Dünyası*, Marmara Üniversitesi Yayınları No: 475, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 12, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Devlet, Nadir (1993): *Çağdaş Türkler*, (Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi serisine ek), İstanbul, Çağ Yayınları.

Doğu Türkistan'ın Sesi, (1992): "Yeni Türk Devletleri Petrol ve Doğalgaz Zengini", Temmuz.

Dönmez, Yusuf (1987): *Türk Dünyasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:1878, Coğrafya Bölümü Yayınlar No:74, 2.B. İstanbul.

Durmaz, Nuran (1992): "Türki Cumhuriyetler'de Bankacılık ve Türkiye", *Bankacılar*, Sayı.9.

Dünya Gazetesi, 5 Haziran 1993, 11 Şubat 1992, 19 Eylül 1992.

Edwards, Mike (1993): "Kazakhstan", *National Geographic*, Vol.183, No:3, March,

Elliot, Iain (1992): "East-West Debate in Alma-Ata", *RFE/RL Research Report*, 22 May.

Erdamar, Cengiz (1993): "Azerbaycan Türklerinin Ekonomi Anlayışı", *İSO Dergisi*, Sayı:325.

Ericson, Richard E. (1990): *The Soviet Union: 1979-1990*, International Center for Economic Growth, San Fransisco, ICS Press.

Euromoney, (1992): "Praying for Profit" November.

Fierman, William (1991): "The Soviet 'Transformation' of Central Asia", *Soviet Central Asia: The Failed Transformation*, der. William Fierman, Westview Press Inc.

Fischer, Stanley and Frenkel, Jacob (1992): "Macroeconomic Issues of Soviet Reform", *American Economic Review*, Vol.82, Iss:2.

Fukuyama, Francis (1989): "The End of History?", *National Interest*, Summer.

Fukuyama, Francis (1992): *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli, Simavi Yayınları, Deneme-İnceleme Dizisi 10, İstanbul.

Fuller, Graham (1992): *Central Asia, The New Geopolitics*, RAND, R-4219-USDP, Santa Monica.

Fuller, Graham E. (1992): *Turkey Faces East.: New Orientations Toward the Middle East and the Soviet Union*, RAND, R-4332-AF/A, Santa Monica.

Gabrisch, H. and Laski, K. (1991): "Transition from Command to Market Economies", *Dismantling the Command Economy in Eastern Europe*, der. P.Havlik, Vienna Institute for Comparative Economic Studies Yearbook III, Westview, Boulde.

Garvy, George (1977): *Money, Financial, Flows, and Credit in the Soviet Union*, Cambridge, Mass: Ballinger.

Gleason, Gregory (1991): "The Political Economy of Dependency Under Socialism: The Asian Republics in the USSR", *Studies in Comparative Communism*, Volume XXIV, No:4.

Gleason, Gregory (1993): "Central Asia: Land Reform and the Ethnic Factor", *RFE/RL Research Report*, Vol.2, No:3.

Gorbachev, Mikhail (1987): *Perestroika: New Thinking for Our Country and the World*, New York: Harper and Row.

Greenwald, John (1992): "The New Russia: Why It Still Doesn't Work", *Time*, December 7.

Grossman, Gregory (1977): "The 'Second Economy' of the U.S.S.R.", *Problems of Communism*, September-October.

Guillermo, Calvo A. and Frenkel, Jacob (1991): "From Centrally Planned to Market Economy", *IMF Staff Papers*, Vol. 82, No.2.

Gumpel, Werner (1990): "Sovyetler Birliği'ndeki Türk Bölgelerinin Ekonomik Durumu", *Yeni Forum*, Kasım.

Gumpel, Werner (1992): "The Economic Situation of the USSR's Successor States and Their Economic Relations with Europe, *Middle East and Banking*, August-September.

Gumpel, Werner (1992): "The Mentality Problem in the Transition Process from a Centrally Planned Economy to the Market Economy", *Middle East and Banking*, July.

Hayit, Baymirza (1987): *Islam and Turkestan Under Russian Rule*, İstanbul, ISIS Yayıncılık.

Henze, Paul B. (1992): "Turkestan Rising" *The Wilson Quarterly*, 1992.

IMF (1991): *Economic Review, The Economy of the Former USSR in 1991*, Washington D.C.

IMF (1992): *Economic Review, Azarbaijan*, Washington D.C. May.

IMF (1992): *Economic Review, Kazakhstan*, Washington D.C. May.

IMF (1992): *Economic Review, Kyrghyzstan*, Washington D.C. May.

IMF (1992): *Economic Review, Turkmenistan*, Washington D.C. May.

IMF (1992): *Economic Review, Uzbekistan*, Washington D.C. May.

IMF (1992): *World Economic Outlook*, May.

International Monetary Fund, The World Bank, Organisation For Economic Co-operation and Development, European Bank For Reconstruction and Development, (1991): *A Study of the Soviet Economy*, Volume I.

İşbirakmaz, İ. Cumhur (1992): *Türk Cumhuriyetleri*, H.D.T.M. Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Müdürlüğü Araştırma-İnceleme Dizisi No:13, Ankara.

Jan Winiiecki, Jan (1991): "The Inevitability of a Fall in Output in the Early Stages of Transition to the Market: Theoretical Underpinnings", *Soviet Studies*, Vol.43, No:4.

Jones, Colin and Bodgener, Jim (1993): "A Premature Birth", *The Banker*, March.

Journal of Democracy, "Capitalism, Socialism and Democracy", Special Issue, July 1992.

Karluk, Rıdvan S. (1992): "Yeni Bağımsızlığını Kazanmış Türk Cumhuriyetlerinin Serbest Piyasa Ekonomisine Geçişinde Alınması Gereken Tedbirler ve Öneriler", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Mayıs.

Karluk, Rıdvan S. (1993): "Avrasya Ödemeler Birliği", *Dünya Gazetesi*, 17 Şubat.

Kayalı, Reşat (1991): "Sovyetler Birliği'ndeki Perestroika Sürecinde Doğrudan ve Yabancı Yatırımlar ve Rublenin Konvertibilitesi" *S.S.C.B. ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Ekonomik Reformlar ve Türkiye ile İşbirliği İmkanları Uluslararası Sempozyum*, İSO, İstanbul.

Kennedy, Paul (1990): *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. Birtane Bardakçı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kloten Norbert (1990): "The Transformation of Economic Systems", *Economics*, Institute for Scientific Co-operation, Vol.42. Tübingen.

Kornai, Janos (1990): *The Road to a Free Economy, Shifting from a Socialist System: The Example of Hungary*, W.W.Norton Company, New York.

Koslowski, Rey (1992): "Market Institutions, East European Reform, and Economic Theory", *Journal of Economic Issues*, Vol.XXVI, No:3.

Kotz, David (1992): "The Direction of Soviet Economic Reform: From Socialist Reform to Capitalist Transition", *Monthly Review: an Independent Socialist Magazine*, Vol:44, No:4

Kozminski, Andrzej K. (1992): "Transition from Planned to Market Economy: Hungary and Poland Compared", *Studies in Comparative Communism*, Vol.XXV, No:4.

Krug, Barbara (1991): "Blood, Sweat, or Cheating: Politics and the Transformation of Socialist Economies in China, the USSR and Eastern Europe", *Studies in Comparative Communism*, Vol.XXVI, No: 2.

Kuz'minov, IA. (1993): "Soviet Economic Culture", *Problems of Economic Transition: A Journal of Translations from Russian*, Vol.35, No:15.

Lapidus, Gail W. (1989): "Gorbachev's Nationalities Problem", *Foreign Affairs*, Fall.

Lewin, Moche (1975): *Political Undercurrents in Soviet Economic Debates*, London, Pluto Press.

Lipton, David and Sachs, Jeffrey (1990); "Creating a Market Economy in Eastern Europe: The Case of Poland", *Brooking Papers on Economic Activitiy*, No:1, Washington D.C.

Lubin, Nancy (1984): *Labour and Nationality in Soviet Central Asia*, Princeton, Princeton University Press.

Lubin, Nancy (1991): "Implications of Ethnic and Demographic Trends", *Soviet Central Asia: The Failed Transformation*, der. William Fierman, Westview Press Inc.

Malia, Martin (1992): "From Under the Ruble, What?", *Problems of Communism*, Jan-April.

Marnie, Sheila and Whitlock, Erick (1993): "Central Asia and Economic Integration", *RFE/RL Research Report*, Vol.2, No:14.

Matley, Ian Murray (1989): "Industrilization", *Central Asia: 120 Years of Russian Rule*, der. Edward Allworth, Central Asian Book Series, Duke University Press.

McAuley, Alastair (1991): "Costs and Benefits of De-Integration in the USSR", *Moct-Most,N.*, 2-1991.

Mirsky, George I. (1992): "Central Asia's Emergence", *Current History*, October.

Nove, Alec (1986):*Soviet Economic System*, Unwin Hyman Inc.,Boston, .

Nove, Alec (1989): *Glasnost in Action Cultural Renaissance in Russia*, London: Unwin Hyman.

Oğan, Sinan (1992): *Azerbaycan Cumhuriyetinde Ekonomik ve Finansal Sektörün Yapısal Analizi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Marmara Üniversitesi), İstanbul.

Oğan, Sinan (1992): "Azerbaycan'da Sovyetler'in Uyguladığı Sanayileşme Politikasının Çevre Üzerindeki Tesirleri", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Sayı:2, Nisan.

Olcott, Martha Brill (1992): "Central Asia's Post-Empire Politics", *Orbis*, Spring, s.255. ve "New Players in an Old Game", *The Middle East*, July.

Özel, Mustafa (1992): "Yeni Dünya Düzeni ve Tarihin Sonu", *İktisat ve İş Dünyası*, Sayı:3.

Pekcan, Erdoğan (1992): *Türkmenistan*, KEİB/BDT Araştırma Dizisi No:5, İTO Yayın No: 1992-27, İstanbul.

Pickel, Andres (1992); "Jump-Starting a Market Economy: A Critique of the Radical Strategy for Economic Reform in Light of the East German Experience", *Studies in Comparative Communism*, Vol.XXV. No:2.

Prybyla, Jan S. (1991): "The Road to Socealism: Why, Where, What and How", *Problems of Communism*, Jan-April.

Rumer, Boris (1989): *Soviet Central Asia: "A Tragic Experiment"*, Boston:Unwin Hyman.

Rumer, Boris (1991): "Central Asia's Cotton Economy and Its Costs", *Soviet Central Asia: The Failed Transformation*, der. William Fierman, Westview Press Inc..

Rumer, Boris Z. (1993): "The Gathering Storm in Central Asia", *Orbis*, Vol.37, No:1.

Rupert, James (1992): "Dateline Tashkent: Post-Soviet Central Asia", *Foreign Policy*, No:87.

Sabah (1992): *Türk Cumhuriyetleri Dizisi:Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan*.

Sachs, Jeffrey and Lipton, David (1990): "Poland's Economic Reform", *Foreign Affairs*, Summer.

Tedstrom, John (1992): "Economic Crisis Deepens", *RFE/RL Research Report*, 3 January.

The Economist (1991): "From Marx to Market", May 11.

The Economist (1993): "The Silk Road Catches Fire", Dec. 26 - Jan. 8.

The Economist Intelligence Unit Ltd (1993): *Georgia, Armenia, Central Asian Repuplics*, EIU Country Report No:1.

The Economist Newspaper Limited (1993): "The Grab for Central Asia", *Foreign Report*, February 11.

The Economist, (1991): "Business In Eastern Europe" (Special Survey), Sept. 21.

The Economist, (1993): "The Battle of Som", May 29.

Thurow, Lester (1993): "Komünizmden Kapitalizme Geçiş", çev. Kamil Erdem, *İktisat ve İşdünyası*, Sayı.10.

Togan, Sübidey (1991): "Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Türkiye'nin Tecrübeleri", *Yeni Forum*, Eylül.

Tosyalı, Kemal A. (1992): *Trans-Avrasya İmar ve Kalkınma Projesi*, Ankara, TİKA Başkanlığı Konferans Salonunda 23 Ağustos 1992 tarihinde yapılan konferans.

Trescott, Paul B.(1960): *Money, Banking and Economic Welfare*, New York, McGraw-Hill Book Company Inc.

Turanlı, Rona (1992): *Kazakistan*, KEİB/BDT Araştırma Dizisi No: 3, İTO Yayın No: 1992-25, İstanbul.

Uludağ, İlhan (1992): "Azerbaycan Merkez Bankası ve Bankalar Kanunu Taslağının Özellikleri", *Denge, Ek: Azerbaycan Dosyası*, Sayı,17.

Uludağ, İlhan (1992): "Kuzeyimizdeki Bankacılık ve Olanaklar", *Finans,, Aralık*.

Uludağ, İlhan (1992); *Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi Türkiye ile İlişkileri*, TOBB Yayın No: Genel: 249,AYDB; 128, İstanbul.

Uludağ, İlhan ve Serin, Vildan (1990):*S.S.C.B.'deki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri*, İTO, Yayın No: 1990-22.

Varış, Meral (1992): "Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Finansal Yapının Dünü ve Bugünü", *Bağımsız Devletler Topluluğu ve Orta Asya Cumhuriyetleri*, İSO Yayın No: 1992/11, İstanbul.

Wallerstein, Immanuel (1992): "Komünizmin Çöküşü Amerikan Hegemonyasının Sonudur", çev. Kamil Erdem, *İktisat ve İşdünyası*, Sayı:3.

Wolfson, Murray (1992); "Transition from a Command Economy: Rational Expectations and Cold Turkey", *Contemporary Policy Issues*, Vol.X. No.2.

Yalçın, Aydın (1992): "'Türk Modeli' Kavramı ve Türkiye'nin İktisadi Kalkınmasındaki Bazı Özellikler", *Yeni Forum*, Aralık.

Yener, Müjde (1992): "Orta Asya Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Problemleri ile İlgili Bazı Saptamalar", *Bağımsız Devletler Topluluğu ve Orta Asya Cumhuriyetleri*, İSO Yayın No: 1992/11.

Yülek Ertan İ.(1992): "Türkiye'nin Özelleştirme Tecrübeleri ve Türki Cumhuriyetlerin Karşılaştığı Sorunlar", *Yeni Forum*, Aralık.

**Republic of Turkey
Marmara University
Institute of Banking and Insurance
Banking Department**

**TURKIC REPUBLICS:
IN TRANSITION TO MARKET ECONOMY**

(Master Thesis)

Lokman Gündüz

Istanbul - 1993

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTION	149
I.THE TRADITIONAL SOVIET ECONOMIC SYSTEM	150
1.Planning Mechanism	150
2.Financial System	154
3.Main Characteristics of the Economic System	155
II.ECONOMIC SYSTEM AFTER 1980	156
1.Developments in the Main Macro-Micro Indicators	156
2.Gorbachev's Economic Reform Strategy and Its Results	158
III.SOCIO-CULTURAL AND ECONOMIC ANALYSIS OF TURKIC REPUBLICS	164
1.Implications of Ethnic and Demographic Trends	164
2.Economic Structure	165
3.Center Periphery Relations (Dependency Model) in the Former Soviet Union and Turkic Republics	166
IV.TURKIC REPUBLICS IN TRANSITION	168
1.Economics of Transition	168
2.Reform Movements and Economic Situation in Turkic Republics	172
2.1.Azerbaijan	172
2.2.Kazakhstan	173
2.3.Kyrgyzstan	174
2.4.Turkmenistan	175
2.5.Uzbekistan	176
CONCLUSION	177

Introduction

The late 1980s has witnessed the collapse of Marxism and Leninism as an ideological system. So, international political and economic system has entered into a different platform. Since the liberal democracy and free market economy are the two esteemed concepts of this age, such a change has resulted in a transition process from a totalitarian system to a liberal democracy and from a centrally planned economy to a free market economy.

Within this framework, newly liberated states emerged from the disintegration of Soviet Union have suddenly confronted with the requirements of being a sovereign state. Having risen from the rubble of the Soviet collapse, Turkic republics are emerging for the first time as independent participants in modern world politics. Their problems can be best understood by examining the legacy of old system and the characteristics of the society.

In the first part of this study, traditional economic system of the former USSR is analyzed. At the same time rapidly deteriorating economic performance till the end of 1980s is taken together with the efforts of reform. In the second part, social, cultural and economic aspects of the Turkic republics are emphasized and a dependency model is developed. In the third part, economic reforms implemented in these republics are studied. In the last part, Turkey's economic relationships with the Turkic republics are reviewed.

I. The Traditional Soviet Economic System

1. Planning Mechanism

The traditional Soviet economic system is best described as one of centralized directive planning, implemented administratively through the issuing of detailed coordinating instructions. Economic activity takes place primarily in response to direct commands from superiors in a vast administrative hierarchy and is coordinated ex ante through extensive and detailed formal planning by the central authorities. Subordinate operational agents have in principle little autonomy in determining what to do, or even how to do it. Their economic activity is bound by a network of commands, instructions, constraints, and priorities issued from above. Although subordinates provide information and suggestions that may greatly influence commands, they are rigidly bound once those commands are issued. All wisdom and authority must ultimately reside with central organs, although the fine detail of implementation is necessarily delegated to operational units. The Soviet political leadership, and the central planning organs that serve it, must know best and must decide on society's needs in great detail and how to meet those needs. It is primarily this dedication to central direction and control that determines the nature and defines the logic of the Soviet economic system. This logic is clearly reflected in the system's economic institutions and procedures. Direction and control of economic activity, and Soviet Claims to Socialism are facilitated by the overwhelming size and importance of the state and cooperative sectors in the Soviet economy.

In the traditional system the legal private production sector is quite small, being restricted to small-scale agricultural activity the construction of private housing, arts and crafts, and the provision of some professional and personal services. There is also a significant amount of illegal private economic activity, that seems to be growing in importance, although there is no reliable measures of its size and influence. Even this growing

private sector, however, is subject to substantial control by the state political and economic apparatus.

The priorities of the political leadership, including its central control, are maintained through a vast and complex administrative structure. This structure consists of overlapping hierarchies that gather information, disseminate instructions, coordinate interactions, manage change, and monitor and enforce commanded performance. At the apex stand Politburo and the Presidium of the Council of Ministers, which are ultimately responsible for determining the direction and course of development of the Soviet economy. The government, that is, the Council of Ministers, and a vast of central planning and control agencies are responsible for translating the objectives and policies of political authorities into consistent and realizable plans, as well as addressing implementation assignments and instructions to specific agents.

Before Gorbachev, these central agencies comprised over twenty state committees, functional ministries, and other agencies with ministerial status. Each was assigned a particular economic function or area of responsibility, such as planning, materials and equipment supply, construction, prices, labor issues, science and technology, agricultural equipment, and banking; other agencies included the Central Statistical Administration, The Ministry of Finance, the Committee of People's Control, and so on. Most of this central apparatus remains, under new names and with redefined functions.

Below the state committees were over fifty branch ministries that were both active participants in the process of generating plans and the primary organs responsible for the investment, production, and distribution activities for a particular category of output, These included five food and agriculture ministries, ten ministries for fuels, raw materials, and chemicals, nine ministries for different kinds of construction work, eleven ministries for different kinds of civil machine building, and nine ministries, largely machine building, primarily producing for the military.

Each ministry was further divided into departments by region or specific output category. Each department was in turn solely responsible for providing planning information and implementation plans and instructions within its specific branch of economy. This ministry or department structure is duplicated for about half of the branch ministries within each of the fifteen Soviet Socialist Republics, introducing a regional dimension to administration and leading to dual subordination for those associations and enterprises.

At the base of this hierarchy are the organizations that carry out the actual production, construction, transportation, distribution, and trading activities in the economy. These associations and enterprises are subordinate to ministries or local governmental organs. They also include collective farms and consumer cooperatives, and are all closely controlled by state and Party agencies.

Parallel to this organizational pyramid are the monitoring and control hierarchies that complete command-administrative mechanism running the economy. They include the Party, the banking system, and the monitoring system for military output of the Ministry of Defense and the Ministry of Defense Industries. Each of these has served, in its particular area of competence, to ensure proper reporting of information and proper implementation of central instructions and priorities. They are outside the direct economic chain of command, but their important powers of investigation and intervention ensure that the commands and intentions of the central authorities are followed. Indeed the local Party organizations have been, and despite recent reforms still are, the ultimate representatives and interpreters of central priorities and desires at the local operational level.

The orchestration and control of this complex structure requires extensive, detailed planning. Soviet planning has been a continuous process of explicit administrative guidance of production, distribution, investments, and consumption. The task that this process creates is overwhelmingly large, involving the

etermination and coordination of tens of thousands of major operational units, tens of millions of production and distribution processes, and over 24 million products during any given interval of time.

2. Financial System

Alongside the planning of all real physical economic activity runs a parallel process of financial planning. Financial planning is handled primarily by the Ministry of Finance, which draws up the state budget of the USSR, including all republic and local budgets, and by Gosbank, formerly the sole bank of the USSR, which draws up among other plans, credit plans, and the balance of incomes and outlays of households. Under traditional system, a branch of Gosbank controls financial operations of every state organization. Gosbank has also been the financial executor of the state and the sole financial institution for the private and cooperative sectors. Financial planning has been, however, of decidedly secondary importance, because all nonprivate economic activity was, in principle subject to direct physical planning and control. The primary purposes of financial planning have been to provide a check of the implementation of plans by monitoring financial flows and to channel and constrain nonplanned economic activity in the cooperative and private sector.

This implies that money must have a very limited, passive role in the Soviet economy. Within the state sector it has been merely an accounting entry in the books of the state bank, to be transferred between accounts in the response to legitimate, planned exchanges between state organizations, created in response to planned needs, and eliminated when no longer required for planned production or exchange. Money is physically used only for interaction between the state and nonstate sectors, and within the nonstate sectors. The task of financial planning has been to assure that individual enterprises and households have enough money to buy the goods and services intended for them in state output and supply plans. By the logic of the traditional system, money exists only to passively facilitate planned economic activity and should not have been an independent influence over production or allocation decisions.

The logic of that system also implies a limited and passive role for prices. They are primarily used for measurement accounting and control purposes, although they have an effect on income

istribution and a generally undesired influence on resource allocation and production decisions. Prices, including wages and salaries, have been, and to a great extent still are, administratively set and controlled by hierarchies under the direction of Goskomtsen and Goskomtrud, respectively. They are highly differentiated according to administrative criteria, and remain fixed for extremely long periods. Commodity prices are generally set on a cost-plus basis and include turnover taxes and handling charges. They meant to cover average costs of production in each branch of the economy so that enterprises might be self-financing with profit a useful measure of performance. There is some effort to set consumer goods prices to limit demand to planned output levels. Prices bear no real relationship to relative use values or scarcities, however and reflect central priorities and objectives only in the most aggregate terms.

3. Main Characteristics of the Economic System

As a result, the salient characteristics of the Soviet economic system can be concisely summarized as follows.

*It contains a hierarchical structure of authority in which choices must be made and conflicts resolved, in principle, at a level superior to all sides of the issue. Under this system of sole vertical accountability, one needs to explain or justify decisions and outcomes only to hierarchical superiors, and not to those elsewhere in the hierarchy who might be most directly affected.

*Producers' goods and services are formally rationed, that is they are allocated administratively in physical or quasiphysical terms.

*Exhaustive price controls yield multiple and contradictory systems of centrally fixed, economically inflexible prices.

*Incentives are geared to meeting the plans and desires of superiors and not to the economic consequences of decisions made at levels below the top.

*Superiors have absolute and arbitrary control of the norms, indexes, and parameters of plan assignments, performance

evaluation, and rewards.

*There are no legal alternatives to given economic relationships and subordinates do not have ability to legally alter any of these relationship.

*The system lacks any liquidity or flexible response capability and any true 'money'.

*Subordinates do not have access to the information required for taking proper, efficient action in any situation. In addition, they lack the authority to act, command over the physical means required for action, and a real incentive to take proper, efficient action. The dispersion of usable information and its separation from the decision maker is critical to the nature and functioning of the system.

II. Economic System After 1980

1. Developments in the Main Macro-Micro Indicators

In the second half of the 1970s not only did aggregate economic performance deteriorate, but the traditional microeconomic inefficiencies and distortions of the system became ever more acute and disruptive. Capital productivity continued to fall and unfinished construction to grow, even in the face of diminished investment. Disruptions of production caused by supply and transportation bottlenecks became more frequent. Useless output continued to pile up inventories at rates exceeding the growth in production. Waste in intermediate product and materials use, waste and inefficiency in agriculture, and quality assortment problems became increasingly obvious and damaging.

The Soviet government recognized these problems and attempted to correct them through changes in policy priorities, changes in economic and administrative procedures, and modifications in the planning and control system that had apparently served so well so long. Gorbachev's initial reaction, like those of his predecessors, was to attack each perceived problem through a new decree

addressing the perceived source of problem. That approach rapidly proved ineffective. The apparent improvement in performance was attributable solely to increased discipline, increased work hours, good luck with weather. Recognizing this, Gorbachev and his advisers then moved toward implementing the more fundamental reform ideas that have been evolving since the reversal of the Kosygin reforms. This fuller response was an attempt to reinvigorate the system, to reorient it toward the pursuit of subtler, more qualitative goals associated with a new stage of intensive development of a more complex economy. This response included mention of a restructuring (perestroika) of the economy, yet at this stage it involved only policy changes and experiments with changes in the existing economic mechanism. The primary issue raised for the Soviet economy was, and indeed remains, whether the economic mechanism, the planning and administrative system, was up to the task. Indeed, the Soviet leadership gradually came to recognize that the system itself is a primary source of the economic difficulties it faced and that more radical changes than had been previously attempted were necessary.

The causes of deteriorating performance were manifold and closely related to and dependent on the nature of traditional economic system. The cheap resources, surplus labor, and massive investment opportunities on which previous growth had been based were essentially exhausted by the mid-1970s. Exogenous factors such as weather, population growth, and external economic conditions had worsened, and the aging capital stock was increasingly inadequate to the requirements of a changing technology. The deteriorating performance resulted from more than just a confluence of negative circumstances, however. The problems caused by these objective factors were aggravated by strategic planning and policy decisions about the volume and allocation of investment and maintenance of defence expenditures, as well as the general economic inflexibility and aversion to innovation and change characteristic of the Soviet economic system. Exogenous, policy, and systemic factors, therefore, all seem to have played a role in the economic

difficulties of the late 1970s, although the relative effects of each are subject to varying interpretation. The appropriate reaction to the situation clearly depended on which factors were perceived to be the most critical. Increased awareness of the importance of systemic factors has led to a growing radicalization of the reform program.

Although there was some initial recognition of each of these factors in the Soviet Union, until mid-1987 the response of the leadership was quite conservative and, at first, moderately successful. In the early 1980s strong emphasis was placed on hard work, discipline and individual responsibility for results. Expectations of performance at all levels were raised. Priority was given to retooling industry on the basis of advanced technology, raising the output of agricultural and consumer industrial goods, and increasing the variety and quality of goods available. Individual incomes and rewards were to be tied more closely to productivity increases and to the successful implementation of planned objectives, including the introduction of new technologies and the improvement of the quality of goods and services. The focus was on stimulating a more active and creative implementation of centrally planned objectives in the industrial sector.

This industrial reform program first revolved around the large scale experiment, which the economic rights and responsibilities of enterprises. It was initiated under Andropov and extended by Gorbachev to all industries on January 1, 1987. This program as well as the discipline campaign and the management changes associated with the change in top leadership had immediate noticeable effects. There was an apparent significant recovery of performance in 1983 that was maintained, with only a slight downturn, in the succeeding two years.

2. Gorbachev's Economic Reform Strategy and Its Results

The government's first steps were quite conservative. They amounted to little more than a natural extension of Brezhnev's July 1979 program to improve the planning and functioning of the

economic mechanism and Andropov's large-scale experiment begun in five branches of industry in 1984. Gorbachev's strategy for dealing with the economic predicament can be divided into two stages. The first stage, dealing with the immediate situation, focused on the human factor. These changes were to be accompanied by new priorities and policies to deal with waste, lagging productivity, lack of innovation, and slow technological change. Investment in the machine-building industries, equipment production, and the reequipping and rebuilding of existing plants was to take priority over new construction, regional development, and other sectors of economy. In addition, acceleration of development was to be ensured by a dramatic increase in the resources committed to investment for modernization the goal of the revised Twelfth FYP.

The second stage was to undertake restructuring to address the perceived causes of the economic predicament. It was to include streamlining the central planning apparatus, centralizing authority at the expense of the branch ministries, computerizing the economy, restructuring the price system on the basis of quality rather than cost, and expanding the economic rights and responsibilities of associations and enterprises based on quality and innovation-oriented incentives. The core of this program was the extension of Andropov's experiment to all civilian industries and to two military production ministries on January 1, 1986, its further extension to all industry in 1987, and the enforcement of various earlier decrees aimed at improving the functioning of the economic mechanism.

This program was accompanied in 1986 by a large number of more focused experiments aimed at finding and testing instruments and incentives that would stimulate proper implementation of central objectives. These included experiments with firm autonomy and a market orientation toward service and consumer goods; experimental full self financing of industrial enterprises; experiments with subcontracting and other organizational innovations; and numerous changes in the details of agricultural organization and incentives. The whole program amounted to restructuring at the margin, without

fundamentally affecting the nature of the system, although some of the consumer sector experiments involved allowing enterprises to operate outside the system.

Gorbachev's January 1987 address inaugurated two waves of increasingly radical economic changes, many addressing the root characteristics of the traditional system outlined above. The first wave of reform, involving the state productive sector, began with the June 1987 plenum and was developed through a series of implementing decrees and instructions over the next nine months. The second wave was heralded by the May 1988 plenum and the 19th Conference Plenum in June 1988, which dealt primarily with the political liberalization and democratization. The principal economic focus of these events was the possible privatization of much economic activity through various forms of subcontracting and leasing and the formation of private cooperative enterprises. Also associated with this second wave was a shift in emphasis toward greater economic interaction, particularly with the developed Western economies. It has been accomplished by de-emphasizing CMEA relations, which have been profoundly disappointing because of the similar economic predicaments faced by its member countries.

The first wave of reform continued to stress the human factor, but with less emphasis on discipline and more on incentives. The reforms still call for administrative decentralization and a massive shake-up the economic bureaucracy, including more reorganizations and firings and some democratization and greater public scrutiny and criticism of decision-making processes. It also includes the introduction of financial accountability for decisions and the quality of output and a significant reallocation of economic rights and responsibilities as decreed in the Law on State Enterprise. According to these reforms, economic criteria will again replace bureaucratic procedures, central economic organs will give up operational responsibilities for economic outcomes to production organizations, and local governments will assume greater rights and responsibilities for economic activity in their regions.

Another major area of emphasis, also associated with

mobilizing the human factor, is improving individual incentives for proper economic performance. This goal was also enshrined in the Law on State Enterprise and its subordinate documents and discussion. Monetary reward and income are to be tied to the measured value of economic outcomes, individually where possible and collectively where not. In addition, social and communal services are to be far more dependent on the economic success of enterprises in the area, thus tying the welfare of workers more closely to economic performance. To make the reward for economic activity more meaningful, emphasis is to be placed on increasing the output and quality of consumer goods and services, especially food and housing. To enhance the availability of consumer services, traditionally the weakest sector of the Soviet economy, a new prominence is to be placed on for-payment services and the revival of a mass cooperative movement, particularly in the area of consumer services. In addition, small scale private enterprises were legalized under the Law on Individual Labor Activity, which allows individual pursuit of economic activity for profit after work, or by those legally exempt from work in the state sector. Finally, the reform plans emphasize using enterprise and personal savings to support the production of goods and services to meet customers' needs. Taken together these measures might be described as Soviet supply-side economics: administrative decentralization coupled with a broad mobilization of individual and private initiative, that is human factor.

Part two of Soviet supply-side economics a la Gorbachev comprises a radical reform of the state economic mechanism. It is a conscious effort to replace the Stalinist mechanism of waste with a more flexible, economically motivated way of organizing and controlling economic activity. The primary objective of this reform is again to increase enterprise autonomy in both planning and implementation and to increase enterprise responsibility, both financial and legal, for final results. To that end five basic principals have been proclaimed: 1) self-management, 2) self-planning, 3) self-financing, 4) contractual pricing, 5) wholesale

trade of producer goods. All five however go significantly beyond what was attempted earlier, and each, if implemented poses a challenge to some fundamental characteristic of the traditional system.

The key idea behind this first wave of radical reform was to give operational economic organizations, especially enterprises, the authority, information, incentives, and access to material means to act properly in the central economic interest. So empowered, they should be able to act autonomously without jeopardizing central control over important actions and changes. In particular, the reform sought to unify, through appropriate economic measures, the incentives of economic agents with those of society, as represented by the central authorities. The goal was to improve efficiency, innovation, and quality of performance, while still pursuing centrally planned general objectives.

The early indicators released in January 1988 showed no progress toward this goal. As a result of the vastly differing information and incentives used by central authorities and the more independent enterprises, in particular because of the wildly irrational price system, enterprise behavior became more dysfunctional than ever before. Economic performance began again to deteriorate as disruptions and rejection of substandard quality output by Gospriemka through the system. The machine tool and consumer sectors were particularly hard hit by growing shortages and disruptions of supply and by a sharp and increasingly open inflation in early 1988. The real standard of living of the Soviet people began to decline noticeably, leading to growing discontent openly displayed at the 19th Party Conference in June. In the atmosphere of expanding democratization and *glostnost*, these failures threatened to produce a serious political crisis.

That looming crisis was met in mid-1988 by the second wave of radicalization of the economic reforms, one built on the incentive enhancing measures of the first wave. This wave of reform opened the possibility of a significant, if still minority, privatization of Soviet economic activity in the form of producers' and sellers'

cooperatives. The legitimate scope of nonstate economic activity was dramatically expanded by the Law on Cooperation, which took effect on July 1, 1988, after the 19th Party Conference. This law gives producers' and sellers' cooperatives the same formal rights as state enterprises, yet significantly greater autonomy. Together with the Law on Individual Labor Activity, the Law on cooperation opened the door to legality for much of the second economy.

This third part of Gorbachev's supply-side reforms provides a natural compliment to, and extension of the first two. First it is bold step to rescue perestroika for the consumer, who has watched his situation deteriorate in the past several years. It dramatically extends the scope and scale of cooperatives and ability of individual entrepreneurs to provide consumer goods and services and therefore promises to improve incentives to earn income. It is hoped that the extension of cooperative activity will increase competition in consumer markets, increasing supplies and holding down prices, thereby giving workers some economic reason to support reform by working harder and more creatively. The second potential contribution of enhanced cooperative activity is to allow the socialist markets to become truly operational.

II. Socio-cultural and Economic Analysis of Turkic Republics

1. Implications of Ethnic and Demographic Trends

Much has been written about the implications that ethnic and demographic trends in Soviet Central Asia might hold for the USSR. Throughout the 1970s and 1980s, the Central Asian population of the Soviet Union has been growing more than three to four times as fast as the USSR's ethnic Russian population. This means that at least well into the next century an increasing proportion of the Soviet population as a whole would be concentrated in the Central Asian republics with an economic infrastructure ill prepared to absorb them; and it means that a growing proportion of the Soviet population would be comprised of the ethnically Muslim Central Asian nationalities with a language, history, culture, and contemporary concerns vastly different from those of the Russians. At a time enormous, and rising, economic, social, and nationalist pressures, these demographic trends raise serious questions concerning the future both Central Asia and former USSR.

Beginning in the 1960s, demographic trends in the Soviet Central Asian republics have been marked by two fundamental changes in population size and composition: the total republican populations began to grow rapidly, and the local nationalities began to comprise an increasing proportion of these total populations. These changes were due to a high rate of natural growth and low mobility among the indigenous populations, and to a lower fertility level and declining mobility among the Slavs. Although there have been some fluctuations over the past three decades, these basic trends have continued to this day.

All of these factors and trends will present serious challenges for the former USSR as a whole in coming decades, regardless of any potential changes in the relationship between the Central Asian republics and Moscow. In an economy already beset by severe upheaval, for example, the fact that almost all, if not all of the growth in the working age population in the last part of

this century will be located in the south will only complicate efforts at economic change.

2. Economic Structure

Central Asian's economy is among the most specialized in the Soviet Union. In this region cotton development has always been given highest priority. It may be justifiably said that here cotton is king. In Uzbekistan the sector of the economy directly engaged in the cultivation and processing of cotton produces more than 65 percent of the republic's gross output, consumes 60 percent of all resources, and employs approximately 40 percent of the labor force. Altogether, the republic accounts for about two-thirds of all cotton produced in the former USSR. The same picture is seen in the rest of Central Asia. Thus, cotton constitutes two thirds of the region's total output and employs more than one million people. In the main cotton-growing areas the share of the land sown with cotton exceeds 70 percent.

This specialization developed as a result of the region's climatic conditions and its land and water resources, which favor cotton cultivation. The Turan Lowland, which is distinguished by its warmth and abundant sunlight, makes up approximately 70 percent of the region. It has 180 to 250 frost-free days a year; the average daily temperature exceeds 20 degrees Celsius on 120 to 150 days. But rainfall in the Lowland amounts to no more than 70 to 200 mm annually, of which only 20 to 50 mm accrues during June, July, and August (the growing season for cotton). Under these conditions cotton cultivation requires artificial irrigation.

But no more than 6 or 7 percent of the region's arable land is irrigated. If the unused land were brought under irrigation, cotton production and related crops could be greatly expanded. The result has been to create a specialized infrastructure to serve the cotton industry; irrigation networks, branches of machine-building, the chemical industry, cotton-processing plants, textile mills, and some garment factories. Central Asia produces approximately 95 percent of the USSR's raw cotton and cotton fibers, 15 percent of its vegetable oils, 100 percent of its machinery and equipment for

cotton growing, more than 90 percent of its cotton gins, a large quantity of looms, and equipment needed for irrigation.

Although cotton still predominates, research and geological discoveries of the 1950s and 1960s showed that Central Asia has much greater energy resources than previously believed. These discoveries, in turn, radically altered views about the region's potential economic development. In gas, oil, and hydroelectric power, Central Asia now ranks as one of the richest, most promising regions in the USSR. Subsequent exploration during the second half of the 1970s expanded the potential gas reserves significantly, especially in Turkmenia. When the new reserves are added to the deposits discovered earlier, Central Asia stands second only to Western Siberia in the volume of its holdings in natural gas.

Thus, the traditional orientation of the Central Asian economy toward almost exclusive reliance on cotton no longer corresponds to the region's economic potential. Its rich energy potential would permit the development, alongside the cotton complex, of energy-intensive industries. Such development would, obviously, mean a dramatic rise in the industrial role and significance of Central Asia within the larger Soviet economy.

3. Center Periphery Relations (Dependency Model) in the Former Soviet Union and Turkic Republics

The expectations generated by the dependency model in the four areas fit well with the observed outcomes. In other words the facts do fit the theory. In the case of Central Asian agricultural specialization, it was observed the existence of a monoculture economy, economic dualism, and external control over prices exercised through state monopsony. The ethnic stratification produced by the agricultural specialization of the regional economy appeared to be related to ethnic conflict, although in complex ways. In the case of cultural influence, it was observed that with respect to language policy, policy toward Islam, and gender politics there was an arrogation of cultural superiority of the

center. In short, the dependency model of internal colonialism accurately predicted policy outcomes in the Asian republics of the former USSR.

One of the major assertions of dependency theory is that the vulnerable position of the dependent region flows from an extreme specialization of the economy. Although situations vary, a number of features are recurrent. First, the dependent region is maneuvered into a specialization on a particular primary commodity or agricultural product. Second, since the product is destined for export, the local economy is bifurcated between sectors devoted to the export commodity and those related to foods and services for local consumption. Third, there is a concentration of trade partners. Fourth, since it exercises minimal control over the terms of trade and has a minimal role in the marketing process, the dependent region becomes vulnerable to market manipulation. Fifth, the plantation system produces social problems as a swings in labor utilization.

A second major hypothesis of dependency theory is that the economic development gap in to a cultural development gap; economic underdevelopment becomes equated with moral failure. In addition to its economic role, the center is a phenomenon of the realm of values and beliefs.

A third hypothesis of dependency theory is that economic subordination tends to produce a coalescence of race and class. The cultural division of labor is associated with lower local growth rates, lower local standards of socio-economic achievement, and social tracking through selective educational opportunities. Members of the regionalized ethnic community have more circumscribed life chances than do members of the superordinate group. The cultural division of labor undergirds the sense of cross-cultural psychological distance, solidifying the distribution of resources along ethnic lines.

III. Turkic Republics in Transition

1. Economics of Transition

Conceptually, the problems of the transition can be classified under three different headings. One stems from the legacies of the central planning environment. A second derives essentially from problems of framing and implementing policies intended to transform one economic system into another. There are also problems that arise because of unanticipated changes in the external environment.

The countries of Eastern Europe and Soviet Union have known central planning for between 40 and 60 years. The basic foundations of a market economy are missing. This includes the technical instruments for intermediation in a market environment, such as commercial banking structure, and the legal instruments which constitute the very foundations of a pluralistic society, such as a well-developed body of civil and commercial laws.

Given the absence of the fundamental elements of a market system, policy makers managing the process of transition towards reform must put these components in place as quickly as possible. These foundations can not of course be imposed from above. Instead they must be created and accepted organically through the newly emerging political structures. Negotiating the key components of a new society and economy inevitably takes time and effort.

One of the legacies of central planning is an economic structure that does not reflect the relative scarcity of resources as valued in world markets. Relative prices are distorted, often not having been changed for decades, and they diverge considerably from world prices. Trade and price liberalization, both desirable components of market-oriented reforms, will necessitate major structural adjustments, and those are bound to entail social costs. These costs are likely to take the form of rising inflation and high unemployment. One key problem is to create a consensus as to the costs of transition that can be tolerated by society, the speed at which the cost can be absorbed, and the most equitable way to distribute the cost among the members of society. Prolonging the

transition period may entail greater costs. One particular problem arises from the effects on investment and growth of uncertainty as to whether the former owners of private property will have their property restored or merely receive partial compensation. It is by no means clear whether these problems can be resolved quickly and in a way that does not undermine support for the reform process itself.

The countries of Eastern Europe and the USSR lack a managerial culture that would enable them quickly to shift towards market-type decision-making. This applies not only to the day-to-day management of enterprises but also to questions related to the exit and entry of firms in a market environment. Wealth accumulation has typically been limited to cash, savings or government bonds. Households have been accustomed to extensive social protection as consumers and workers for more than two generations. People expect this protection to remain, and at the same time they expect to benefit in terms of greater wealth, higher incomes and greater availability of goods and services after moving towards a market economy. These two sets of expectations may not always be compatible. Furthermore, egalitarian ideals are deeply rooted in the reforming societies, and these may make it difficult to introduce significant income differentials and to accept a transparently unequal distribution of wealth.

As far as the external economic environment is concerned there are three key issues. One is the external payments problems that are endemic in the former centrally planned economies. These problems are now being aggravated by a sequence of unexpected developments. Among them, the most prominent is the collapse of the Council for Mutual Economic Assistance as a regional economic organization and as a framework within which the vast bulk of their trade and payments were made. The replacement of transferable rouble prices by world market prices as well as the replacement of transferable rouble settlement arrangements by convertible currency payments led to a dramatic contraction in the volume of trade. Furthermore, there is as yet no coherent framework that has

replaced the arrangements formerly available from within the transferable rouble system, however bilateralised that system traditionally has been. Trying to maintain key trade flows through various ad hoc payments arrangements, in some cases resorting to strict barter trade, merely complicates matters.

The reform processes in Eastern Europe and the USSR seem to have led so far to the following tentative conclusions:

(a) The basic conditions in the reforming countries differ widely in terms of size of country, ethnic composition, political constellation, and economic history. These differences require tailor-made solutions; few if any general prescriptions will apply;

(b) Reform processes require changes in attitude, the development of entrepreneurship, the drafting and implementation of legislation, and overhaul of the tax system, and the building of new institutions such as financial markets and trading systems, all of which are complicated and take time. Consequently, the reform processes are likely to require many years instead of months;

(c) Withdrawal of the State from the economic scene, in combination with political liberalization, threatens in the short run to create economic chaos and to foster ethnic disturbances rather than economic growth and political democracy;

(d) The reform processes may result in a breakdown of existing economic and social systems before new systems are put in place. If this were to occur, a fall in output and incomes and a rapid increase in unemployment would be the consequences. In order to prevent political and social unrest and to overcome opposition to reform, the reform process will have to be supported from the beginning by social safety nets;

(e) Measures to transform the structure of the economy will not succeed without a restoration of macroeconomic stability. The latter requires, in particular, adjustments in fiscal, monetary and exchange rates. However, the idea of two distinct phases - stabilization first, transformation second - is too simple since, in practice, stabilization measures will also be necessary during the process of transformation.

(f) There is a distinct differences between privatization and commercialization. Privatization is concerned with the transfer of ownership of the means of production; commercialization implies that production and distribution are based on liberalized prices and on market incentives. Privatization without commercialization serves no useful purpose, whereas commercialization without privatization could be possible if State enterprises are subject to competitive forces;

(g) The collapse of CMEA and the hasty switch from a centralized command economy to a decentralized market economy has resulted in a drastic decline in trade. This fall was aggravated by the disarray in the Soviet economy. However, some of the reduction was in non-economic trade;

(h) Political and ethnic problems in the USSR, Yugoslavia, Romania and Bulgaria have brought their reform programs to a standstill and have created an atmosphere of gloom regarding the outcome of the reform processes in general. However, in the countries where reform processes are well under way -despite enormous difficulties- impressive successes have been achieved, as witnessed, for example, by the increase in exports to developed market economies by Hungary and Poland.

2. Reform Movements and Economic Situation in Turkic Republics

2.1. Azerbaijan

Azerbaijan has oil fields and abundant deposits of iron ore, pyrite, barite, cobalt, bauxite, copper, lead, zinc, arsenic, mineral salts, limestone, and precious metals. The Azerbaijani economy is largely based on the production of mineral oil and natural gas; high-quality crude oil is extracted on the coastal strip along the Caspian Se, especially in the area around Baku and offshore. From Baku a twin pipeline leads to Georgia. Oil output is, however, down from its all-time peak and accounts for only 21.4% (1987) of total Soviet output. The chemical industry is mainly based on petrochemical products. Other industries are iron

and steel manufacturing the production of non-ferrous metals, mechanical engineering, building materials, garments, and foodstuffs.

Azerbaijan is a republic among the old Soviet Republics which did not submit herself to autocracy and had the capacity of being self sufficient. But Azerbaijan was forced to produce agricultural products because of the central planning strategy and as a result became an agricultural country. Therefore heavy industry, except for the petro-chemical industry, did not develop to a large extent, however there are some light industrial facilities. The subject facilities are far behind contemporary technology, and are in need of new equipment and technology transfer.

2.2. Kazakhstan

Kazakhstan's GDP fell by 15% in 1992, with the output of productive sectors down 14.8% on 1991. However, the bumper grain harvest probably prevented an even steeper economic decline. Industry suffered the worst with production down 15% in 1992 on the 1991 level. The defence sector, formerly a significant part of industry, has been hit by a rapid decline in military orders.

The Kazakhstan government has slowed the pace of economic reform and introduced an anti-crisis programme for 1992-95. To implement the package, President Nazarbaev has created a National Council for Economic Transformation. This is no more than a successor body to Mr. Nazarbaev's Supreme Economic Council and, although it is chaired by the economy minister, President Nazarbaev will have to approve decisions.

Although Kazakhstan remains one of the most reformist former Soviet republics, the pace and the depth of reform was not what the government led others and itself to believe. The Kazakhstan government has acknowledged both that most of the privatization so far has been in name only and that its ambitious goals have not been reached. The plan to privatize 50% of state industrial assets, 40% of agricultural assets and all the state housing stock in 1992 was not achieved. Nevertheless some 5000 small enterprises in the

retail and service sectors were sold off, meaning that only 12% of the public sector has been nominally privatized. The result has been that very little revenue has been generated and that, although the legal framework for bankruptcy may be in place, there are virtually no firms sufficiently independent of the state to be able to go bankrupt.

2.3. Kyrgyzstan

The Kyrgyzstan government has been forced to introduce urgent economic measures to stave off collapse. This follows an estimated 25% drop in GDP in 1992, meaning that real GDP in Kyrgyzstan is now 27% below its level in 1990, the last year in which the economy experienced any growth. An excise tax has been introduced on all imports to boost state revenues, which have been hit by the collapse in production. The budget deficit has leapt to 12% of GDP, after attempts to rein spending collapsed in the face of enterprises threatened with bankruptcy and growing social hardship. To reduce the risk of social unrest the government also announced that domestically produced food could not be sold at market prices.

The energy sector in Kyrgyzstan had a disastrous year in 1992. The republic produced 2.2m tons of coal in 1992, 37% less than in 1991. Oil production was down by 20% on 1990, and gas production by 50%. Although none of these sectors is as significant in the way that oil and gas production is in Kazakhstan and Turkmenistan, the output falls make Kyrgyzstan even more dependent on outside energy supplies. Conscious of the political dangers of economic collapse in Kyrgyzstan. President Niyazov of Turkmenia is to sell gas to Kyrgyzstan even more at a subsidized rate of Rb 4.500 per 1.000 cubic meters. In the meantime, Kyrgyzstan can be expected to raise its electricity prices, as at present it is selling one-third of its electricity to other republics at 22-25% of world market prices. In 1989 Kyrgyzstan exported some 56% of its electricity production.

2.4. Turkmenistan

Turkmenistan, by virtue of its natural gas wealth and not through economic reform, is relatively well placed to cope with the recession that followed the collapse of USSR. Nevertheless, net material product fell by an estimated 18% in 1992, one of the worst performances in Central Asia. The reasons for this astounding figure were mostly the same as elsewhere in the former USSR. Real consumption levels, an inability to find new customers for goods suitable only for the Soviet market and a huge collapse in investment throughout the former Soviet Union helped to accelerate the fall in output. The end of a unified payment system had a particularly severe effect on Turkmenistan and led it into a mutually damaging and pointless trade war with Ukraine. As a result, gas production fell by around 20bn cubic meters to 60bn cubic meters, while oil remained insignificant at around 95.000 b/d.

Because Turkmenistan will find new hard-currency gas customers in 1993 and will begin to receive payment from other former Soviet republics for gas supplied in 1992, the fall in production will slow considerably in 1993. The growing volume of barter trade with Iran and China should prevent a total collapse in Turkmenistan's non-gas trade, while proposed gas export pipelines should attract interest and foreign investment. The government deficit, estimated to have been around Rb3.5bn in 1992, a mere 1.5% of GDP, will probably remain at the same level in 1993 as increased revenues turn into increased consumer subsidies. Indeed, of the Rb253.8bn in expenditure foreseen by the government for 1993, Rb106bn will be spent on food and medical subsidies.

By 1994 the recession should be over for Turkmenistan and modest economic growth, of around 2% can be expected. Although likely political instability in Uzbekistan and Ukraine may disrupt the flow of gas to hard-currency earnings which are needed for full economic reconstruction are unlikely to make much impact in the next two years.

2.5. Uzbekistan

The government of Uzbekistan has persisted in its policy of avoiding economic reform despite admitting that net material product fell by at least 14% in 1992. Although the government is placing the economy in danger of total collapse, the logic behind the policy is that in the short run it will avoid a social explosion. Although inflation reached 'only' 700% in Uzbekistan in 1992, this was achieved by a system of price controls and supports which caused the budget deficit to rise to at least 5% of GDP.

Although government trade figures are as yet unavailable, the indications are that trade was roughly in balance last year. Russian press sources indicate that there was either a \$200m trade deficit or a \$100m trade surplus. Imports appear to have been between \$1bn and \$1.2bn, while exports were between \$1bn and \$1.1bn, indicating that the trade in question was probably with non-Soviet republics. How much was in hard currency and how much was barter is unknown, but cotton continued to dominate by accounting for at least 80% of total exports, while most imports were food and industrial inputs. The collapse in trade with the rest of the former USSR has forced Uzbekistan to purchase some 110.000 tons of wheat in the past year, equivalent to 5% of average rates from Russia. Uzbekistan is now forced to take on short-term debt, in the form of US Department of Agriculture credits.

The government has announced plans to relinquish responsibility for some 700 insolvent and loss-making state farms by turning them into cooperatives in the coming year. Whereas Kazakhstan has admitted that turning state farms into cooperatives is not privatization. Uzbekistan portrays such a measure as deepening economic reform. The state will controls the economy, particularly the lucrative cotton-dominated agricultural sector, and has set up a new joint-stock commercial bank, with Rb1.5bn start-up capital from the state, to invest in the cooperatives.

Conclusion

Systemic and domestic changes in Central Asia and Caucasus have created a situation in which weak regimes are presiding over transitions away from an economic and political order established in the Soviet era. They confront severe economic crises and challenges from opposition forces anchored in Islam, nationalism and democracy. The resulting dangers -ethnic conflict, rabid nationalism and disorder- can not confined to individual states or even the region. On the other hand these developments represent both opportunities and challenges for Russia, Turkey, Iran, China, Pakistan and India. With Moscow's traditional hegemony at an end, and with the upheaval created by various domestic changes, a power vacuum has emerged in these regions, making it a new arena for external rivalry and intervention.

In centrally planned economies, drastic reforms are always decided upon when the economic situation has reached a crisis and the techniques of central planning have failed because of their inherent contradictions and the lacking ability to take account of new technological developments and new forms of economic integration at the international level. There are thus valid economic reasons for such reforms, but there are always political motives as well. However, since the political systems are, in general not open to discussion, the reform programmes are actually strategies for survival and not attempts at transformation. It is always hoped that the change in the economic system can be kept within certain bounds. On the other hand, the experience of reform programmes in all socialist societies proves the thesis of the interdependence of economic, government and political systems. Hence realization of such a transformation embracing every aspect of the society seems very difficult. So, as far as reform strategies followed by the Turkic republics are concerned, it is seen that they generally move slowly and gradually. While Turkmenistan and Uzbekistan can be classified as most conservative republics, Kyrgyzstan and Kazakhstan are more reformist. Azerbaijan

is still in trouble with the problems raising from the war with Armenia and the political instability.

The Turkic republics are all distinct, at different stages of political and economic development and possessing different leadership styles. Uzbekistan and Turkmenistan are the least democratic republics at the moment, while remote Kyrgyzstan is astonishingly the most open and democratic of all, due to unique characteristics of its president. All the current leaders of Central Asian republics came out of the Communist Party and remain members of it today (except Kyrgyzstan's Akaev). Whatever its name and ideology, the communist party is still firmly in power in all the republics except Kyrgyzstan. Furthermore in Azerbaijan political instability is a major concern at the moment and makes it difficult to analyze. As is the case elsewhere in the Soviet Union, ethnic tensions are growing. These tensions are present between republics, but they are even sharper between the resident Russians and the native nationality of each republic. Despite differences among the various republics, all share a basically common culture and history that in principle unites them.

The last decade of the twentieth century has brought unexpected and stunning changes to the entire world order, transforming geopolitical relations around the world. One of the countries most dramatically affected -indeed, living on the very borders of these changes- is Turkey. Turkey is finding new opportunities for investment and trade, as well as for cultural and political influence, as the unofficial center of the Turkic world. These republics seek new relationships with any and all states that can help them develop; because of ethnic ties, however, Turkey is likely to enjoy some degree of privileged access but no guaranteed monopoly.

İÇİNDEKİLER

TABLolar.....	V
ŞEKİLLER.....	Vi
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: ANALİTİK ÇERÇEVE.....	3
I.1. FINANS VE REEL KESİM İLİŞKİSİ.....	3
I.1.1. <i>Finansal Yapı ve Ekonomik Faaliyetler</i>	3
I.1.2. <i>Para Politikası ve Reel Kesim</i>	6
I.1.2.1. Teoriyle ilgili Sorunlar.....	6
I.1.2.2. Uygulamadaki Sorunlar.....	9
I.1.2.2.1. Gözlemlenebilirlik.....	9
I.1.2.2.2. Tanımlama.....	10
I.2. PARASAL AKTARIM MEKANİZMALARI.....	13
I.2.1. <i>Geleneksel Faiz Oranı Kanalları</i>	13
I.2.2. <i>Diğer Aktif Fiyat Kanalları</i>	14
I.2.2.1. Döviz Kuru Kanalı.....	14
I.2.2.2. Hisse Senedi Fiyatları.....	15
I.2.2.2.1. Tobin'in Q Teorisi.....	15
I.2.2.2.2. Servet Etkisi.....	16
I.2.2.3. Ev ve Arazi Fiyatları Kanalları.....	16
I.2.3. <i>Kredi Kanalları</i>	17
I.2.3.1. Banka Kredi Kanalı.....	17
I.2.3.2. Bilanço Kanalları.....	18
I.2.3.3. Hane Halkının Bilançoları Aracılığıyla Etkileri.....	20
I.2.4. <i>Beklentiler ve Belirsizlikler</i>	22
I.3. PARASAL AKTARIM MEKANİZMASININ İŞLEYİŞİ.....	24
I.3.1. <i>Birinci Aşama</i>	25
I.3.2. <i>İkinci Aşama</i>	27
I.3.3. <i>Üçüncü Aşama</i>	28
I.4. PARA POLİTİKASINDA METODOLOJİK EĞİLİMLER.....	31
I.4.1. <i>Mevcut Yaklaşımlar</i>	32
I.4.1.1. Neoklasik Sentez.....	32
I.4.1.2. Monetaristler ve Rasyonel Beklentiler.....	32
I.4.1.3. Reel İş Çevrimleri.....	33
I.4.1.4. Yeni Keynesyen İktisat.....	
I.4.2. <i>Yeni Sentez</i>	

II. BÖLÜM: VEKTÖR OTOREGRESİF (VAR) MODELLER VE PARA POLİTİKASI.....	37
II.1. VAR METODOLOJİSİ	37
II.1.1. VAR Modelleri.....	37
II.1.2. Değişkenlerin ve Gecikme Sayısının Seçimi.....	38
II.1.3. Modelin Tahmin Edilmesi.....	39
II.1.4. Modelin Simülasyonu.....	42
II.1.5. VAR(X) Sistemleri	44
II.1.6. Durağanlık ve VAR Modelleri.....	45
II.1.7. Etki Tepki Fonksiyonları ve Varyans Ayırıştırması.....	47
II.1.8. Ani ve Granger Nedenselliği.....	47
II.2. VAR SİSTEMLERİNDE PARA POLİTİKASININ ANALİZİ.....	49
II.2.1. VAR Metodolojisi ve Para Politikası.....	49
II.2.2. VAR Sistemi, Yapısal Form ve Etki Tepki Fonksiyonları.....	51
II.2.3. Para Politikasının Modellenmesi.....	53
II.2.4. VAR'da Değişkenlerin Yerlerinin Değiştirilmesinin Önemi.....	54
II.2.5. Varyansın Ayırıştırılması	55
II.2.6. Tanımlama Problemi.....	57
II.2.7. Politika Aracının Seçimi ve Fiyat Anomalisi.....	58
II.2.8. Yapısal VAR Modelleri (SVAR).....	62
II.3. VAR SONUÇLARININ YORUMLANMASI:LİTERATÜRDEN SEÇİLMİŞ ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	63
III. BÖLÜM :PARA VE KREDİ KANALLARININ ANALİZİ	69
III.1. KANALLARIN AYRIŞTIRILMASININ ÖNEMİ.....	69
III.2. PARA KANALI VEYA GELENEKSEL AKTARIM MEKANİZMASI.....	70
III.2.1. Temel Varsayımları.....	70
III.2.2. Para Kanalının Modellenmesi: IS/LM Modeli.....	71
III.3. KREDİ KANALI.....	74
III.3.1. Kredi Kanalının Ortaya Çıkışı ve Önemi	74
III.3.2. Kredi Kanalının Modellenmesi: Bernanke ve Blinder Modeli	77
III.3.3. Kredi Kanalı Çeşitleri.....	81
III.3.3.1. Bilanço Kanalı veya Finansal Hızlandırıcı Modeli	81
III.3.3.2. Banka Kredi Kanalı	88
III.3.4. Kredi Kanalı ve İktisadi Politikalar Açısından Önemi.....	91
III.3.5. Kredi Kanalının Ampirik Temelleri.....	92
III.3.5.1. Tanımlama Sorununun Çözümüne Yaklaşımlar ve Ampirik Sonuçlar	92
III.3.5.2. Parasal Aktarım Mekanizması ve Avrupa Ülkeleri Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	103
III.3.5.2.1. Görece Tahmin Gücü Üzerinde Duran Çalışmalar.....	104
III.3.5.2.2. Faiz Oranları Değişikliklerinin Yayılması Üzerine Yapılan Çalışmalar	106
III.3.5.2.3. VAR ve VEC Yaklaşımları İle İlgili Bulgular	109
III.3.5.2.4. Firma Seviyesinde Yapılan Panel Veri Çalışmaları	112

IV. BÖLÜM: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE (GOÜ) PARASAL AKTARIM MEKANİZMALARI VE TÜRKİYE'DE BANKA KREDİ KANALI.....	114
IV.1. GOÜ'LERDE PARASAL AKTARIM MEKANİZMASINI ETKİLEYEN UNSURLAR	115
IV.1.1. Resmi müdahaleler.....	115
IV.1.2. Faiz Oranı Kontrolleri.....	116
IV.1.3. Banka Kredileri Üzerindeki Sınırlamalar.....	116
IV.1.4. Hükümetçe Sağlanan Finansman.....	117
IV.1.5. Finansal Piyasaların Rekabet, Derinlik ve Farklılığı.....	117
IV.1.6. Finansal Kontratların Şartları.....	120
IV.1.7. Dış Finansman ve Dolarizasyon.....	121
IV.1.7.1. Sermaye akımları ve para politikası.....	121
IV.1.7.2. Offshore borçlanma.....	122
IV.1.7.3. Dolarizasyon.....	123
IV.1.8. Başlangıçtaki Finansal koşulların Rolü.....	124
IV.1.8.1. Finansman Kaynakları.....	124
IV.1.8.2. Finansal Portföylerin Dağılımı.....	125
IV.1.8.3. Kaldıraç ve Net Değer.....	126
IV.1.8.4. Bilanço Çeşitliliği.....	127
IV.1.8.5. Bankacılık Sisteminin Finansal Durumu.....	127
IV.2. PARASAL AKTARIM MEKANİZMASINDA BAZI SORUNLU NOKTALAR.....	127
IV.3. TÜRKİYE'DE BANKA KREDİ KANALININ TEST EDİLMESİ.....	130
IV.3.1. Granger Nedensellik Sonuçları: Banka Kredileri ve Gelir İlişkisi.....	130
IV.3.2. Modellerin Tanımlanması ve Ön Testler.....	138
IV.3.2.1. Veri ve Değişkenlerin Seçimi.....	138
IV.3.2.2. Ön Testler.....	140
IV.3.2.3. Metodoloji ve Değişkenlerin Sıralanması.....	141
IV.3.3. Model I.....	143
IV.3.4. Model II.....	147
IV.3.5. Etki Tepki Fonksiyonları ile Varyans Ayrıştırmasının Analizi.....	151
SONUÇ	158
KAYNAKLAR	164
EK 1. ALTERNATİF ETKİ TEPKİ FONKSİYONLARI	178
SUMMARY	180

Tablolar

TABLO 1. ÇOK DEĞİŞKENLİ MODELLERDE GECİKME SAYISININ SEÇİMİ	39
TABLO 2. DEĞİŞKENLER ÜZERİNDEKİ ŞOKLARIN ETKİLERİ.....	80
TABLO 3. GRANGER NEDENSELLİK TESTİNE GÖRE ÜRETİMİ AÇIKLAYAN DEĞİŞKENLER	105
TABLO 4. POLİTİKA VE 3 AYLIK PARA PİYASASI ORANLARINDAKİ 100 BASIS PUANLIK DEĞİŞİME KISA VADELİ BANKA FAİZ ORANLARININ TEPKİSİ.....	108
TABLO 5. ÜRETİMDEKİ TAHMİNİ HATANIN UZUN DÖNEM VARYANS AYRIŞTIRMASI	110
TABLO 6. YATIRIM DAVRANIŞLARI VE FİNANSAL SINIRLAMALAR : PANEL VERİ ÇALIŞMALARI.....	113
TABLO 7: TOPTAN EŞYA FİYAT ENDEKSİ İLE DİĞER DEĞİŞKENLER ARASINDA GRANGER NEDENSELLİK TESTLERİ SONUÇLARI	132
TABLO 8. TOPTAN EŞYA FİYAT ENDEKSİ İLE DİĞER DEĞİŞKENLER ARASINDA GRANGER NEDENSELLİK TESTLERİ SONUÇLARI.....	133
TABLO 9: SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ İLE DİĞER DEĞİŞKENLER ARASINDA GRANGER NEDENSELLİK TESTLERİ SONUÇLARI.....	134
TABLO 10: SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ İLE DİĞER DEĞİŞKENLER ARASINDA GRANGER NEDENSELLİK TESTLERİ SONUÇLARI.....	135
TABLO 11. TOPLAM KREDİLER İLE SANAYİ ÜRETİM İNDEKSİ ARASINDAKİ GRANGER NEDENSELLİK SONUÇLARI.....	136
TABLO 12. SANAYİ ÜRETİM İNDEKSİNİN D(LOGIPISA) VARYANS AYRIŞTIRMASI.....	137
TABLO 13. SANAYİ ÜRETİM İNDEKSİNİN D(LOGIPISA) VARYANS AYRIŞTIRMASI.....	137
TABLO 14. ADF BİRİM KÖK TEST SONUÇLARI: MUTLAK T-RASYOLARI.....	141
TABLO 15. MODEL I. JOHANSEN KOENTEGRASYON TEST SONUÇLARI	143
TABLO 16. MODEL II. 'NİN JOHANSEN KOENTEGRASYON SONUÇLARI.....	147

Şekiller

ŞEKİL 1. PARASAL AKTARIM MEKANİZMALARI	23
ŞEKİL 2. PARASAL AKTARIM SÜRECİNİN TEMEL AŞAMALARI.....	30
ŞEKİL 3. CC-LM EĞRİSİ.....	80
ŞEKİL 4. MİKROEKONOMİK ÇERÇEVEDE KREDİ KANALININ OLUŞUMU	87
ŞEKİL 5. MODEL I.'İN ETKİ TEPKİ FONKSİYONLARI: BİR STANDART SAPMALIK ŞOKA KARŞI DEĞİŞKENLERİN TEPKİLERİ	145
ŞEKİL 6. MODEL I.'İN VARYANS AYRIŞTIRMALARI.....	146
ŞEKİL 7. MODEL II.'NİN ETKİ TEPKİ FONKSİYONLARI: BİR STANDART SAPMALIK ŞOKA KARŞI DEĞİŞKENLERİN TEPKİLERİ	149
ŞEKİL 8. MODEL II.'NİN VARYANS AYRIŞTIRMALARI.....	150
ŞEKİL 9. FİNANSAL DEĞİŞKENLERE AIT ETKİ TEPKİ FONKSİYONLARININ GELECEKTEKİ GELİR İÇERİĞİ: ÇAPRAZ KORELASYONLAR	155
ŞEKİL 10 FİNANSAL DEĞİŞKENLERE AIT ETKİ TEPKİ FONKSİYONLARININ GELECEKTEKİ ENFLASYON İÇERİĞİ: ÇAPRAZ KORELASYONLAR	155

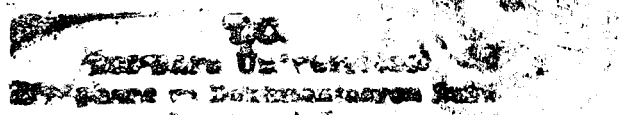
Giriş

Milton Friedman'ın (1961) klasik çalışmasının ardından, merkez bankasının politika araçlarını uygulaması ile hedef değişkenleri etkilemesi arasında önemli ve değişken bir gecikmenin varlığı genel olarak kabul edilmektedir. Bu gecikmeler nedeniyle, para otoritesi kararlarında ileriye dönük bir yaklaşımı benimsemek zorundadır. Bu yaklaşım, temelde hedef değişkenlerin belli bir zaman dilimi içerisinde tahminini ve politika aracı ile politika hedefi arasındaki aktarım mekanizmasını göz önüne almaktadır.

Merkez bankasının nihai amaçlarına ulaşmasında, para politikasının finans kesimi dışındaki faaliyetleri, özellikle enflasyon ve reel büyümeyi, nasıl etkilediğini detaylı bilmesi önemlidir. Başka bir deyişle, aktarım sürecinin anlaşılması para politikasının uygun bir şekilde dizayn edilmesi ve uygulanması için gereklidir. Pratikte ise parasal aktarım mekanizmalarının muhtelif zincirleri arasındaki etkileşime ilişkin bilgiler sınırlıdır.

İktisatçılar arasında da para politikasının reel ekonomiyi nasıl etkilediğine dair tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Para politikasının işleyişine ilişkin çok sayıda kanallar üzerinde durulmaktadır. Gelişmiş ülkeler arasında bile parasal aktarım mekanizması bireysel bazda farklılıklar gösterirken; gelişmekte olan ülkelerde süreç daha da belirsiz ve karmaşık olabilmektedir. Söz konusu farklılık ve belirsizliklerin kaynağında, ülkeler arasındaki iktisadi ve finansal yapıya ilişkin farklılıklar yatmaktadır. Üstelik ekonomilerin yapısında sürekli değişimler de sözkonusudur. Başka bir deyişle, hanehalkı, firma ve araçların bilanço pozisyonlarından, finans sektöründeki teknoloji ve kurumlardaki değişiklikler ile gelecekteki politikalara ilişkin beklentilere kadar bir çok unsur, para politikalarının iktisadi etkilerini değiştirebilmektedir. Bu yüzden merkez bankaları, karşılaştıkları yapısal değişimin etkilerini dikkatli değerlendirmek durumundadır. Sürekli bir şekilde para politikasının aktarım kanallarını gözden geçirmek zorundadır.

Bu çalışmanın kalkış noktası zamanla yeni ve daha etkili aktarım kanallarının ön plana çıkması ve bunların Türkiye açısından incelenmesi gereğidir. Literatürde son

yıllarda para kanalı olarak adlandırılan geleneksel faiz oranı kanalına ilave olarak, kredi kanalına vurgu yapan çalışmalar artmaktadır. Türkiye'de de finansal liberalleşmenin ve ardından değişen finans ve reel sektör ilişkisi çerçevesinde kredi kanalının tartışılması gerekmektedir. Dolayısıyla çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi, muhtemel parasal aktarım kanallarını ve özellikle de son yıllarda üzerinde ağırlıkla durulan kredi kanalını detaylı bir şekilde incelemektir. Bunu yaparken uygulamada kullanılan metodolojiler de araştırma kapsamında bulunmaktadır. Çalışmanın ikinci amacı ise kredi kanalının bir çeşidi olan banka kredi kanalının Türkiye açısından sınanmasını gerçekleştirmektir.

Buaradan hareketle çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Analitik çerçevenin oluşturulduğu ilk bölümde, genel anlamda finans ve reel kesim ilişkisi, spesifik anlamda ise parasal aktarım mekanizmaları ve işleyişi tartışılmaktadır. Ayrıca literatürde metodolojik olarak gelinen aşama üzerinde durulmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümü, para politikasının ve parasal aktarım mekanizmasının analizlerinde son yıllarda sıkça kullanılan vektör otoregresif (VAR) modeller üzerinde durmaktadır. Burada modellere ilişkin metodolojinin yanı sıra, VAR çalışmalarında para politikasının nasıl modellendiği ve tahmin edildiği, ve yine bunlara ilişkin belli başlı çalışmaların değerlendirilişi de ele alınmaktadır.

Üçüncü bölüm, iki önemli parasal aktarım kanalı olan para ve kredi kanallarının analizini içermektedir. Sözkonusu kanalların teorik ve ampirik temelleri tartışılmakta ve kredi kanalına ilişkin geniş bir literatür değerlendirilmesi sunulmaktadır. Dördüncü bölümde, parasal aktarım mekanizmasının gelişmekte olan ülkelerde farklılık göstermesinden hareketle; bu ülkelerde aktarım mekanizmasını etkileyen unsurlar üzerinde durulmaktadır. Bu faktörler genel anlamda Türkiye'de de etkili olan unsurlardır. Burada ayrıca geniş anlamda parasal aktarım mekanizmaları, dar anlamda ise banka kredi kanalının Türkiye açısından önemi ve sınanması da gerçekleştirilmektedir. Önceki bölümlerde tartışılan metodolojik gelişmelerin ışığında, VAR modelleri çalışmada yöntem olarak tercih edilmektedir. Sonuç bölümünde ise, kredi kanalı ve parasal aktarım mekanizmasına ait elde edilen bulguların genel bir değerlendirilmesi yapılmaktadır.

I. Bölüm: Analitik Çerçeve

I.1. Finans ve Reel Kesim İlişkisi

I.1.1. Finansal Yapı ve Ekonomik Faaliyetler

Makroekonomik teorilere genel olarak bakıldığında finansal sistemin sorunsuz işlediğinden hareketle finansal yapının gözardı edildiğini görülmektedir. Örneğin, günümüzün moda paradigmalarından reel iş çevrimlerinde finansal yapıdan pek söz edilmemektedir. Buna rağmen günümüzde finans sektörü ile reel sektör arasındaki ilişkinin analizi yine önem kazanmış gözükmemektedir. Özellikle akademik alanda gerek ampirik gerekse teorik bazda yapılan çalışmalar bu konunun gündeme oturmasına yardımcı olmuştur.

Geleneksel yaklaşımlara göz atıldığında, finansal yapı ile gelir ya da üretim arasındaki ilişkinin uzun bir geçmişi bulunmaktadır.¹ Fisher, *Econometrica*'nın ilk sayısında 1929 buhranının nedenlerini analiz ederken, finansal piyasaları önemli bir neden olarak göstermektedir. Fisher'e göre büyük miktarlara ulaşan borçlar, iş çevriminin düşmesiyle birlikte; deflasyon döneminde borçlanarlardan borç verenlere doğru gerçekleşen servet kayması yüzünden insanların harcamalarını azalttıkları ve böylece gelirin daha da düşmesine, deflasyonun daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Fisher'e göre borç-deflasyon spiralinin oluşması buhranı derinleştirmiştir.

Keynes'e bakıldığında finansal sistemin bu kadar açık bir şekilde merkezde rol aldığı görülmemektedir. Finansal yaklaşımlar daha ziyade geniş bir perspektifin parçasıdır. Yatırım davranışlarının belirlenmesinde etkin olmaktadır. Özellikle *Genel Teoriyi* takip eden makroekonomi literatüründe, kredi piyasalarının performansı ile gelir (üretim) davranışları arasındaki ilişkinin büyük ölçüde ihmal ettiği

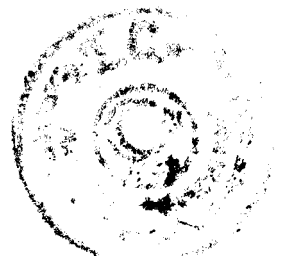
¹ Geçmişten günümüze finansal yapı ile iktisadi faaliyetler arasındaki ilişkinin incelendiği literatür değerlendirmesi için bakınız: Gertler M.(1988). "Financial Structure and Aggregate Economic Activity: An Overview". *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol.20, No.3.

görülmektedir. Hicks ve Modigliani ise makalelerinde Keynes'in likidite tercihi teorisinden hareketle, finansal piyasalar ile reel sektör arasında dolaylı bir ilişkinin üzerinde durmuşlardır. Bu çerçevede, finansal bir değişken olarak paranın üzerinde durulmuştur. Modellerde reel fon arz ve talebin nasıl faiz oranlarını belirlediği gösterilmiştir. Para ve reel sektör arasındaki aktarım mekanizması üzerine yapılan ampirik çalışmalarda, Keynesyenlerin daha ziyade reel faktörler üzerinde durduğu görülmüştür. Keynesyenlerin çarpan/hızlandırıcı mekanizması ile maliye politikalarına karşın; monetaristler de parasalcı mekanizmayı ön plana çıkarmıştır.

Bu açıdan Friedman ve Schwartz 'ın (1963) para ve gelir arasındaki tarihi ilişkiyi ortaya koyan çalışmaları monetaristlerin temel kaynağı olmuştur. Çalışmada büyük buhranın analizinde finansal piyasaların rolü önemsenmekle beraber, esas rolün para tarafından oynandığı; buna karşın finansal sistemin diğer unsurlarının göz ardı edildiği görülmektedir. Sonuç itibariyle gerek likidite tercihi teorisi, gerekse Friedman ve Schwartz'ın zaman serilerine dayanan çalışmaları bir dolaşım aracı olarak paranın ön plana çıkmasıyla neticelenmiştir.

Gurley ve Shaw'la (1955) birlikte, dikkatlerin finansal yapı ile reel sektör arasındaki ilişki üzerine çevrildiği görülmektedir. Gurley ve Shaw'un teorilerinin önemli bir özelliği, finansal aracılığa ve özelde finansal araçlara atfedilen rol ve fonksiyondur. Çalışmalarında finansal araçların, kredi yaratma sürecinde oynadıkları rolün, genel ekonomik faaliyetler üzerinde önemli olduğu vurgulanmıştır.

Para arzına verilen önemin reel ve finansal sektörler arasındaki ilişkiyi açıklamakta sınırlı kalacağını vurgulayan Gurley ve Shaw, ekonomilerin finansal olarak gelişmesiyle bu ilişkinin daha da bozulacağını belirtmiştir. Başlangıçta ticari bankaların pasifinde önemli bir yer tutan para stoğunun zamanla finansal sistemin gelişmesi ve para dışı borçlanma olanaklarına sahip kredi kuruluşlarının artmasıyla, paranın merkezi konumunun tamamen belirsizleşeceğini savunmuşlardır. Çünkü para stoğu, araçların kredi akışını tam ölçemeyecek hale gelebileceği gibi, banka dışı araçların pasifleri de (borçlanmaları da) alternatif bir likit tutma aracı olabilecektir. Gurley ve Shaw'un teorilerinde modern finansal piyasalarda merkez bankası dar tanımlı para stokunu kontrol edebilse bile, paraya yakın ikameler serbest bir şekilde para arzı veya talebindeki değişimleri etkileyebilecektir.

Gurley ve Shaw'un finansal sistemin önemini vurgulayan makalesinden kısa bir süre sonra; Modigliani ve Miller (1958) reel ekonomik kararların finansal yapıdan bağımsız olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hayli güçlü bir etki bırakan bu çalışma Arrow-Debreu modelleriyle de uyum içerisinde olmuştur. Mükemmel (tam rekabetçi) piyasalar varsayımına dayanan bu modellerde finansal yapının analizi sözkonusu olmamıştır. Yine 1970'lerde makroekonomide yaşanan metodolojik değişim, ilginin finansal faktörlerden uzaklaşmasına yardım etmiştir. Ayrıca Gertler'in (1988) de belirttiği gibi, ampirik çalışmalarda özellikle makro zaman serilerinin analizinde vektör otoregressif denklemlerin kullanılması, paranın tek finansal büyüklük olarak ele alınmasına da yardımcı olmuştur. Bugün bile etkisini sürdüren bu yaklaşımda paranın özellikle gecikmeli gelirle ilişkisinde nedensel bir bağa sahip olduğu vurgulanmıştır.

1970'lerin rasyonel beklentileri içeren klasik makro modellerinde bile, para gelir ilişkisi üzerinde durulduğu görülmektedir. Parasal aktarım mekanizmasının değişik bir boyutunun ele alındığı yaklaşımlarda, para arzında sadece beklenmeyen hareketlerin milli gelirden değişime neden olduğu ileri sürülmüştür. Gertler'in (1988) de vurguladığı gibi, bugüne kadar da etkisi süren bu tartışmaların odak noktasında bir değişim aracı olarak paranın yattığını, finansal sistemin diğer unsurlarının büyük ölçüde ihmal edildiğini söylemek mümkündür.

Konuyla ilgili çalışmaların canlanmasında özellikle bilgi ekonomisindeki (economics of information) gelişmelerin paralelinde, teorik sahada geliştirilen yeni tekniklerin ve önceki ampirik çalışmalarda ele alınan temel iki konunun, yani büyük buhran ile ikinci dünya savaşı sonrası para ve milli gelir arasındaki ilişkiye ait zaman serilerinin, yeniden çalışılmasının rolü büyüktür. Bu bağlamda Mishkin (1978) büyük buhranla ilgili çalışmasında, hanehalkının net finansal pozisyon davranışının tüketici talebi üzerinde önemli bir etkide bulunduğunu; yine Bernanke (1983) finansal sistemin çökmesinin büyük buhranın derinliği ve sürekliliğini açıklamada önemli olduğunu göstermiştir. Özellikle Bernanke çalışmasında finansal değişkenlerin gelir denklemlerini açıklamada önemli bir katkısı olduğunu vurgulamış ve parasal faktörlerin tek başına buhranı açıklamada yetersiz olduğu sonucuna varmıştır.

Savaş sonrası döneme ait zaman serileri çalışmalarında da, paranın önemli bir itici gücü olduğu yorumu sorgulanmaya başlanmıştır. Sims (1980) ve Litterman & Weiss (1985), özellikle indirgenmiş formulu zaman serileri korelasyonlarından

hareketle nedensellik çıkarımlarının oldukça zor olduğu kanaatine ulaşmıştır. King ve Plosser'in (1984) çalışmaları ise para arzından ziyade iç paranın (inside money) önemini vurgularken; Friedman (1980, 1982) borçlanma/gelirin; para/gelire göre daha istikrarlı olduğunu bulmuştur.

Bu ampirik çalışmaların yanısıra bilgi ekonomisindeki gelişmeler, bu konularda da yeni teorik açılımlara imkan sağlamıştır. Eksik ve asimetrik bilginin çalışılması finansal piyasalarda çabucak etkisini göstermiştir. Dolayısıyla, mikroekonomideki bu gelişmelere paralel olarak makro çalışmalar yeni boyutlar kazanmıştır. Günümüzde, gerek para politikası ve gerekse parasal aktarım mekanizması bu çalışmalardan oldukça istifade etmektedir. Son yıllarda teorideki bu gelişmelerden etkilenen ampirik çalışmaların sayısı oldukça artmıştır. Finansal yapıya özellikli bir konum öngören bu çalışmalarda, finansal yapı ile reel kesim arasındaki ilişkinin önemli olduğu sonucu çıkmıştır. Bu bağlamda daha spesifik olarak para politikasının etkileri de teorideki zorluklara rağmen çoğu ampirik çalışmanın konusu olmaya devam etmiştir.

I.1.2. Para Politikası ve Reel Kesim

I.1.2.1. Teoriyle ilgili Sorunlar

Friedman'a (1995) göre para politikasının reel ekonomik faaliyetleri etkileyip etkilemediği konusunda akademik yaklaşım ile uygulamanın bakışı oldukça farklıdır. Uygulama açısından bakıldığında, örneğin sıkı para politikasının ekonomide reel etkilere sahip olmadığını söylemek nerdeyse imkansız olmasına rağmen, akademisyenler açısından konu muğlaklığını korumaktadır. Friedman'a göre bu iki bakış tarzındaki temel fark, iki ayrı "bilme (tanımlama)" (knowing) düzeyine dayanmasından kaynaklanmaktadır.

Para politikasının reel etkilerinin belirlenmesinde teori ve pratiğin karşısında iki sınırlama bulunmaktadır. Birincisi ekonominin davranışsal süreçleri nasıl kavramsallaştırdığına, diğeri ise iktisat ilminin gözlenen verilerden hareketle nasıl çıkarımlar yaptığına ilişkindir. Buna göre iktisatçılar para politikasının sistematik

olarak reel ekonomik faaliyetleri etkilediğini bilmektedir. Ayrıca bu etkilerin oluşu ve zamanlaması hakkında da bilgiye sahiptir. Sorun ne çeşit piyasa süreçlerinin bu reel etkilerden sorumlu olduğudur. Merkez bankaları temel iktisadi davranışları yorumladıkları ve dolayısıyla politikalarına yön verecek spesifik fiyat ve miktarlara ilişkin tanımlama sorununu aştıkları takdirde çok daha başarılı politikalar üretebileceklerdir.

Teorik bazda bakıldığında, sorunun davranışsal süreçlerinin modellenmesinde yaşanan güçlüklerden kaynaklandığı görülmektedir. Önemli olan, genelleştirilmiş fiyat yapışkanlığını ifade eden davranışsal süreçlerin modellenmesinde; ve kısa vadede rijit, uzun vadede ise esnek bir fiyat oluşumuna izin veren dinamiklerin belirlenmesinde yaşanan güçlüklerdir. Başka bir deyişle, para politikasının reel etkilerinin teorik temellendirilmesinde genelleştirilmiş fiyat rijiditesi ön plana çıkmaktadır. Fiyatların sabit kabul edilmesi, merkez bankasının gücünü reel bir mal arzı üzerinde bir monopole dönüştürmektedir. Böylece sözkonusu malın görece fiyatını etkileyerek reel sonuçlar elde etmek mümkün olacaktır. Fiyatların sürekli olarak rijit kalması mümkün olmayacağından; kısa dönem fiyat rijiditesini uzun dönem fiyat esnekliğine bağlayan dinamikleri tanımlamak önem kazanmaktadır. Uygulamada ise gözlenen fiyat ve miktarların teoridekine denk düşmemesi temel çelişkiyi oluşturmaktadır.

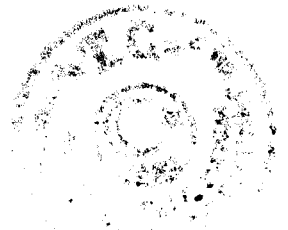
Teoride son yıllarda fiyatın belirlenmesine Walrasyan dışı kırımlar yükleyen yeni modeller ortaya çıkmıştır. Akerlof ve Yellen (1985) ile Mankiw'in (1985) "menu maliyeti" modelleri bunlar arasında bulunmaktadır. Fakat bu modellerde rijiditenin ve para politikasının reel etkilerinin de sınırlı bir süresi bulunmaktadır.

Geliştirilen bu çeşit modellere rağmen para politikasının sistematik olarak reel iktisadi faaliyetleri etkileyip etkilemediği konusu hala tartışmalıdır. Bunun önde gelen nedeni açıklamanın temelde ampirik olmasıdır. Ayrıca eksik rekabet, piyasa dışsallıkları, asimetrik bilgi, öğrenme (learning) ve Walrasyan dengeyi engelleyen diğer faktörlerin sonuçları üzerinde çalışan modeller basitlik testini geçememektedir. Friedman'a (1995) göre iktisatçıların basit modelleri tercih ettikleri sürece paranın dünyada bir peçe görevi gördüğü düşüncesi güçlü taraftar toplamaya devam edecektir. Basitlik testindeki başarısızlık merkez bankalarına para politikasının uygulanmasında

nasıl yardımcı olunacağı ilişkin konularla birleştğinde daha da artmaktadır. Para politikasının reel etkilerinin genel modeller ile merkez bankalarının faaliyet gösterdiği dünya arasında önemli farklar bulunmaktadır. Para gerçekte ödemeler için gerekli olmakta ve paranın çoğu ödemeler içinde kullanılmaktadır. Para yaratıcıları, kredi sunumunun tek sahibi değildir. Farklı ülkelerde farklı paralar bulunmakta ve az çok birbirleriyle ikame edilebilmektedir. Daha da şaşırtıcı olan, merkez bankasının, gerçekte kantitatif olarak küçük eylemlerinin, büyük ekonomiler üzerinde anlamlı etkilerde nasıl bulunabildiğidir.

Günümüzde merkez bankalarının paradan ziyade banka rezervleri üzerinde bir monopole sahip olduğu ve esasen banka mevduatlarının kompozisyonunu değiştirebildiği görülmektedir. Ayrıca, gelişmiş finansal piyasalarda kredinin tek kaynağı da bankalar değildir. Bu durumda, para politikasının reel etkisi ancak küçük işletmelere mi yönelik olduğu, ve bu kitlenin toplam üretim ve istihdam üzerinde nasıl bu kadar büyük etkiye sahip olduğu sorusu gündeme gelmektedir.

Bu tür sorulara aranan cevaplar son yıllardaki araştırmalara yön vermektedir. Gertler ve Gilchrist (1994), paranın diğeri için ikame edilebilirliği, banka kredisinin banka dışı kaynaklarca ikame edilebilirliği, kredi piyasalarını dengeye gelmesini engelleyen asimetrik bilgi ile kantitatif sınırlamaların kredi tayınına uğramış üretici ve tüketicilerin davranışları üzerindeki etkilerinin gündemdeki ağırlıklı çalışma alanları olduğunu belirtmektedir. Bireysel düzeydeki davranışların bu yönlerinin, ortaya konularak piyasa açısından bir bütün olarak sonuçların gösterilmesi ve sürecin reel iktisadi faaliyetlere doğru geliştirilmesi, bu modellerin basitlik testini aşamamalarını sağlamaktadır. Söz konusu modellerin ikna gücü gözlemlenen verileri açıklama gücünden gelmektedir. Para politikasının reel etkilerinin olup olmadığı konusu, para politikasının nasıl reel etkilere sahip olduğu konusuna dönüşmüştür. Ampirik çalışmalarda da bu tür eğilim ön plana çıkmaya başlamıştır. İşte parasal aktarım mekanizmalarıyla ilgili çalışmalar, teorideki bu tür bir sorunsalın uzantılarını oluşturmaktadır.

I.1.2.2. Uygulamadaki Sorunlar

I.1.2.2.1. Gözlemlenebilirlik

Friedman'a (1995) göre uygulamada temel sorunlardan birisi gözlemlenebilirlikle ilgilidir. Ampirik çalışmalar gözlemlenebilen verilerin değerlendirilmesiyle gerçekleşmektedir. Gözlemlenebilen fiyat ve miktarların teorik değerlendirmelerle uyumlu olması gerekmektedir. Çoğu kez bunun sağlanması zordur. Örneğin teoride para politikasının reel etkileri incelenirken hanehalkı ya da firmaların finansal piyasalardaki faiz oranları, döviz kurları, sermaye varlık fiyatları gibi görece fiyatlara tepki gösterdiği belirtilmektedir. Halbuki firmaların ve hanehalkının faiz oranlarına tepkisi söz konusu edilirken, genellikle teorik açıdan reel faiz oranları kastedilirken, gözlemlenebilen değişken ancak nominal oranlardır. Parasal miktarlar (büyüklükler) için de benzer bir durum söz konusudur. Örneğin kimi parasal büyüklüklerin gelir yada fiyatlarla olan ilişkisi zaman içerisinde zayıflamıştır. Örneğin finansal yenilik ve deregülasyonun geleneksel M'lerin geçerliliğini kaybettirdiği yaygın bir kanaattir. Başka bir deyişle "para" bile gözlemlenemez olmuştur. Blinder (1997) ise LM eğrisinin geçersizliği bir yana, IS eğrisinin de konumunun tekrar tartışıldığını ifade etmektedir. Temel paradoks işletme yatırım harcamalarının faize hassasiyeti şüpheler içermesine rağmen, toplam talep ile faiz oranları arasındaki IS ilişkisinin mevcut yapısını sürdürmesinden kaynaklanmaktadır. Blinder'e (1997) göre IS eğrisinin eğimi, pratikte işletme yatırımlarından ziyade ev imalatı ve dayanıklı tüketim malları (özellikle otomobil) ile çok daha yakından alakalıdır.

Ayrıca piyasaların dengeye gelmemesi de fiyat ve miktarların gözlemlenebilirliğine kavramsal sorunlar getirmektedir. Mevduat piyasalarının dengeye gelmesine karşın, asimetrik bilgi ve ahlaki rizikodan kaynaklanan sorunlar nedeniyle kredi piyasalarında farklı bir durum oluşabilmektedir. Piyasalar dengeye gelmediğinde ne verilen kredi miktarı, ne de katlanılan faiz oranı merkez bankasının eylemlerine karşı piyasa tepkisinin gerçek ölçüleri olabilmektedir. İstenildiği halde elde edilemeyen banka kredi miktarı ya da piyasaların dengeleyebileceği faiz oranını da bilmek mümkün olmadığından, bu değişkenleri de gözlemlemek mümkün

olmamaktadır.

I.1.2.2.2. Tanımlama

Teorik açıdan anlamlı fiyat ve miktarların hepsi gözlemlenebilse bile para politikasına ilişkin ampirik çıkarımlar yine de zor olabilmektedir. Bunun temel sebebi merkez bankası eylemlerini kaynaklarının sonuçlarından ayırabilme güçlüğüdür. Tanımlama, ekonometride oldukça karşılaşılan bir sorundur ve para politikası literatüründe iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Öncelikle kredi piyasası örneğinde de görüldüğü gibi arz ve talebin birbirinden ayrılması problemi, para politikasının analizinde anahtar bir konumdadır. Merkez bankasının banka rezervleri arzı üzerinde monopol bir kontrolü vardır. Bununla birlikte para politikasının gerçek ölçümü, örneğin para veya kredi gibi farklı bir nicelik olduğunda; piyasada gözlemlenebilen miktar hem bankaların arzları hem de müşterilerin talepleriyle ortaklaşa belirlenmektedir. Merkez bankası rezerv arzını değiştirerek bankaların para ve kredi arzını etkileyebilmektedir. Fakat gözlemlenebilen miktar, banka davranışı üzerinde etkili olan diğer unsurlar ile piyasa taleplerini etkileyen tüm faktörlerin birleşik etkisine de bağlıdır.

Bu şartlar altındaki bir tanımlama, merkez bankasının ne yapabileceği olduğu kadar neyi seçeceğini de önemli hale getirmektedir. Geniş bir çerçevede merkez bankası prensip olarak bankaların para ve kredi arzına piyasaların talebindeki değişimi etkileyebilecek derecede rezerv arzını etkileyebilmekle beraber; diğer hedefler nedeniyle böyle yapmamayı seçebilmektedir. Potansiyel olarak uzun dönemli bir ampirik para politikası analizi, merkez bankasının eğer karar verdiği takdirde para ve kredideki piyasa karışıklıklarını telafi edecek süreyi sağlayabilir. Buna rağmen garanti vermek zordur. Hangi parasal büyüklük ya da kredi kavramının da merkez bankasının politikasını içerdiği önem kazanmaktadır.

Alternatif bir para politikasında belli bir parasal büyüklüğü hedeflemekten ziyade, banka rezervleri piyasasındaki uygun görece fiyatı temsil edecek bir faiz oranı tercih edilebilmektedir. Bu durumda arz-talep ayırımı olmamakla beraber, merkez bankasının sadece bu faiz oranını sabitleyip sabitlemediği ve bunu gerçekte yapıp yapmadığı önem kazanmaktadır. Merkez bankasının herhangi bir nominal faiz oranını

sabitlenmesi zaman diliminin kısa olması halinde anlamlı olmaktadır. Böylece para politikasını faiz oranı ile temsil etmek daha kısa zamanlı büyüklükler lehine işlemektedir. Para politikasını döviz kuruyla temsil etmekte kavramsal olarak benzerdir. Merkez bankasının döviz kurunu sabitleyip sabitlemediği ve bunu gerçekte yapıp yapmadığı ise soru olarak kalmaktadır.

Tanımla ilgili ikinci temel sorun, merkez bankası eylemlerinin finans dışı faaliyetlere ve fiyatlara bağlı olmasıdır. Zaten temelde para politikası da fiyat ve reel faaliyetleri etkilemek amacını gütmektedir. Para politikasının reaksiyon fonksiyonu üzerine yapılan çalışmalar merkez bankalarının gelir ve istihdamdaki düşüşe tepki olarak gevşek para politikası; enflasyondaki artışa tepki olarak da sıkı para politikası uyguladığını ortaya koymaktadır. Sıkı döviz kuru hedeflerini izleyen merkez bankası para politikalarını bu şekilde değiştirememektedir. Bununla birlikte döviz kuru hedefi reel faaliyet ve fiyatlardaki gelişmelere karşı bir tepki setini oluşturmaktadır. Bu yüzden para politikasının reel iktisadi faaliyetleri etkileyip etkilemediği sorusu iki yönlü ilişkinin tek yönünün ön plana çıkması demektir.

Para politikasının kendisinin karşılıklı etkileşim sürecinin bir parçası olması önemli sorunları da beraberinde getirmektedir. Örneğin Sims'in (1972) ilk defa belirttiği gibi para politikasının etkileriyle ekonometrik çıkarımlar, seçilen para politikası değişkenlerinin mevcut hareketlerine değil; fakat sadece bu değişkenlerin gelir ve fiyat gibi etkilendiği varsayılan değişkenlerin önceki hareketleriyle sistematik olarak ilgili olmayan davranışlarına dayanmak durumundadır. Sims bu ilkeyi vektör otoregressif modeller kullanarak nasıl yapılacağını göstermiştir. Bu tür bir yaklaşım bile Tobin'in (1970) belirttiği "post hoc ergo propter hoc" yanılmasıyla sonuçlanabilmektedir.

VAR metodolojisi yanlış olumsuz sonuçlara ulaşılma riskini de taşımaktadır. Sözüngelimi merkez bankasının davranışı tamamen gözlemlenen gelir, fiyat ve değişkenlerin sistematik tepkilerinden oluştuğunda, VAR metodolojisiyle meydana gelen etkileri ayırmak mümkün olmayabilmektedir. VAR metodolojisinde kanıtlar, merkez bankasının normal tepkilerinden sapmalardan elde edilmektedir. Merkez bankasının politikalarını gelir ve fiyatların dışındaki bir başka olaydan etkilenerek (borsa krizi gibi) oluşması ve bu durumda normal politikadaki sapmanın büyük

olması durumunda; standard ampirik prosedürlerin para politikasının gelir üzerindeki etkisini doğru olarak ölçmesi oldukça zordur.

Daha da kötüsü, eğer merkez bankası geliri etkileyecek karışıklıkları doğru olarak öngörür ve onları kısmen telafi etme yolunu seçerse; gözlemlenen gelir sistematik olarak gevşek para politikasının ardından daha düşük sıkı para politikasının ardından da daha yüksek olmaktadır. Para politikasının gelir üzerindeki etkisi böylece regresyon sonucunda yanlış işareti verebilmektedir.

I.2 Parasal Aktarım Mekanizmaları²

I.2.1. Geleneksel Faiz Oranı Kanalları

Para politikası aktarım mekanizmalarından faiz oranı kanalı iktisat literatüründeki en eski standard modellerdendir. Keynesyen makro iktisat anlayışının köşe taşı oluşturmaktadır. Sıkı para politikasının reel ekonomiye aktarılması geleneksel Keynesyen modelde şu şekilde gösterilebilmektedir.

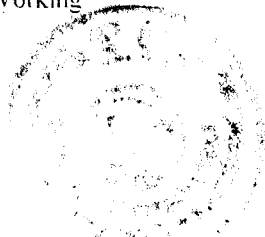
$$M \downarrow \Rightarrow i \uparrow \Rightarrow I \downarrow \Rightarrow Y \downarrow$$

Burada sıkı para politikasının ($M \downarrow$) reel faiz oranlarında bir artışa ($i \uparrow$) neden olduğu ve bunun da sermayenin maliyetini artırarak yatırım harcamalarını azalttığı ($I \downarrow$), ve böylece toplam talep ile üretim düzeyinde düşüğe ($Y \downarrow$) neden olduğu gösterilmektedir.

Keynes'in orijinal ifadelendirmesinde I ile ifade edilen işletmelerin yatırım harcamalarına, sonraki çalışmaların katkılarıyla, tüketicilerin konut ve dayanıklı tüketim harcamaları da eklenmiştir. Dolayısıyla şemadaki yatırımlar (I), tüketicilerin konut ve dayanıklı tüketim malları için yapılan harcama kararlarını da kapsamaktadır.

Bu kanalın önemli bir özelliği tüketici ve firmaların kararlarını etkileyen faiz oranlarının reel faiz oranları olmasıdır. Ayrıca harcamalar üzerindeki temel etki kısa dönem faiz oranından ziyade uzun dönem reel faiz oranından kaynaklanmaktadır. Kısa dönem nominal faiz oranlarındaki değişimin hem kısa hem de uzun dönem reel faiz oranlarını nasıl etkilediği sorusu yapışkan fiyatlarla açıklanmaktadır. Böylece

2 Bu bölüm esas itibarıyla Mishkin'in (1995 ve 1996) çalışmalarında kullandığı sınıflandırma ve açıklamaları içermektedir. Mishkin, Frederic S., (1995), "Symposium on the Monetary Transmission Mechanism", The Journal of Economic Perspectives, Vol. 9, Number 4, 3-10; Mishkin Frederic S. (1996), "The Channels of Monetary Transmission: Lessons for Monetary Policy", NBER Working Paper Series No:5464.

kısa dönem nominal faiz oranlarını düşüren genişletici para politikası, aynı zamanda kısa dönem reel reel faiz oranını da düşürmektedir. Rasyonel beklentilerin geçerli olduğu modellerde de bu durum geçerlidir. Uzun dönem faiz oranının gelecekte beklenen kısa dönem faiz oranlarının ortalaması olduğu göz önüne alındığında; kısa dönem reel faiz oranlarının düşmesi durumunda uzun dönem reel faiz oranının da düşeceği anlaşılmaktadır. Böylece düşen kısa vadeli reel faiz oranları, işletmelerin sabit sermaye yatırımlarında, ev inşaatı yatırımlarında, dayanaklı tüketim harcamaları ile stok yatırımlarında, dolayısıyla toplam üretimde (gelirde) bir artışa neden olmaktadır.

Faiz oranları kanalları üzerine yapılan çalışmaları değerlendirilen Taylor (1995), tüketim ve yatırım harcamaları üzerinde faiz oranlarının önemli ölçüde etkisinin bulunduğunu belirtmekte ve bu yöndeki ampirik çalışmaların güçlü olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte, Bernanke ve Gertler (1995) de olduğu gibi faiz oranlarının sermaye maliyeti aracılığıyla önemli etkilerinin belirlenmesinin ampirik olarak güçlüğüne dikkati çeken çalışmalar da bulunmaktadır.

I.2.2. Diğer Aktif Fiyat Kanalları

Bilindiği gibi parasal aktarım mekanizmaları konusunda monetaristlerin Keynesyen paradigmayı eleştirdikleri noktaların başında faiz oranı gibi görece tek bir aktife önem vermeleri gelmektedir. Halbuki monetarist bakış açısında para politikasının diğer tüm aktif fiyatlar ile servet aracılığıyla ekonomiyi etkilemesi sözkonudur. Monetarist modellerde özellikle döviz kuru ve hisse senetleri iki önemli aktif fiyat olarak ön plana çıkmaktadır.

I.2.2.1. Döviz Kuru Kanalı

Ekonomilerin hızlı bir şekilde dışa açılması ve paralelinde uygulanan esnek döviz kuru sistemleri, parasal aktarım mekanizmalarında döviz kurlarının rolünü artırmıştır. Döviz kuru kanalında para politikası döviz kurları üzerindeki aracılığıyla net ihracat üzerinde etkili olmaktadır. Burada faiz oranı etkileri de önemli bir yer tutmaktadır. Reel faiz oranları arttığında o ülkenin para birimi cinsinden tasarrufların

talebi, yabancı para cinsinden tasarruflara oranla daha fazla olacaktır. Böylece o ülkenin para birimi değerlenecektir. Bu durumda sözkonusu ülkenin malları yabancıların mallarına göre daha pahalı olacak ve net ihracatta düşüş yaşanacaktır. Döviz kuru aracılığıyla oluşan bu aktarım mekanizmasının şematik ifadesi şöyledir.

$$M \downarrow \Rightarrow i \uparrow \Rightarrow E \uparrow \Rightarrow NX \downarrow \Rightarrow Y \downarrow$$

Burada sıkı para politikasının ($M \downarrow$) reel faiz oranlarında bir artışa ($i \uparrow$) neden olduğu ve bunun da döviz kurlarını artırarak ($E \uparrow$) net ihracatı azalttığı ($NX \downarrow$) ve toplam talep ile üretim düzeyinde düşüşe ($Y \downarrow$) neden olduğu gösterilmektedir

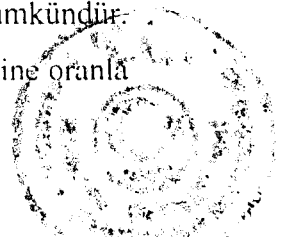
I.2.2.2 Hisse Senedi Fiyatları

Hisse senetleri fiyatları parasal aktarım mekanizmasında iki ayrı kanaldan etkili olmaktadır. Bunlar Tobin'in q teorisi ile tüketim üzerindeki servet etkileridir.

I.2.2.2.1 Tobin'in Q Teorisi

Tobin'in (1969) q teorisine göre, para politikasının ekonomiyi etkilemesi hisse senetlerinin değerleri üzerinden gerçekleşmektedir. Q değeri firmaların piyasa değerinin sermayenin yenileme maliyetine bölünmesiyle elde edilmektedir. Şayet q yüksek ise, firmaların piyasa değeri sermayenin yenilenme maliyetinden yüksek olduğundan, yeni fabrika ve teçhizatın maliyeti, işletmelerin piyasa değerine göre düşük çıkmaktadır. Bu durumda şirketler hisse senedi arz etmekte ve fabrika maliyeti ve satın aldıkları teçhizattan daha yüksek bir fiyat elde edebilmektedir. Böylece şirketler, az bir hisse senedi ihracı ile çok daha fazla yatırım malları satın alabildiklerinden yatırım harcamaları artmaktadır. Diğer taraftan q'nün düşük olduğu durumlarda yatırım harcamaları da azalmaktadır.

Tartışmanın odak noktasını, Tobin'in q'sü ile yatırım harcamaları arasındaki bağ oluşturmaktadır. Para politikasının hisse senetleri fiyatlarını nasıl etkileyeceği sorusunu, monetarist ve Keynesyen bakış açıları ile cevaplandırmak mümkündür. Monetaristlere göre para arzı azaldığında insanların ellerindeki para, taleplerine oranla

azalacak ve dengeyi daha az harcamakla kuracaklardır. Hisse senetlerine olan talepleri azalacak ve böylece hisse senetlerinin fiyatları da düşecektir. Keynesyen bakış açısında da benzer bir sonuca ulaşılmaktadır. Sıkı para politikasının ardından faiz oranlarındaki yükseliş tahvilleri hisse senetlerine oranla daha cazip hale getirecektir. Böylece hisse senetlerinin fiyatları düşecektir. Sonuçta hisse senetlerinin fiyatlarının düşmesi ($P_e \downarrow$) daha düşük bir q 'ye neden olacak ve yatırım harcamaları da azalacaktır ($I \downarrow$). Aşağıda bu çeşit bir parasal aktarım mekanizmasını şematik olarak gösterilmektedir.

$$M \downarrow \Rightarrow P_e \downarrow \Rightarrow q \downarrow \Rightarrow I \downarrow \Rightarrow Y \downarrow$$

I.2.2.2.2. Servet Etkisi

Hisse senetlerinin parasal aktarım mekanizmasında alternatif bir kanalı, servetin tüketim üzerindeki etkisiyle gerçekleşmektedir. Bu kanal, Modigliani (1971) tarafından geliştirilmiş ve değişik bir versiyonu da Amerikan merkez bankasıncı kullanılmaktadır. Modigliani'nin (1971) yaşam çevrimi modelinde tüketim harcamaları, tüketicilerin hayat boyu sahip olduğu kaynaklarla belirlenmektedir. Bu kaynaklar, beşeri ve reel sermaye ile finansal servettir. Finansal servetin önemli bir parçasını hisse senetleri teşkil etmektedir. Hisse senetlerinin fiyatları yükseldiğinde finansal servetin değeri de artmaktadır. Tüketicilerin hayat boyu kaynakları arttığından harcamalar da yükselmektedir. Genişleyici bir para politikası hisse senetleri fiyatlarını artırarak ($P_e \uparrow$) milli geliri artırması, aşağıdaki şekilde şematik olarak gösterilmektedir.

$$M \uparrow \Rightarrow P_e \uparrow \Rightarrow \text{zenginlik} \uparrow \Rightarrow \text{tüketim} \uparrow \Rightarrow Y \uparrow$$

I.2.2.3. Ev ve Arazi Fiyatları Kanalları

Tobin'in q teorisi ev piyasasına da uygulanabilmektedir. Burada ev, hisse senetlerinin yerini almaktadır. Ev fiyatlarındaki bir artış, yenilenme maliyetine görece kendi fiyatlarının artması anlamına geleceğinden Tobin'in ev için kullandığı q 'sünde bir artışa yol açmakta dolayısıyla ev inşasını teşvik etmektedir. Benzer şekilde ev ve

arazi fiyatları servetin önemli birer unsuru olduklarından, bunların fiyatlarındaki artışlar serveti artırdığından tüketim harcamalarını da yükseltmektedir. Dolayısıyla ev ve arazi fiyatlarına artışa neden olan genişletici para politikası toplam talebi de artırmaktadır. Sonuç olarak parasal aktarım mekanizması ev ve arazi fiyatları kanalları aracılığıyla da işleyebilmektedir.

I.2.3. Kredi Kanalları

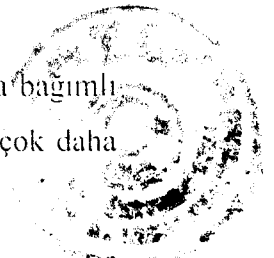
Geleneksel teorilerle ilgili eksiklikler alternatif parasal aktarım mekanizmalarını gündeme getirmiştir. Özellikle finansal piyasalarda asimetrik bilgi (enformasyon) probleminin önemini vurgulayan yaklaşımlar son yıllarda ön plana çıkmıştır. Genel anlamıyla kredi kanalları olarak adlandırılan alternatif mekanizmaları iki ayrı grupta incelemek mümkündür. Bunlar, banka kredi kanalı ve bilanço kanallarıdır.

I.2.3.1. Banka Kredi Kanalı

Banka kredi kanalı, bankaların finansal sistemde özel bir rol oynadığı görüşüne dayanmaktadır. Buna göre bankalar kredi piyasalarındaki asimetrik bilgi problemlerini çözmekte oldukça başarılı kurumlardır. Bankaların oynadığı bu rol sayesinde bazı firmalar (borçlular) bankalar sayesinde kredi piyasasından borçlanabilmektedir. Bankaların mevduatları ile diğer fon kaynakları arasında mükemmel ikamenin olmadığı durumlarda banka kredi kanalı şu şekilde işlemektedir. Banka rezervlerini ve mevduatları artırıcı (genişletici) para politikası bankanın sunabileceği kredinin miktarını da artırmaktadır. Bankaların müşterilerine karşı oynadığı özel rol dikkate alındığında kredilerdeki artış yatırımların da artmasına ve muhtemelen tüketici harcamaların da artmasına neden olmaktadır. Süreci şu şekilde ifadelendirmek mümkündür:

$$M \uparrow \Rightarrow \text{mevduatlar} \uparrow \Rightarrow \text{krediler} \uparrow \Rightarrow I \uparrow \Rightarrow Y \uparrow$$

Kredi kanalının önemli bir sonucu, banka kredilerine çok daha fazla bağımlı bulunan küçük ölçekli firmaların büyük firmalara göre para politikasından çok daha

fazla etkileneceğini öngörmesidir. Hisse senedi ve tahvil ihracı aracılığıyla kredi piyasalarına doğrudan ulaşımda zorluk çeken küçük ölçekli firmalar için banka kredilerine bağımlı olmak, onların para politikasından daha fazla etkilenmesine yol açmaktadır.

Banka kredi kanalı ile ilgili tartışmalar son yıllarda artmıştır. Bankaların fon toplayabildikleri alternatif araçların artması ve genel olarak topladıkları fonlara karşı rezerv sınırlamalarının kaldırılması karşısında; bankalar artık rezervlerindeki ve mevduatlarındaki azalmaları alternatif araçlarla dengeleyebilmektedir. Ayrıca son yıllarda geleneksel kredi sürecinin değişmesi ve bankaların görevlerini üstlenen alternatif kurumların ortaya çıkışı banka kredi kanalının gücünü de azaltabilmektedir.

I.2.3.2. Bilanço Kanalları

Bilanço kanalının varlığı da kredi piyasalarındaki asimetrik bilgi probleminden kaynaklanmaktadır. İşletmelerin net değerleri azaldıkça; söz konusu firmalara kredi verilmesinde ters seçim ve ahlaki riziko sorunları daha ciddi hale gelebilmektedir. Şirketlerin net değerinin azalması bankaların kredileri karşısında daha az teminat alabilecekleri anlamına gelmektedir. Böylece ters seçimden dolayı maruz kalabilecekleri kayıplar artabilmektedir. Ters seçim problemlerine yol açan net değerdeki bir düşüş ise yatırım harcamalarının finansmanı için ayrılan kredilerin azalması anlamına gelmektedir. Firmaların net değerinin azalması aynı zamanda ahlaki riziko sorununu da artırmaktadır. Firma sahipleri ortaya koydukları sermayenin azaldığını gördüklerinde riskli projeleri tercih etme noktasında daha rahat davranabilmektedir. Riskli projelerin tercih edilmesi kredinin geri dönme ihtimalini zorlaştıracağından; firmaların net değerinin azalması kredilerde bir azalışa, dolayısıyla yatırım harcamalarının da düşmesine neden olacaktır.

Para politikası firmaların bilançolarını farklı şekillerde etkileyebilmektedir. Genişletici para politikası ($M \uparrow$) hisse senetleri fiyatlarının artmasını ($P_e \uparrow$) ve dolayısıyla firmaların değerinin yükselmesini sağlayabilmekte ve böylece ters seçim ve ahlaki riziko sorunlarının azalmasıyla birlikte yatırımların ($I \uparrow$) ve toplam talebin

($Y \uparrow$) artmasını sağlayabilmektedir. Şematik olarak bilanço kanalını şu şekilde göstermek mümkündür:

$$M \uparrow \Rightarrow P_c \uparrow \Rightarrow \text{ters seçim} \downarrow \Rightarrow \text{ahlaki riziko} \downarrow \Rightarrow \text{krediler} \uparrow \Rightarrow I \uparrow \Rightarrow Y \uparrow$$

Nominal faiz oranlarının düşmesini sağlayan genişletici para politikası firmaların bilançolarında iyileşmeye neden olabilmektedir. Nakit akımını artırmakta ve böylece ters seçim ve ahlaki riziko sorunlarını azaltmaktadır. Bu ise ilave bir bilanço kanalı oluşturmaktadır:

$$M \uparrow \Rightarrow I \downarrow \Rightarrow \text{nakit akımı} \uparrow \Rightarrow \text{ters seçim} \downarrow \Rightarrow \text{ahlaki riziko} \downarrow \Rightarrow \text{krediler} \uparrow \Rightarrow I \uparrow \Rightarrow Y \uparrow$$

Bu aktarım mekanizmasında dikkati çeken bir özellik nominal faiz oranlarının firmaların nakit akımlarını etkileyebilmesidir. Halbuki klasik IS/LM modelinde nominal faiz oranından ziyade reel faiz oranlarının yatırımları etkilediği varsayılmaktadır. Yukarıdaki mekanizmada ayrıca kısa dönem faiz oranları daha etkili olmaktadır. Kısa vadeli borçlar üzerinde faiz ödemelerinin firmaların nakit akımı üzerinde etkili olduğu düşünüldüğünde bu varsayım daha iyi anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki süreçte aynı zamanda farklı bir mekanizma, ters seçimle neticelenen genişletici para politikasında kredi tayinlamasıyla görülmektedir. Stiglitz ve Weiss'in (1981) klasik makalesinde de gösterildiği gibi kredi tayinlaması, kredi talebinde bulunanların daha yüksek faiz ödemelerine razı oldukları halde bankalarca kredi taleplerinin reddedilmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Bunun temel nedeni yüksek faiz ödemek isteyen borçluların aynı zamanda yüksek riskli projelere yatırım yapmak isteyenlerden oluşmasıdır. Yüksek faiz oranları ters seçim sorununu büyütürken, düşük faiz oranları ise azaltmaktadır. Genişletici para politikası faiz oranlarını düşürdüğünde, düşük riskli projelere sahip olan firmalar daha ziyade kredi talebinde bulunacaktır. Böylece bankalar da daha kolay kredi vereceklerinden hem yatırım hem de gelir yukarıdaki şemanın paralelinde artacaktır.

Üçüncü bir bilanço kanalı para politikasının genel fiyatlar seviyesi üzerindeki etkisiyle oluşmaktadır. Borç ödemeleri genellikle nominal olarak kontratlarda sabitlendiğinden, fiyatlardaki beklenmedik bir artış firmaların yükümlülüklerinin (pasiflerini) reel olarak değerini düşürmektedir. Firmanın aktiflerinin reel olarak azalması ise sözkonusu değildir. Genel fiyatlar seviyesinde beklenmedik bir artışa ($P_e \uparrow$) neden olan para arzındaki bir artış, firmaların reel değerini artırmaktadır. Reel değer artması ters seçim ve ahlaki riziko sorunlarını da azalttığından yatırım harcamalarının ve toplam üretimin artmasıyla neticelenmektedir. Şematik olarak ise şöyle ifadelendirilmektedir.

$$M \uparrow \Rightarrow P \uparrow \Rightarrow \text{ters seçim} \downarrow \text{ahlaki riziko} \uparrow \Rightarrow \text{krediler} \uparrow \Rightarrow I \uparrow \Rightarrow Y \uparrow$$

Fiyatlar genel seviyesindeki beklenmedik artışların toplam talep üzerindeki etkisi iktisat literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Söz gelimi Irving Fisher'in (1933) Büyük Buhran'ı açıklamakta kullandığı borç-deflasyon spiralinin esasını oluşturmaktadır.

I.2.3.3. Hane Halkının Bilançoları Aracılığıyla Etkileri

Kredi kanalı ile ilgili literatür ağırlıklı olarak işletmeler üzerinde durmaktadır. Bununla beraber mekanizmanın başta dayanıklı tüketim malları ve ev olmak üzere tüketici harcamaları üzerinden de işlemesi mümkündür. Daraltıcı para politikasının ardından banka kredilerindeki azalış banka kredilerinden başka fon kaynağına giriş imkanı olmayan tüketicilerin dayanıklı tüketim malları ve ev satın almalarını olumsuz etkileyecek ve bu harcamaların azalmasına neden olacaktır. Benzer şekilde faiz oranlarındaki artışlar, tüketicilerin nakit akımlarının olumsuz etkilenmesi nedeniyle, hane halkının bilançolarında kötüleşmeye yol açmaktadır.

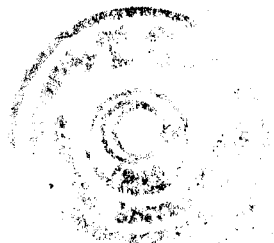
Bilanço kanalının tüketiciler aracılığıyla nasıl işlediğini incelemenin bir diğer yolu, tüketicilerin dayanıklı tüketim ve ev ile ilgili harcamalar üzerindeki likidite etkilerini araştırmaktır. Likidite etkileri görüşünde, bilanço etkileri tüketicilerin borç verme isteklerinden ziyade, onların harcama istekleri aracılığıyla çalışmaktadır. Malların kalitesiyli ilgili asimetrik bilgi problemi nedeniyle, dayanıklı tüketim malları

ile evler likiditesi hayli düşük aktiflerdir. Eğer tüketiciler bir şekilde gelir şoku yaşarlarsa nakitlerini artırmak için dayanıklı tüketim mallarını veya evlerini satmak zorunda kaldıklarında; büyük bir kayba uğrayacaklardır. Çünkü bu durumda aktiflerini gerçek değerlerinden satmaları mümkün olmamaktadır. Bunun yerine hane halkının elinde mevduat, tahvil, hisse senedi v.s. gibi finansal varlık tuttuğu durumlarda; aktiflerin gerçek değerinden piyasada satılmaları ve gerekli nakdin elde edilmesi çok daha kolay olmaktadır. Bu yüzden tüketiciler finansal durumlarının kötüleşme ihtimalinin artması halinde, dayanıklı tüketim malları gibi likiditesi düşük aktiflerini azaltırken finansal varlıklar gibi likiditesi yüksek aktiflerini artırmaya çalışmaktadırlar.

Tüketicinin bilançosu, gelecekte algılanan finansal durumu doğrudan etkilemektedir. Tüketicilerin finansal aktiflerinin borçlarına oranının fazla olduğu durumlarda; durumlarının gelecekte kötüleşme ihtimaline ilişkin yaptıkları tahmin düşük olmaktadır. Bu durumda daha fazla dayanıklı tüketim malları ya da ev satın alma istekleri artmaktadır. Hisse senetlerinin fiyatları arttığında finansal aktiflerin de değerleri artmakta; böylece dayanıklı tüketim harcamaları da artmaktadır. Bu şekilde oluşan aktarım mekanizmasının şematik gösterimi şöyledir.

$$M \uparrow P_e \downarrow \Rightarrow \text{finansal varlıklar} \uparrow \Rightarrow \text{finansal sıkıntı ihtimali} \downarrow \\ \Rightarrow \text{dayanıklı tüketim malları ve ev harcamaları} \uparrow \Rightarrow Y \uparrow$$

Dayanıklı tüketim malları ile ev gibi aktiflerin likit olmaması; faiz oranlarını yükselten ve böylece tüketicilerin nakit akımını azaltan sıkı para politikasının neden dayanıklı tüketim malları ile ev satışlarında azalmaya yolaçtığını da açıklamaktadır. Tüketicilerin nakit akımlarındaki bir düşüş finansal sıkıntıya düşme ihtimalini artırmaktadır. Bu da tüketicilerin dayanıklı tüketim mallarını elde tutma isteğini azaltmakta, dolayısıyla harcamaları ve toplam geliri olumsuz etkilemektedir. Burada belirtilmesi gerekli husus, bankaların kredi vermeme isteğinden ziyade tüketicilerin harcamama isteklerinin ön plana çıkmasıdır.

1.2.4. Beklentiler ve Belirsizlikler

Yukarıda açıklanan parasal aktarım mekanizmaları belli başlı temel kanallardır. Bununla birlikte süreçte önemi itibariyle beklentiler ve belirsizliklere ayrıca yer veren araştırmalar da bulunmaktadır. Örneğin Bondt'un (1997) aktarım mekanizmalarıyla ilgili tasnifi Mishkin'den (1996) farklı olarak beklenti ve belirsizlikleri de içermektedir. Bondt'un (1998a) beklenti ve belirsizlikleri de dahil ettiği parasal aktarım mekanizması çeşitleri aşağıdaki şekilde gösterilmektedir

Bu kanalda para politikalarının etkisi, bu politikaların finansal piyasalarca ne ölçüde beklendiğine bağlı bulunmaktadır. Para politikasında beklenmeyen değişimlerin etkisi diğerlerine kıyasla daha fazla olmaktadır. Para otoritelerinin piyasalardaki kontrolü başta enflasyon beklentileri olmak üzere finansal piyasalardaki beklentileri etkileme yeteneğiyle yakından ilişkilidir. Beklentilerin oluşturulmasında en önemli unsur politikaların güvenilirliğidir. Güvenilirlikteki (kredibilite) değişimler para politikasının nihai reel ve nominal etkilerini değiştirebilmektedir.

Bu kanalın bir diğer yönü borç sözleşmelerinden kaynaklanan ödemelerle ilgili belirsizliklerle alakalıdır. Sıkı para politikasının bir sonucu olarak resesyon içinde artan belirsizlik iyi ve kötü kredi risklerinin birbirinden ayrılmasını güçleştirmektedir. Bu yüzden belirsizlikteki artış finansal piyasalardaki enformasyonu daha fazla asimetrik hale dönüştürmekte ve ters seçim ile ahlaki rizikoyu çok daha ciddi problem haline getirmektedir. Böylece kredilerin azalması ve ardından iktisadi faaliyetlerde bir yavaşlama söz konusu olmaktadır.

Şekil 1. Parasal Aktarım Mekanizmaları

Doğrudan parasal aktarım mekanizması

Para

Faiz oranı kanalları

Reel faiz oranı

Sermaye maliyeti

İkame etkisi

Gelir etkisi

Aktif fiyat kanalları

Hisse senedi, ev,
gayrimenkul v.s

Tobin'in Q'su

Zenginlik (Wealth)

Döviz
kuruNet ihracat, yabancı
fiyatlar

Kredi kanalları

Banka kredi kanalı

Kredi arzı

Dış finansman primi

Bilanço kanalı

Net değer

Dış finansman primi

Beklentiler ve belirsizlik

Enflasyonist

Reel faiz oranı

Belirsizlik

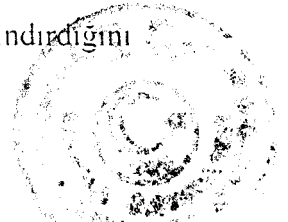
Ahlaki riziko ve ters

I.3. Parasal Aktarım Mekanizmasının İşleyişi

Parasal aktarım mekanizması içiçe girmiş ve farklı aşamaları içinde bulunduran bir çok kanaldan oluşmaktadır. Farklı görüş ve kanalların arkasında yatan faktör temelde yapısal ve kurumsal unsurlara yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Özellikle kredi, emek ve mal piyasalarının işleyişine yönelik düşüncelerin farklılaşması bu tür bir ayrılığı beraberinde getirmektedir.

Parasal aktarım mekanizmasının işleyişinin ve bunda etkili olan faktörlerin anlaşılması Berk'in (1997) üç aşamalı yönteminin benimsenmesiyle daha kolay olabilmektedir. Kuşkusuz aktarım mekanizması dinamik bir süreçtir. Zaman içerisinde birbirini izleyen olaylar zincirini temsil etmektedir. Burada üzerinde durulan aşamalar, sıralamanın zamanlamasını yansıtmaya çalışmaktadır. Birinci aşamada politika aracındaki değişikliklerin finansman maliyeti üzerindeki etkisi üzerinde durulmaktadır. İkinci aşama, finansman maliyetindeki değişimlerin özel sektör üzerindeki etkilerini açıklamaktadır. Üçüncü aşama ise finans kesimi dışındaki değişikliklerin gelir ve enflasyona aktarılmasıyla ilgilenmektedir.

Bu aşamaların tartışılmasında aktarım mekanizmasıyla ilgili iki önemli gözlemin yapıldığı ifade edilmelidir. Piyasaların zorunlu olarak aynı anda dengeye gelmediği düşüncesi bunlardan biridir. Bunun aksi varsayıldığında aktarım mekanizması oldukça basit ve sıradan hale dönüşmektedir. Araç değişkenlerdeki bir değişimin ardından fiyatlar seviyesinde telafi edici bir değişim meydana gelmektedir. Bu sonuç klasik ekoldeki dikotominin doğal bir sonucudur. Bu tarz bir yaklaşımın izlerini reel iş çevrimleri teorisinde de bulmak mümkündür. İkinci önemli gözlem nominal rijiditelerin (yapışkanlıkların) yanısıra reel yapışkanlıklara da aktarım mekanizmasında yer verilmektedir. Borçlular ve alacaklılar arasındaki asimetrik enformasyonun bir sonucu olarak reel yapışkanlıklar ortaya çıkmaktadır. Günümüz makroekonomi teorisine ilişkilendirildiğinde yeni klasik ve reel iş çevrimleri teorilerinin genel olarak hem nominal hem de reel rijiditeyi red ettikleri görülmektedir. Buna karşılık geleneksel Keynesyen teori nominal rijiditeyi kabul ederken, reel rijiditeyi dikkate almamaktadır. Buna karşılık Mankiw ve Romer (1991) yeni Keynesyen iktisatın hem nominal hem de reel rijiditeyi bünyesinde barındırdığını göstermektedir.

I.3.1 Birinci Aşama

Bu aşamadaki temel öngörü, para otoritesinin özel sektör ajanlarının harcama kararlarına dayanak teşkil eden finansal fırsat maliyetini etkileyerek onların iktisadi davranışları üzerinde güç uygulayabilmesidir. Merkez bankalarının en çok kullanılan operasyonel hedef gecelik faiz oranıdır. BIS (1994)'e göre gecelik faiz oranlarının kısa dönem faiz oranlarına nüfuz etmesi çoğu sanayileşmiş ülkelerde hızlı bir şekilde olmaktadır. Bu yüzden genelde merkez bankalarının kısa dönem piyasa faiz oranını kontrol edebildikleri ifade edilmektedir. Diğer yandan kısa dönem faiz oranlarının düzeyi firma ve hane halkı harcamalarının finansmanının ancak belli bir kısmını etkilemektedir. Özel sektör harcamalarını ayrıca sermaye piyasalarından ve finansal araçlardan uzun dönem faiz oranlarından borçlanarak finanse etmektedir. Bu kaynaklardan borçlanma maliyeti sadece dolaylı olarak mevcut para piyasası faiz oranlarından etkilenmektedir. Sonuçta gecelik faiz oranlarındaki değişimlerin finansman maliyeti üzerinde etkili olması;

- i) farklı finansman şekilleri arasındaki ikame yeteneğine,
- ii) piyasa faiz oranlarının başka kredi ve mevduat oranlarına nüfuz edebilmesine ve
- iii) kısa dönem faiz oranlarındaki değişimlerin uzun dönem faiz oranları üzerindeki etkisine bağlı olmaktadır.

Farklı finansman şekilleri arasındaki ikame yeteneği piyasa faiz oranları karşısında finansal kuruluşların kredi fiyatlamaları büyük ölçüde kredi piyasasının işleyişine bağlıdır. Asimetrik enformasyonun varsayılmasında, neoklasik finansal çerçevede, başka bir deyişle Modigliani-Miller (1958) teoreminin geçerli olduğu durumlarda, özel sektör ajanları piyasa faiz oranlarından diledikleri harcama düzeyi için gerekli miktarlarda borç alabilmekte ve borç verebilmektedir. Fon arzeden ve fon talep edenler arasındaki asimetrik enformasyonun yokluğu gerek iç ve dış finansman kaynakları gerekse farklı dış finansman şekilleri arasındaki ikamenin mükemmel olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda finansal araçlar parasal aktarım mekanizmasında pasif bir rol oynamaktadır. Kısa dönem tasarrufları uzun dönem

yatırım projelerine kanalize edilmektedir.

Banka aktif ve pasifleri diğer borçlanma ve tasarruf araçlarıyla aynı tutulduğunda (tahvil gibi) banka ve banka dışı araçlar –nötr-risk varsayımı altında aynı fiyattan alınıp satılabilecektir. Piyasa faiz oranları ve banka faiz oranları arasındaki geçiş de çok çabuk gerçekleşmekte ve tamamen yansımaktadır. Bu mükemmel sermaye piyasalarındaki finansal fiyatlar finansal miktarları optimum olarak tahsis etmektedir. Bu durumda finansal değişkenler ile finans-dışı kesim arasındaki ilişkileri faiz oranları ve finans dışı faaliyetler arasındaki ilişkiye indirerek basitleştirmek mümkündür [(Mauskopf (1990)]. Alternatif görüşte ise finansal fiyatlar kredi piyasasını dengeye getirememektedir. Bu aktarım mekanizması kredi kanalı olarak bilinmektedir. Kredi piyasasının etkin işleyişi borçlular ile alacaklar arasındaki asimetrik enformasyon sorunları nedeniyle engellenmektedir. Bu problemler endojen ve değişebilen kredi koşullarının oluşmasını sağlamaktadır. Piyasalarda oluşan bu belirsizlik borç ilişkisindeki tarafa ilişkin bilginin toplanılmasında ve işe yarar hale getirilmesinde uzmanlaşmış finansal araçlara önemli bir rol sağlamaktadır.

Buradan çıkan önemli bir sonuç, finansal araçların özellikle de bankaların parasal aktarım mekanizmasında kendine has bir rolü olduğu yönündedir. Merkez bankasının kararları ile finans-kesimi dışındaki faaliyetler arasında önemli bir görev üstlenmektedir. Bilançolarının büyüklüğü ile aktif ve pasiflerine ödedikleri getiriler açısından ele alındığında finansal kurumların kararları para politikalarının aktarılmasında aktif bir rol oynamaktadır. Finansal kurumlar fonlarının bir kısmını rezerv sınırlamalara maruz kalan enstrümanlardan sağladıklarından; rezervlerin miktarını değiştiren açık piyasa işlemleri fonların alternatif maliyetini etkileyebilmektedir. Başka bir deyişle, kredinin varlığı aktarım mekanizmasında önemli hale gelmektedir. Bu görüşe göre, piyasa fiyatlarındaki değişimin finansman maliyeti üzerindeki hem miktara hem de fiyata dayalı etkisi çeşitli faktörlere dayanmaktadır. Berk (1997), özel sektör ajanlarının bilançolarında ifadesini bulan ekonominin davranışsal özelliklerini bunların en önemlilerinden biri olarak belirtmektedir. Ayrıca kısa ve uzun dönem faiz oranlarının görece birbirlerine önemi gibi unsurları içeren ekonominin finansal yapısı da önemli hale gelmektedir [BIS (1994)]. Benzer şekilde doğrudan ve dolaylı finansmanın görece ağırlıkları da unutulmamalıdır.

Uzun dönem faiz oranlarının kısa dönem oranlarındaki hareketlere tepkisini açıklamak mükemmel sermaye piyasaları varsayımı altında zor değildir. Para dışındaki diğer tüm finansal aktifler birbirlerinin tam ikameleri olduğunda sadece bir aktif fiyattan, yani faiz oranından bahsetmek mümkün olmaktadır. Kısa ve uzun dönem faiz oranları arasındaki fark, başka bir deyişle, vade spektrumu boyunca piyasa faiz oranlarındaki değişimler kısa dönem faiz oranlarının şimdiki seviyesi ile gelecekteki beklenen çizgisini tamamen yansıtacaktır. İkamenin tam olmadığı durumlarda ise farklı vadelerdeki faiz oranları arasındaki farklılıklar kısa vadeli faiz oranlarının gelecekteki değişimlerine ilişkin beklentileri yansıtmakla kalmayacak, risk primini de içine alacaktır.

I.3.2. İkinci Aşama

Fiyat ve miktarla ilgili değişkenleri de içeren finansman maliyetindeki değişimlerin finans-dışı alanlardaki etkisi muhtelif faktörlere bağlıdır. Öncelikle finansman maliyetinin değişmesi yeni yatırım projeleri veya portföy yatırımlarının seçimiyle alakalıdır. Böylece reel harcama kararlarının fırsat maliyeti etkilenmektedir. Bu etkiye ikame etkisi denilmektedir. İkinci olarak finansman maliyetindeki değişiklikler mevcut kontratlardaki ortalama faiz oranlarında değişime yol açmaktadır. Gelir ve nakit akımlarının değişmesi harcamaların sınırlandırılmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu ise gelir etkisi olarak adlandırılmaktadır. Üçüncü olarak, finansman maliyetindeki değişimler ev, hisse senetleri veya tahvil gibi belirli aktiflerin değerini etkilemektedir. Bu değerler sonuçta harcamaları etkileyen servet algılamaları üzerinde etkili olmaktadır. Ayrıca servet etkisi borçlanma yeteneğini ve kredi verme isteğini de etkilemektedir. Görüldüğü gibi bu faktörlerin büyüklüğü ile kredi piyasalarındaki eksiklikler arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla finansman maliyetindeki değişimlerin finans kesimi dışındaki tam etkisi bilanço yapısı gibi yapısal özelliklere dayanmaktadır.

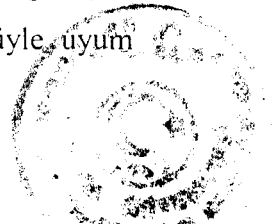
Para politikası araçlarındaki değişimin finans kesimi dışındaki faaliyetleri etkilemesindeki son önemli bir kanal döviz kuru aracılığıyla gerçekleşmektedir. Esnek döviz kuru sisteminde, araç değişkeninin değişmesi diğer şartlar aynı kaldığında döviz-

kurunu da etkilemektedir. Döviz kuru değışikliklerinin reel kesimi etkilemesi döviz hareketlerinin ihracat ve ithalat fiyatlarına yansması ve ardından da cari işlemler hesabındaki ithalat ve ihracat fiyatlarındaki değışimin ekonomi üzerindeki etkisiyle gerçekleşmektedir.

Döviz kurunun bir değışkene bağı olarak değıştiği durumlarda fiyat istikrarı basit bir mekanizmayla hedeflenmektedir. Yurtiçi enflasyon yurtdışı enflasyondan yüksek olduğunda reel döviz kuru değeri hale gelmektedir. Başka bir ifadeyle yurtiçi mallar dışardakilere göre daha pahalı olmaktadır. Bu ise yurtiçi mallara olan talebi azaltmakta ve yurtiçi enflasyonu eski uzun dönem seviyesine getirecek aşığı doğru dönemsel dalgalanmaya neden olmaktadır. Ayrıca, ücret ve fiyatları düzenleyen davranışlar, belli bir ölçüde çok yüksek ücret ve fiyat artışlarının sözkonusu sonuçlarını önceden tahmin edebilmektedir. Böylece yüksek yurtiçi enflasyon oluşumu ilk aşamada azalmaktadır.

I.3.3. Üçüncü Aşama

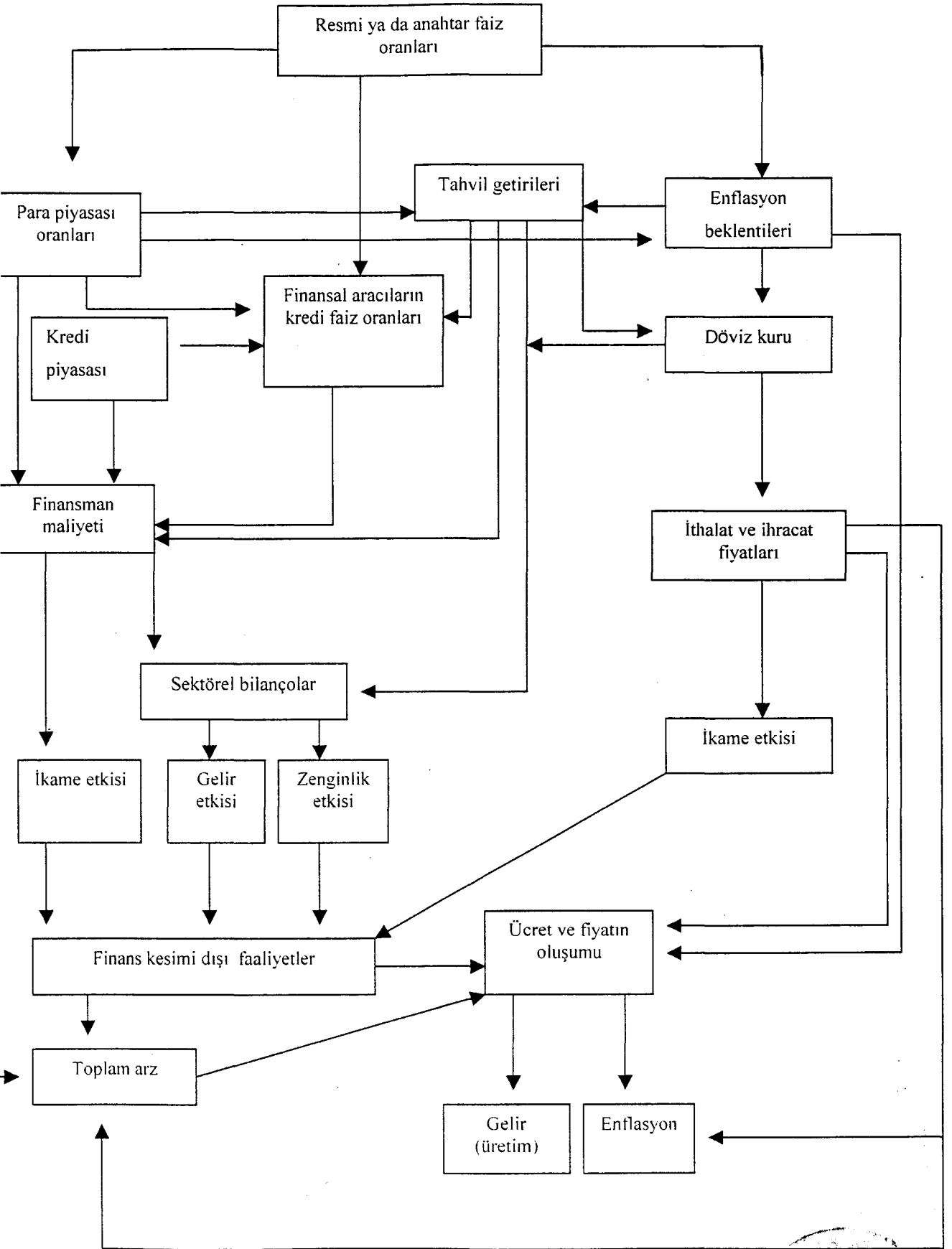
Parasal aktarım mekanizmasının birinci ve ikinci aşamalarına bakıldığında kredi piyasasındaki eksikliklerde ortaya çıkan çıkan reel rijiditeler yüzünden para politikası reel kesimi sadece faiz oranı yoluyla değil ayrıca mevcut kredi imkanı ile de etkileyebilmektedir. Ayrıca araç değışkenlerin değışmesiyle reel kesimde oluşturulan değışimlerin fiyat ve üretime yansıtılması (aktarılması) büyük ölçüde ücret ve fiyat düzenleyicilerin davranışlarına dayanmaktadır. Genel olarak nominal ücret ve fiyat esnekliğinin derecesi ne kadar büyük olursa finans kesimi dışındaki değışiklikler de o denli fiyatları etkilemektedir. Ücret ve fiyat hareketleri ise enflasyon beklentisinden olduğu kadar kurumsal faktörlerden de etkilenmektedir. Rasyonel beklentiler hipotezinin makroekonomiye kazandırılmasından sonra, beklentilerle ilgili etkiler politika yapıcısının kredibilitesi ve ünü gibi kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Merkez bankası ile özel sektörün karşılıklı ilişkisinin gerçekleştiği kurumsal çerçeve ise piyasaların sürekli dengede olmasını engelleyen unsurlar üzerinde durmaktadır. Bu yüzden rasyonel beklentiler, fiyat ve ücretlerin hızlı ayarlamalarını engelleyen kurumsal bariyerler nedeniyle piyasaların dengeye ulaşamayacağı görüşüyle uyum içerisindedir.

Yeni Keynesyen iktisat bu rijiditenin nedenlerine ilişkin açıklamalar geliştirmektedir Mankiw ve Romer'e (1991), göre fiyat uyarlamalarının yapışkanlığına ilişkin en dikkate değer yapısal faktörler, fiyat düzenlemelerine getirilen (kira kontrolleri gibi) yasal ve kurumsal engeller ile mal piyasalarındaki monopolistik veya oligopolistik rekabet olmaktadır Rekabet ortamlarında da fiyatların değişmemesi, ataleti söz konusu olabilmektedir. Fiyatların değiştirilmesiyle oluşacak "menü" maliyetleri veya müşterilerle uzun dönem ilişkileri fiyatlardaki sık değişimlerle zedelememek kaygısı etkili olabilmektedir. Ücretlerdeki rijiditeye ilişkin açıklamalar da rekabeti engelleyen faktörler üzerinde odaklanmaktadır. Asgari cret gibi ücret düzenlemelerine getirilen yasal uygulamalar, sendikaların etkisi ve işsizlik ücretleri gibi düzenlemeler emek piyasasında rekabeti engelleyen unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Diğer yandan yoğun rekabetin olduğu fakat bilginin asimetrik olarak dağıtılmadığı durumlarda firmalar özellikle elişanların motivasyonunu ve emek verimliliğini tehlikeye atmamak için ücretlerin aşağıya çekilmesinden kaçınabilmektedir.

Şekil 2. Parasal Aktarım Sürecinin Temel Aşamaları

Kaynak: Berk (1997)

I.4. Para Politikasında Metodolojik Eğilimler

Makroekonomi literatüründe mevcut metodoloji ayrımları para politikaları açısından genellikle iki sınıfa ayrılmaktadır. Bir tarafta Yeni Klasik Makroekonomi ile Reel İş Çevrimlerinin esnek fiyat modelleri bulunmaktadır. Bunlara göre para politikası reel faaliyetler açısından özde önemli değildir. Diğer tarafta ise Yeni Keynezyen ekonominin yapışkan fiyat modelleri yer almaktadır.

İktisat literatürünün son on yılına bakıldığında farklı bir yorumla karşı karşıya kalınmaktadır. Makroekonomi Goodfriend ve King'in (1997) belirttiği gibi *Yeni Neoklasik Senteze* doğru ilerlemektedir. 1960'lardaki orijinal sentez temelde üç ilkeye dayanmaktaydı. Bunlar makroekonomiye pratikte uygulanabilir bir özellik kazandırmak arzusu; iktisadi dalgalanmaların temelinde kısa dönem fiyat yapışkanlığının bulunduğu inancı ve makroekonomik davranışın modellenmesinde mikroekonomide sıkça yapılan benzer optimizasyon yaklaşımının muhafazası olarak ifade edilmişti.

Yeni Neoklasik Sentez de eski sentezin ışığında Keynezyen ve Klasik unsurları bünyesinde barındırmaktadır. Metodolojik olarak yeni sentez Lucas'ın (1971) vurguladığı intertemporal optimizasyon ile rasyonel beklentilerin sistematik uygulanışını içine almaktadır. Sentezde bu fikirler, Keynezyen modellerin özündeki fiyatlama ve üretim ile Klasik ve Reel İş Çevrimleri modellerinin temelindeki tüketim, yatırım ve faktör arzı kararlarına uygulanmaktadır. Ayrıca yeni sentez Milton Friedman ve Karl Brunner gibi parasalcıların para politikasının teori ve uygulanmasına yönelik görüşlerini de kapsamaktadır.

Dolayısıyla artık makroekonominin üzerinde durduğu yeni dinamik mikroekonomik temeller mevcuttur. Yeni Neoklasik Sentezin para politikasına ilişkin önemli sonuçları bulunmaktadır. Herşeyden önce yeni modellere göre para politikalarının reel ekonomik faaliyetler üzerinde bireysel ve genel fiyatlar seviyesinin tedrici uyarlanmaları nedeniyle yıllarca devam edebilen etkileri bulunmaktadır. İkinci olarak bu modeller enflasyon ile reel faaliyetler arasında çok az bir uzun dönem negatif ilişkiyi öngörmektedir. Üçüncü olarak modeller enflasyonun yok edilmesinin

oldukça önemli kazançlara neden olacağını ileri sürmektedir. Son olarak da para politikasının etkilerinin anlaşılmasında kredibilite önemli bir oynamaktadır.

I.4.1. Mevcut Yaklaşımlar

I.4.1.1. Neoklasik Sentez

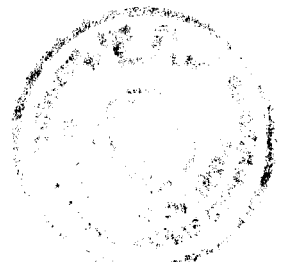
Paul Samuelson'ın ilk ekonomi kitaplarında³ yaygın bir şekilde vurgulanan Neoklasik sentez, temelde milli gelirin belirlenmesine Keynesyen bir bakış açısı ile mikroekonomik analize neoklasik ilkelerin bileşimini ifade etmektedir. Neoklasik sentezin makroekonomik çerçevesini ise IS-LM modeli oluşturmaktadır. Bu modellere dayalı oluşturulan modellerde para politikasının önemli etkisi kabul edilmektedir. Özellikle uzun vadeli faiz oranlarının yatırımlar üzerindeki etkisi ile ön plana çıkmaktadır.

I.4.1.2. Monetaristler ve Rasyonel Beklentiler

Monetarist yaklaşım 1960'larda ilk ortaya çıktığında neoklasik senteze eleştirel bir yaklaşım içinde olmuştur. Parasalcılar kendilerini Keynesyen öncesi miktar teoreminin mirasçıları olarak görmüştür. Ayrıca maliye politikasının etkinliği ve Phillips eğrisinin yapısal özelliği gibi mevcut doktrinin bir çok noktası eleştirilmiştir. 1970 ve 1980'lerde parasalcı yaklaşım daha geniş bir sentezde kendine yer bulmuştur. Parasalcılar da neoklasik çıkarımı analizlerinde kullanmıştır. İş çevrimlerinin kaynağı olarak kısa vadeli fiyat seviyesinin yapışkanlığı gösterilmiştir. Diğer taraftan makroekonometride Lucas kritiğinin ön plana çıkması ve arkasından rasyonel beklentilerin makroekonomiye dahil edilmesi, neoklasik sentezin daha geniş kapsamlı olarak sorgulanmasını beraberinde getirmiştir.

Parasal aktarım mekanizmasına parasalcı yaklaşım miktar teoremine dayanmaktadır. Miktar teoremine göre nominal gelir (Y_t), para stoku (M_t) ile onun

3 Örneğin Economics'in 1955 ve özellikle 1967 basımları.

dolaşım hızının (v_t) bir sonucudur. Parasalcılar parayı otonom almak suretiyle miktar teoremini işler hale getirmiştir. Aktarım sürecinin parasalcı yaklaşımı neoklasik sentezle çelişki içerisinde olmuştur. Neoklasik sentezde aktarım süreci, kredinin mevcudiyeti ile uzun dönem faiz oranlarının yatırımlar üzerindeki etkisi ile işlerken; monetaristler her iki kanalı da ikincil olarak değerlendirmiştir. Buna karşılık krediden ziyade para üzerinde durulmuştur.

Onlara göre nominal faiz oranları Fisher'de olduğu gibi reel faiz ile beklenen enflasyon priminden oluşmaktadır. Diğer gecikmelerde olduğu gibi, beklentilerin oluşumu uzun ve değişken olarak göz önüne alınmaktadır. Böylece, parasalcılar uzun dönem faiz oranlarındaki değişimin temelde enflasyon primini yansıttığını kabul ederek, para politikasının etkilerinin reel ekonomiye aktarılmasında uzun vade faiz oranlarına görece az bir rol vermiştir.

Yeni klasik modeller başlangıçta, Friedman'ın parada algılanan değişimlerin sadece fiyatlar seviyesinde değişime yol açtığı ve ancak yanlış algılanan parasal değişimlerin reel etkileri olduğu görüşünü kabul etmişlerdir. Rasyonel beklentilerle daha da güçlenen paranın nötrlüğü mekanizması, para politikasına ilişkin doğrudan önermeleri beraberinde getirmiştir. Parasalcı analizde olduğu gibi merkez bankası parasal şoklar yaratmaktan kaçınmalıdır. İkincisinde ise hayli geniş yelpazeli para politikası kuralları reel faaliyetlerde benzer dalgalanmalara yol açmaktadır. Bunun temel nedeni parada algılanan değişimlerin reel etkilerinin fiyatlar genel seviyesindeki hareketlerle nötralize edilmesinde yatmaktadır.

1.4.1.3. Reel İş Çevrimleri

Reel ve nominal unsurlar arasındaki ilişkilerin ortaya çıkmasında faydalı olabileceği için makroekonomiye dahil edilen rasyonel beklentiler, sonuçları itibariyle özellikle reel iş çevrimleri araştırmalarında daha yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bununla birlikte reel iş çevrimleri modellerine eklenen paranın nötrlüğü ilkesi makroekonomik politika analizlerinde kullanılmasını engellemiştir.

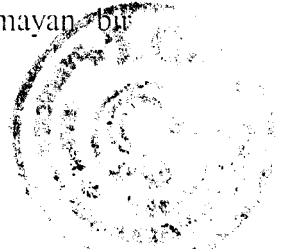
Reel iş çevrimleri yaklaşımı makroekonomik araştırmalarda reel genel denge modellerini kullanmaktadır. Bu bağlamda tüketim ve emek arzına dönemlerarası

(intertemporal) optimizasyon yaklaşımının sergilenmesi ön plana çıkmaktadır. Firmaların kar maksimizasyonundan hareketle yatırım ve emek talebine de benzer bir intertemporal analizle yaklaşmaktadır. Hane halkı ve firmaların planları daha sonra miktar ve fiyatların eş zamanlı belirlendiği bir genel dengeye dahil edilmektedir [Goodfriend ve King (1997)].

King ve Plosser'in (1984) reel iş çevrimleri modelleri ilk geliştirildiğinde parasal sektörün dahil modele dahil edilmesi, üretim şoklarının temel itici güç olduğu durumlarda para ve gelir arasındaki iş çevrimi kaynaklı korelasyonların incelenme amacına dayanmaktaydı. Daha sonraki modellerde (cooley ve Hansen'daki (1989) gibi enflasyon vergisinin etkileri incelenmiştir. Bu çalışmalardan elde edilen temel sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür. İlk olarak özel bankalar ile para otoritesinin ortak hareketlerinde kaynaklanan para arzındaki endojen değişimler, iş çevrimi kaynaklı para ve gelir arasındaki en azından kısmen de olsa açıklamaktadır. Bu açıklamaya rağmen Sims'de (1992) olduğu gibi reel ve nominal faiz oranlarındaki dönemsel değişimi açıklamakta daha az başarılı olduğu görülmektedir. Araştırmalarda ortaya çıkan bir diğer sonuca göre, para talebinin peşin nakit (cash in advance) modelleriyle ortaya konması halinde, beklenen enflasyondaki çevrimsel değişimlerin tahmini sonuçları esnek-fiyat modellerinde niceliksel olarak küçük olmaktadır.

I.4.1.4. Yeni Keynesyen İktisat

Makroekonomide yeni Keynesyen iktisatın ortaya çıkışında monetaristlerin çelişkileri; Lucas kritiğinden doğan kimi soru işaretleri ile reel iş çevrimleri analizlerinin rekabetçi esnek-fiyat çerçevesine farklı bir alternatif sağlama ihtiyacı etkili olmuştur. İlk çıkan yeni Keynesyen modellerde, Gordon (1982) ve Taylor (1980) parasalcılar ile rasyonel beklentilerin önemli noktalarını kavramak için ücret-fiyat blokununun tanımlanması modernleştirmiştir. İkinci nesil yeni Keynesyen modellerde nominal yapışkanlığın ağırlık noktasının ücretlerden fiyatlara doğru kaydığı görülmektedir. Bu yeni ortamda fiyat belirleyen firmalar açıkça monopol rekebetçiler olarak modellenmektedir. Fiyatlar ayarlama maliyetlerine tabi olduklarında, paranın reel etkisinin açıklanması eksik rekabete dayanmayan bu çerçeveye yapılmaktadır.

I.4.2. Yeni Sentez

Goodfriend ve King'e (1997) göre. yeni neoklasik sentez iki temel yapıyla tanımlanmaktadır. Yeni klasik makroekonomi ile reel iş çevrimleri analizlerinden güç alarak, dinamik makroekonomik modellere intertemporal optimizasyon ile rasyonel beklentileri dahil etmektedir. İkinci olarak da yeni Keynesyen iktisatın izinde eksik rekabet ve maliyetli fiyat ayarlanmasını (*costly price adjustment*) bünyesinde barındırmaktadır.

Yeni sentezde parasal aktarım mekanizması ile ilgili iki ilave katkı görülmektedir. Bunlar toplam talep ve markup vergi yaklaşımlarıdır. Klasik çerçevede bakıldığında para miktarındaki değişimler toplam talebi etkilemekte ve bu da toplam arzda değişimlere neden olmaktadır. Yeni neoklasik sentez modellerinin bu şekilde yorumlanmasında iki güçlük bulunmaktadır. Fiyatlar seviyesi aynı dönem içinde para politikasına tepki verebilmektedir. İkinci olarak da yeni sentezin önemli unsurlarından olan reel marjinal maliyet kavramından uzaklaşmış olmaktadır.

Parasal aktarım mekanizmasına alternatif bir bakış açısı ise şu düşünceden doğmaktadır. Burada markup'a bir çeşit vergi olarak yaklaşılmaktadır. Özellikle sermaye ve emeğin getirisini etkileyen genelleştirilmiş üretim (satış) vergisindeki değişim çerçevesinde algılanmaktadır. Reel iş çevrimi perspektifinde para politikasının ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisinin anlaşılması geniş kapsamlı bir verginin makroekonomik faaliyetler üzerindeki etkisinin incelenmesiyle elde edilebilmektedir. Böyle bir bakış açısı, ortalama markup ile reel marjinal maliyetlerdeki hareketleri parasal aktarım sürecinin anahtar unsurlarına dönüştürmektedir. Bununla birlikte fiyatlar seviyesinin ortalama markup üzerindeki etkisi ile fiyatların oluşumunda reel marjinal maliyeti ihmal ettiği için eksik kalmaya devam etmektedir. Şimdilik ortalama markup parasal aktarımın kullanışlı bir göstergesi olarak kalmaktadır.

Goodfriend and King (1997). Keynesyen ve reel iş çevrimi mekanizmaları farklı kanalları kullandığını belirtmektedir. Ortalama markup sabit tutulduğunda yeni neoklasik sentez, reel iş çevrimleri modeline benzemektedir. Diğer taraftan toplam

talebin üretim ve istihdam üzerindeki Keynesyen etkisi markup'ın azaltılması veya artırılmasıyla sağlanmaktadır. Burada markup ekonomik faaliyetleri bozan bir vergi rolünü üstlenmektedir. Bu yüzden yeni sentez modellerinde tavsiye edilen nötr para politikasının izlenmesi markup 'ın sabit tutulmasıyla mümkün olabilmektedir

II. Bölüm: Vektör Otoregresif (VAR) Modeller ve Para Politikası

II.1. VAR Metodolojisi⁴

II.1.1. VAR Modelleri

Vektör otoregresif (VAR) sistemler temelde basit çok değişkenli modellerdir. Bu modellerde her bir değişken kendisinin ve diğer değişkenlerin gecikmeli değerleriyle açıklanmaktadır. Bazı durumlarda sisteme sabit terim, mevsimsel kukla ve trend değişkenler de dahil edilebilmektedir. VAR sistemini basit haliyle aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür.

$$Y_t = A_1 Y_{t-1} + A_2 Y_{t-2} + \dots + A_N Y_{t-N} + B X_t + u_t \quad (2.1)$$

$$E(u_t) = 0; E(u_t u_s) = \Sigma_u; E(u_t u_s) = 0; s \neq t$$

Burada Y_t endojen değişkenler vektörünü; X_t ekzojen değişkenler vektörünü; A_N parametreler matrisini; B tahmin edilecek katsayıların matrisini; u ise hata terimi vektörünü oluşturmaktadır.

VAR analizinden önce tüm değişkenlerin durağanlıklarının test edilmesi gerekmektedir. Şayet değişkenler tesadüfi yürüyüş gösteriyorsa, regresyon sahte sonuçlar doğurabilecektir. Örneğin tesadüfi yürüyüşte sonlu varyans (finite variance) bulunmadığından, Gauss-Markov teoremi işlemeyecektir. Böylece en küçük karelerin (EKK) parametre tahminleri de tutarlı olmayacaktır. Serilerin durağan olup

4 Kapsamlı bir çalışma için bakınız: Canova Fabio (1995), "Vector Autoregressive Models: Specification, Estimation, Inference and Forecasting", Handbook of Applied Econometrics, edited by M. Hashem Pesaran and Mike Wickens, Blackwell, 73-138. Ayrıca VAR modellerinin eşleştirileri için de ayrıca bakınız: s. 103-109.

olmadığının kontrolünde kullanılan en yaygın test Dickey-Fuller (1979) tarafından geliştirilmiştir.

II.1.2. Değişkenlerin ve Gecikme Sayısının Seçimi

VAR'da modelin yapısına ilişkin temelde iki hususun tanımlanması yeterli olabilmektedir. Modelde ilişkili olduğuna inanılan endojen ve ekzogen değişkenler ile değişkenlerin birbirlerine olan etkilerini yakalayabilecek kadar maksimum gecikmesi sayısının bilinmesi yeterli olmaktadır. Sims tarafından formüle edilen VAR'larda tüm değişkenlerin endojen olduğu varsayılmıştır. Kimi değişkenlerin ekzogen olarak tanımlanması modele sınırlama getirmektedir. Bu değişkenler endojen değişkenleri ancak doğrudan etkileyebilmektedir. Endojen değişkenlerden gelecek geri döngü etkilerinden dolayı olarak etkilenmeleri artık sözkonusu olmayacaktır.

Modeldeki gözlem sayısı ile gecikme sayısının seçimi önemlidir. Modellenen sistemin dinamiğinin tam anlamıyla yakalanabilmesi için gecikme sayısının yeterince uzun tutulması genelde arzu edilen bir yaklaşımdır. Bununla birlikte gecikme sayısı arttıkça tahmin edilecek parametrelerin de sayısı artmakta ve dolayısıyla serbestlik derecesi de azalmaktadır. Genellikle yeterli sayıda gecikme ile yeterli sayıda serbest parametre arasında bir ikileme karşı karşıya kalınmaktadır. VAR modellerin bir zayıflığı da buradan kaynaklanmaktadır. Pratikte gecikme sayısı, idealdan daha az olarak belirlenebilmektedir. Böylece istenilmediği halde modele a priori ve bazen de ad hoc yapısal sınırlamalar konulmaktadır.

Endojen değişkenler vektörünün boyutu, söz gelimi K ile sabitlendikten sonra, sistemdeki değişkenlerin maksimum gecikme sayısı, p , belirlenmektedir. p 'nin belirlenmesinde farklı yöntemler kullanılabilir. Aşağıdaki tabloda belli başlı metodlar sıralanmıştır.

Tablo 1. Çok Değişkenli Modellerde Gecikme Sayısının Seçimi

Testler	Ölçüt	Kritik Değer
1. Likelihood Ratio (LR) $p = \max\{LR(p) p=0,1,\dots,L\}$	$LR(p) = T(\ln \Sigma_{p-1} - \ln \Sigma_v)$	$\chi^2[m^2(v-k)]$
2. Final Prediction Error (FPE) $p = \min\{FPE(p) p=0,1,\dots,L\}$	$FPE(p) = \{(T+pm+1)/(T-pm-1)\}^m \Sigma_p $	N/A
3. Akaike Information Criterion (AIC) $p = \min\{AIC(p) p=0,1,\dots,L\}$	$AIC(p) = \ln \Sigma_p + \{(2m^2p)/T\}$	N/A
4. Bayesian Information Criterion (BIC) $p = \min\{BIC(p) p=0,1,\dots,L\}$	$BIC(p) = \ln \Sigma_p + \{(2m^2p \ln T)/T\}$	N/A
5. Criterion Autoregressive Transfer Function (CAT) $p = \min\{CAT(p) p=0,1,\dots,L\}$	$CAT(p) = \text{trace}[m/T \Sigma_j^* / T - jm + 1]^{-1} - (T \Sigma_p^* / T - pm - 1)^{-1}]$ $j=0,\dots,p$	N/A
6. Shibata (S) $p = \min\{S(p) p=0,1,\dots,L\}$	$S(p) = \{1 + 2[(mp+1)/T]\}^m \Sigma_p $	N/A
7. Hannan-Quinn (HQ1) $p = \min\{HQ1(p) p=0,1,\dots,L\}$	$HQ1(p) = \ln \Sigma_p + \{(2pm^2) \ln \ln T / T\}$	N/A
8. Hannan-Quinn (HQ2) $p = \min\{HQ2(p) p=0,1,\dots,L\}$	$HQ2(p) = \ln \Sigma_p + \{(2p \ln \ln T / T)\}$	N/A

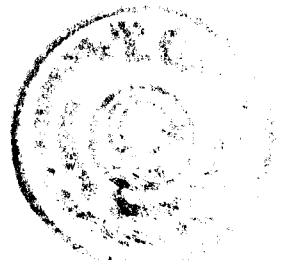
Not: m , $X(t)$ vektöründeki değişkenlerin sayısına eşittir. Σ_p ise kalıntıların *residual*ların varyans-kovaryans matrisidir.

Kaynak: Cromwell et al. (1994)

II.1.3. Modelin Tahmin Edilmesi

K 'nın secilmesi ve p 'nin belirlenmesinden sonra K boyutlu VAR(p) sistemini şu şekilde ifade etmek mümkündür.

$$Y_t = A_1 Y_{t-1} + A_2 Y_{t-2} + \dots + A_p Y_{t-p} + U_t \quad (2.2)$$

$$Y_t = \begin{bmatrix} y_t \\ y_{t-1} \\ \cdot \\ \cdot \\ y_{t-p+1} \end{bmatrix}, \quad A = \begin{bmatrix} A_1 & A_2 & \dots & A_{p-1} & A_p \\ I_K & 0 & \dots & 0 & 0 \\ 0 & I_K & & 0 & 0 \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ 0 & 0 & \dots & I_K & 0 \end{bmatrix}, \quad U_t := \begin{bmatrix} u_t \\ 0 \\ \cdot \\ \cdot \\ 0 \end{bmatrix}$$

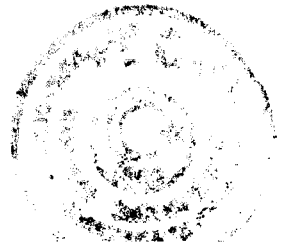
(Kpx1)
(KpxKp)
(Kpx1)

Burada Y endojen değişkenlerin K vektörünü, A katsayıların matrisini, U 'da kalıntılar vektörünü temsil etmektedir.

VAR sistemindeki nihai gecikme sayısının seçilme aşaması aynı zamanda parametre tahminlerini de vermektedir. VAR(p) sistemindeki şoklar arasında muhtemel korelasyon nedeniyle, sistem tahmincisi (system estimator) kullanmak uygun olabilmektedir. Zellner'in (1962) SUR tahmincisi kovaryans matrisindeki sıfır dışındaki diyagonal dışı unsurlarla uğraştığından çekici bir methoddur. SUR metodu önce tüm denklemleri en küçük kareler (EKK) ile hesaplamakta ve daha sonra elde ettiği EKK kalıntılarını varyans-kovaryans matrisini tahmin etmek için kullanmaktadır. Genelleştirilmiş küçük kareler parametrelerin tahmininde sıkça kullanılmaktadır. Sistemde bulunan her bir denklemdaki değişkenlerin VAR sistemindekilerle aynı olması durumunda SUR metodu EKK ile aynı özelliklere sahip olmaktadır.⁵

Kalıntılardaki korelasyonların bir başka sonucu daha bulunmaktadır. Sistemdeki her bir denkleme sıfır kısıtlama (sınırlama) sağlamak için standart F testinin uygulanması genelde tavsiye edilen bir yöntem değildir. Bir değişken diğer değişkeni açıklamada doğrudan bir etkiye sahip olmasa bile, kalıntı aracılığı ile dolaylı bir ilişkide bulunabilmektedir. Dolayısıyla sistemdeki parametrelerin sınırlanma testleri olabilirlik (likelihood) rasyosu aracılığıyla yapılmaktadır.

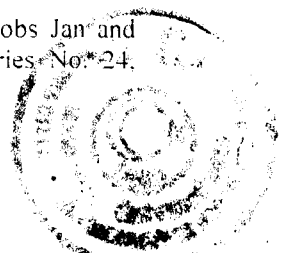
⁵ Ayrıca bakınız: Pindyck and Rubinfeld (1998).

VAR sistemlerinin zayıf bir tarafı tahmin edilecek parametre sayısının oldukça fazla olmasıdır. Yukarıdaki K boyutlu VAR (p) sisteminde tahmin edilecek parametrelerin sayısı pK^2 kadardır. Bununla birlikte tüm parametreler istatistiksel olarak sıfırdan farklı değildir.⁶ Sıfır sınırlamaları kontrol etmek ya da onaylamak için istatistiksel prosedürler kullanmak mümkündür. Alt VAR sistemleri kurmak için genelde üç strateji takip edilmektedir. Birinci yöntemde bireysel katsayıların sıfıra eşitlenmesinden ziyade tüm A_i matrisi yok edilmeye çalışılmaktadır. İkinci strateji yukardan aşağıya uygulanmaktadır. Önce tüm VAR(p) sisteminden başlanılmakta ve daha önceden belirlenmiş bir kriterin minimize edildiği bir denklemdeki sıfır sınırlamaları bulmak için her bir denklemdeki katsayılar yok edilmektedir. Bu yolla bütün katsayılar kontrol edilebilmektedir. Bununla birlikte tüm VAR sisteminden başlamak serbestlik derecelerinin olmaması nedeniyle mümkün olmayabilmektedir. Üçüncü strateji ise aşağıdan yukarıya doğru işlemektedir. Başlangıçta sadece $k.c_1$ değişkenin gecikmeleri $k.c_1$ denkleme dahil olmakta ve o değişken için optimum gecikme, p_1 , belirlenmektedir. Daha sonra p_1 sabit tutulmakta ve ikinci değişkenin optimum gecikmesi, p_2 , belirlenmektedir. Üçüncü aşamada p_1 ve p_2 sabit tutulmakta ve denkleme üçüncü bir değişken ilave edilmektedir. Bu uygulama tüm K değişkenlerinin -önceki değişkenlerin optimal gecikme sayısına bağlı olarak- optimum gecikme sayısı ile denkleme ilave edilmesine kadar sürdürülmektedir. Denklem ilave edilecek değişkenin optimum gecikme sayıları istatistiksel testlerin sonuçlarını göstermektedir. VAR sisteminin gecikme sayısının bulunmasında kullanılan testleri burada da kullanmak mümkündür. Yukarıdaki tabloda verilen testlerden herhangi biri bu amacı yerine getirebilmektedir. $k.c_1$ denklemdeki değişkenler için de optimum gecikme sayısının seçilmesinden sonra, yukarıdan aşağıya doğru gelinerek tüm araştırma süreci tamamlanabilmektedir. Tüm denklemler bu şekilde belirlendikten sonra parametreleri bulmak için sistem tahmincisi (SUR gibi) kullanılmaktadır.

VAR sistemindeki fazla sayıdaki parametrelerin çözümünde kullanılan bir

6 Sıfır sınırlamalarını bulmak için üç farklı istatistiksel metod uygulanabilir. Bakınız: Jacobs Jan and Albertvan der Horst (1996), "VAR-ing the economy of the Netherlands". CCSO Series No: 24, January

diğer yaklaşım Bayesyen VAR modelidir (BVAR). Bu modellemede parametreler için *a priori* varsayımlar kullanılmaktadır [Litterman (1986)]. Litterman ya da Minnesota *prior* olarak da bilinen bu varsayım üç unsurdan oluşmaktadır.

i) Her bir değişken tesadüfî yürüyüş (random walk with a drift) olarak modellenebilmektedir. Yani;

$$y_t = c + y_{t-1} + \varepsilon_t \quad \text{olmaktadır.}$$

Denklemdaki c sabit değişkeni ε_t ise saf hata terimini (*white noise*) göstermektedir. Ayrıca;

ii) Tüm parametrelerin sıfır ortalamaya ve bağımlı değişkenlerin gecikmelerinin diğer değişkenlerden daha büyük sıfır olmayan bir varyansa sahip oldukları varsayılmaktadır.

iii) Parametrelerde korelasyon bulunmamakta ve gecikme uzunluğu artıkça azalan varyanslara sahip oldukları varsayılmaktadır.

BVAR modellerinin tahminleri, basit VAR modellerinkinden daha başarılı sonuçlar vermektedir. En azından geleneksel yapısal makroekonomik modeller kadar başarılı tahminler elde edilmektedir [McNees (198)].

II.1.4. Modelin Simülasyonu

Genellikle VAR çalışmalarında tahmin edilen katsayı ve standart sapma istatistikleri fazlaca dikkate alınmaz. Tahmin edilen VAR sistemindeki katsayıların kendi başlarına kullanım alanları sınırlıdır. Bunun yerine Sims'in (1980) çalışmasındaki yaklaşım tercih edilmektedir. Başka bir deyişle VAR sistemleri daha ziyade etki tepki fonksiyonları aracılığıyla tahmin edilmekte ve dikkate alınmaktadır.

K boyutlu VAR(p) sistemi gecikme operatörü notasyonu ile yazıldığında VAR sistemi aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir. L gecikme operatörü ($LY_t = Y_{t-1}$) olarak

kullanılırsa;

$$A(L)Y_t = u_t \quad (2.3)$$

esitliğini elde edebiliriz. Burada

$$A(L) = I_k - A_1L - A_2L^2 - \dots - A_pL^p$$

Ayrıca I_k , $K \times K$ birim matrisini temsil etmektedir. $A(L)^{-1}$ in var olduğunu kabul ettiğimizde Y_t ' yi şimdiki ve önceki şok ya da yeniliği (innovation), başka bir deyişle hareketli ortalama açılımı ile, ifade etmek mümkün hale gelmektedir.

$$Y_t = A(L)^{-1}u_t \quad (2.4)$$

Yenilikler eş zamanlı (contemporaneously) olarak birbirleriyle ilişkili olduğundan, ekonomiyi vuran şoklar mevcut dönemde tüm değişkenleri etkilemektedir. Bu yüzden tek bir şokun etkisini ayırtmak güçleşmektedir. Ekonometride bu problem tanımlama (identification) olarak bilinmektedir. Tanımlama probleminin üstesinden gelebilmek için genelde uygulanan yol, parametrelere bir takım sınırlamalar (restrictions) getirmekten ibarettir. Sims'in tavsiyesi ise değişkenler arasında nedensel bir sıralama yapmaktır. Başka bir deyişle, değişkenleri en az yayılandan (ki bu değişkene verilen şok, mevcut dönemde sadece bu değişkeni etkilemektedir) en çok yayılanana (ki bu değişkene verilen bir şok mevcut dönemde sistemdeki tüm değişkenleri etkilemektedir) doğru sıralamaktır.

Böylece VARdaki kalıntılar, birinci denklemde bir kalıntı, ikinci denklemde iki kalıntı v.b. olmak üzere üçgensel bir şekil almaktadır.

Sonraki aşamada VAR sisteminin tahmin edilmesinde EKK kullanılmakta ve kalıntılarının kovaryans matrisi hesaplanmaktadır. Bunun Cholesky ayrıştırması ise şöyle olmaktadır.

$$\Sigma_u = GG'$$

Bu ise diyagonalda positif elementleri olan üçgensel (lower triangular matrix) G matriksini vermektedir. Bu üçgenlesme sayesinde şokların etkilerinin tanımlanmasını sağlayacak sınırlamalar oluşturulmaktadır.

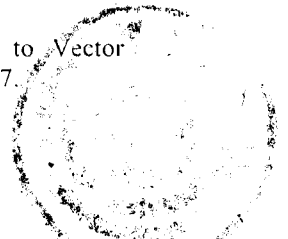
Nedensel sıralamalar literatürde özgün olmadığı gerekçesiyle eleştiriye tutulmaktadır. K denklemlili bir sistemde K! kadar muhtemel sıralama söz konusu olmaktadır. Sims (1981) farklı sıralamaların denenmesini ve sonuçların değişkenlerin sıralamalarına ne kadar hassas olduğunun araştırılmasını önermektedir. Diğer yandan varyans-kovaryans matriksinin diyagonal dışı elemanlarının büyüklüğü sıralamanın önemini ortaya koymaktadır. Şayet tahmin edilen kovaryanslar hemen hemen sıfıra eşitse sıralamanın seçimi önemli olmamaktadır. Diğer yandan iki kalıntı arasındaki tahmini kovaryans sıfıra yaklaşırsa, bir kalıntıyı vuran bir şok aynı zamanda diğerini de etkilemektedir. Dolayısıyla iki sıralama üzerine dayalı sonuçlar karşılaştırılmalıdır.

Cooley ve Leroy (1985) VAR sistemlerinde nedensel sıralama kullanımını keyfi olduğu gerekçesiyle eleştirmektedir. Onlara göre iktisat teorisi nedensel sıralamaya ilişkin açık ipuçları vermemektedir. Bu eleştirinin ardından yapısal/ (structural) VAR modelleri önerilmeye başlanmıştır.⁷ Tanımlama probleminin üstesinden gelebilmek için temelde iki yöntem izlenilmektedir. İktisat teorisi kullanılarak eş zamanlı yapısal sınırlamalar elde edilmekte ya da uzun dönem özelliklerden istifade edilerek tanımlanan sınırlamalar parametreler üzerine uygulanmaktadır.

II.1.5. VAR(X) Sistemleri

VAR metodolojisi kapalı bir ekonomi veya tüm endojen değişkenlerin birbirleriyle ilişkide olduğu bir sistemi modellemeye çalışmaktadır. Kimi ülkeler için

7 Detaylı bir araştırma için bakınız: Keating, J.W. (1992), "Structural Approaches to Vector autoregressions", Federal Reserve Bank Of St. Louis Review, 74 (September/October), 37-57.

ekzojen değişkenlerin sistem içerisinde önemli etkisi olabilmektedir. Bu durumda VAR sisteminde bu değişkenlere endojen olarak davranmak mümkün olmamaktadır. Bazı ülke ekonomileri dışarıya oldukça açıktır. Örneğin Hollanda ekonomisi için dünya ticaretindeki büyüme oldukça önemlidir. Fakat bu ülkenin dünya ticaretindeki büyümeyi etkilemesi zordur.

VARX sisteminin genel formülasyonu aşağıdaki şekilde gibidir.

$$A(L)Y_t = B(L)X_t + u_t$$

Burada

$$A(L) = I_K - A_1L - A_2L^2 - \dots - A_pL^p \text{ ve } B(L) = B_0 + B_1L + B_2L^2 + \dots + B_qL^q$$

olmaktadır. X ise ekzojen değişkenlerin matriksini ifade etmektedir.

Gecikme sayısının seçimi ve sistemin tahmin ediliş VAR sistemleriyle aynı şekilde yapılmaktadır. VARX sistemleri VAR sistemleriyle benzer şekilde değerlendirilmektedir. Tanımlayıcı kısıtlamalar koyarak, etki tepkiler hesaplanabilmekte ve varyanslar ayrıştırılabilmektedir. Ayrıca ekzojen değişkenlere yapılan disturbanceların çarpan etkilerini de esaplama mümkündür.⁸ VAR modellemesinde değişkenlerin nedensellik sıralanmasının bir -ölçüde- keyfiliği yapısal VAR(X) modellerin kullanılmasıyla kapatılmaya çalışılmıştır.

II.1.6. Durağanlık ve VAR Modelleri

VAR modelleri ilk çıktığında değişkenlerin normal değerlerini göz önüne almaktaydı. Ancak bir süre sonra değişkenlerin durağan olması halinde bu modellerin kullanımının uygun olduğu anlaşılmıştır. Böylece durağan olmayan değişkenlerin durağan olması için farklarının alınması gerekmiştir. Bununla birlikte farklarının

8 Bakınız : Lütkepohl, Ch.10

alınması her zaman en iyi yol olmamaktadır. Durağan olmayan serilerde koentegrasyon bulunması durumunda farklarının alınması yeterli çözüm değildir. Engle ve Granger (1987) çalışmalarında koentegrasyon ve hata düzeltme mekanizmalarının (ECM) eşitliğini ortaya koymuşlardır. Koentegre değişkenler için bir ECM bulunmaktadır. Benzer şekilde şayet değişkenler ECM nedeniyle ilişkiliyseler, koentegre de olmuşlar demektir. Standart VAR modelleri ise koentegrasyon kalıntılarını göz ardı etmektedir. Bu tür bir yanlış tanımlama VECM ile düzeltilebilmektedir.

Baska bir deyişle, durağan olmayan $I(1)$ değişkenlerin koentegre olması halinde VAR modelinde değişkenlerin birinci farklarının alınması yeterli olmamaktadır. Koentegrasyon kalıntılarının atlanması halinde; farkları alınmış değişkenlerle tahmin edilen sınırlanmamış bir VAR modeli yanlış tanımlanmış olmaktadır. Aynı şekilde seviyeleri içerisinde tahmin edilen bir VAR modeli önemli sınırlamaları atlamaktadır. En azından koentegrasyonla alakalı koentegre eşitlikler sisteme konulmamaktadır. Robertson ve Wickens'e (1994) göre bu tür sınırlamalar asimtotik olarak tatmin edilmekle birlikte etkinlik kaybından kurtulamamaktadır. Dolayısıyla en doğru model değişkenlerin seviyeleriyle ifade edildiği koentegrasyonlu bir VAR modeli veya bir VECM modeli olmaktadır.

Tüm değişkenlerin durağan olduğu durumlarda VAR sisteminin seviyeler cinsinden tanımlanması ve tahmin edilmesi mümkündür. Ancak durağan değişkenlere gelen şokun sadece geçici bir etkisinin bulunduğu unutulmamalıdır. Eğer tüm değişkenlerde durağanlık ve koentegrasyon da bulunmazsa; değişkenlerin farklarını alarak durağan hale getirmek suretiyle VAR sistemi tahmin edilebilmektedir. Farkları alınmış bir değişkene gelen bir şok, değişkenin değişimi üzerinde geçici fakat seviyeler üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olmaktadır. VAR sistemindeki değişkenlerin durağan ve durağan olmayan serilerden oluşması durumunda Bayesyen yaklaşımın izlenmesi de sözkonusu olabilmektedir. Bu durumda durağan olmayan seriler için özel bir dikkat gerekmemektedir.

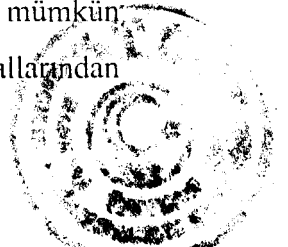
II.1.7. Etki Tepki Fonksiyonları ve Varyans Ayırıştırması

Etki tepki fonksiyonları (IRF) herhangi bir endojen değişkenin kendisine ve diğer ekzojen değişkenlere uygulanan bir şok karşısında zamanla nasıl tepki verdiğini belirlemektedir. Etki tepki fonksiyonlarında değişkenlerin nasıl sıralandığı önemlidir. Bununla birlikte Lütkepohl'un (1993) da vurguladığı problemler de bulunmaktadır. Granger nedensellik ile ilgili temel eleştiri noktalar burada da geçerlidir. Sistemdeki temel sınırlama sistemin potansiyel eksikliğidir. Gerçek iktisadi sistemlerde hemen hemen herşey bir başka bir şeye dayanmasına rağmen; üzerinde çalışılan genelde düşük boyutlu (az değişkenli) VAR sistemleridir. Sistemde unutulmuş değişkenlerin tüm etkisinin yeniliklerde olduğu varsayılmaktadır. Bu yüzden sistemde önemli değişkenlerin unutulması durumunda; etki tepkilerde önemli sapmalar meydana gelebilmektedir. Sonuçta yapısal yorumlar açısından elverişsiz bir durum söz konusu olabilmektedir. Benzer şekilde sistemdeki değişkenlerin aylık ya da üç aylık verilerinin kullanılması da IR'larda önemli farklılıklara yol açabilmektedir. Dolayısıyla değişkenlerin seçimi, kullanılan verilerin düzeyi ve değişkenlerin transformasyonu üzerinde yeterince durulmalıdır.

Modellenen dinamik hareketleri görebilmenin bir diğer yolu varyansların ayrıştırılmasıyla sağlanabilmektedir. Bu durumda her bir değişkenin tahmini hata varyansı endojen değişkenlere atfedilen unsurlara ayrılmaktadır.

II.1.8. Ani ve Granger Nedenselliği

"Nedensellik" kavramı iki değişken kümesi arasındaki neden ve etki ilişkisini ortaya koymaktadır. Ani (instantaneous) nedenselliğin yorumlanması biraz güçtür. Çünkü bu terim değişkenler arasında sadece sıfır olmayan bir korelasyonu tanımlamaktadır. Gerçekte neden sonuç açısından birşey sunmamaktadır. Ani nedensellik yönünün sürecin MA ya da VAR açılımından çıkarılması mümkün değildir. Ancak değişkenler arasındaki ilişkiyi iktisat teorisinin kurallarından hareketle elde etmek gerekmektedir.

Granger nedenselliğinde nedenselliğin yönü tanımlanmış olmakla birlikte, iki değişken arasındaki nedenselliğin olmadığını yorumlanması kolay değildir. Lütkepohl'a (1993) göre, bir grup değişken ile diğer bir grup değişken arasında Granger nedenselliğinin olmaması, zorunlu olarak ikisinin arasında neden sonuç ilişkisinin olmaması şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü VAR yada MA açılımı tesadüfi değişken setlerinin ortak dağılımını göstermektedir. Neden ve sonuç bağlamında bir ilişki çıkarabilmek için sözkonusu değişkenlerin arasındaki ilişkiye ait ilave varsayımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Granger nedenselliğinin yorumlanmasına ilişkin bir diğer nokta, onun sistemdeki sadece mevcut ve geçmiş değişkenlerin bilgi setini içermesinden kaynaklanmaktadır. Ancak tüm bilgi setindeki verilerin kullanılmasının gereksiz olduğu durumlarda bu eleştiri anlamsız olabilmektedir. Örneğin aylık verilere dayalı bir faiz oranı ile enflasyon arasındaki Granger nedensellik ilişkisi üçer aylık verilerle elde edilmeyebilmektedir. Benzer şekilde sistemi etkileyen fakat unutulmuş bir takım değişkenlerin bilgi setine dahil edilmesi Granger nedenselliğinin yapısını değiştirebilmektedir. Bundan başka, bilgi setine mevsimsel değişimlerden arındırılmış değişkenlerin konulması ile arındırılmamışların konulması aynı değildir. İki durumdan farklı nedensellik ilişkisi çıkarılabilmektedir. Son olarak nedensellik analizleri genellikle bilinen sistemlerden ziyade tahmin edilenler üzerine kuruludur. Bütün bu eleştiri noktalarına rağmen Granger nedensellik analizleri en azından belli bir değişkenler setinin diğer değişkenler setinin tahmin edilmesini kolaylaştırmada önemli bilgiler sunmaktadır.

Dar veya geniş tanımlı parasal büyüklükler ve faiz oranları aracılığıyla gelirdeki hareketlerin tahminine yönelik çalışmalar oldukça fazladır. Friedman ve Kuttner (1992) ve Sims'in (1972 ve 1980) klasik çalışmalarından sonraki çalışmalar, para ile gelir arasındaki Granger nedensellik ilişkisinin iki yada çok değişkenli çerçevede mi gerçekleştiği üzerinde yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte birinci farkları alınmış VAR'ların, nedenselliğin yönüyle ilgili test edilen değişkenlerin koentegre olması durumunda, yanlış tanımlanması mümkün olmaktadır. Ayrıca Toda ve Phillips'in (1993) belirttiği gibi birim kök unsurlu bir VAR'da tahmin edilen katsayılar genel olarak asimtotik dağılımları takip etmemektedir. Bunun üzerine alternatif test

stratejileri üzerinde durulmaya başlanmıştır. Örneğin Juselius K. (1992), bu nedenle koentegre sistemlerde kısıtlamaları konu alan olabirlik rasyosu geliştirmiştir.

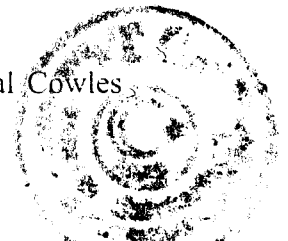
II.2. VAR Sistemlerinde Para Politikasının Analizi

II.2.1. VAR Metodolojisi ve Para Politikası

VAR modelleri para politikasının analizlerinde son yıllarda yaygın olarak kullanılan modellerin başında gelmektedir. Bu metodoloji ekonominin yapısal modeline ilişkin tanımlamalara ihtiyaç duymamaktadır. Bununla birlikte para politikasının etkileri analiz edilirken temel tanımlama sorununun özömlenmesi gerekmektedir. Ekzojen politika kararları ile mevcut ekonomideki değişimlerden kaynaklanan tepkiler nedeniyle oluşan endojen politika hareketleri birbirinden ayrıştırılmalıdır. Dinamik VAR modelleri ekzojen politika değişiklerinin tanımlanmasıyla parasal aktarım mekanizması hakkında güvenilir bilgiler verebilmektedir.

Parasal aktarım mekanizmasının VAR modelleri ile analizleri Lucas (1976) ve Sims'in (1980) getirdiği eleştiriler sonucunda gelişmeye başladı. Lucas'ın eleştirisi yapısal modellere ilişkindir. Para politikasının ilgili makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini ölçen katsayının, para politikası rejimlerine bağlı olduğunda ortaya çıkmaktadır. Bu durumda belirli bir rejimde tahmin edilen hiçbir model farklı para politikası rejimlerinin etkilerinin değerendirilmesinde kullanılamamaktadır. Sims ise tanımlama konusuna farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Sims, yapısal Cowles Komisyonu tipi modellerde ekzojenliği desteklemek için konulan sınırlamaların iktisadi ajanların intertemporal optimizasyona gittiği bir çerçevede gerçekte "inanılmaz" bulmaktadır. Parasal aktarım mekanizmasında kullanılan VAR ve yapısal Cowles Komisyonu modelleri veri oluşturma süreci açısından benzer istatikselsel modelleri (indirgenmiş form gibi) kullanmaktadır. Bu yüzden genel olarak her iki yaklaşım da Sims ve Lucas'ın eleştirilerine maruz kalmaktadır.

VAR modelleri spesifikasyon ve tahminin amaçları itibariyle yapısal Cowles

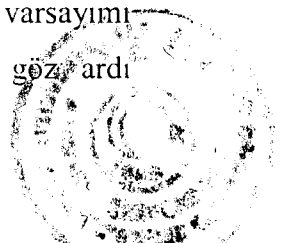

Komisyonu modellerinden farklıdır. Bu farklılık, VAR analizine daha inanılır sınırlamalar koymak suretiyle modellerin tanımlanmasına ve onları Lucas kritiğinin bulunmadığı bazı çerçevelerde uygulanmasına imkan vermektedir.

Geleneksel yapısal modeller özellikle politika değişkenlerinin makroekonomik miktarlar üzerindeki etkilerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Politika değişkenlerinin ekzojenliği varsayılarak, hedef makroekonomik değişkenlere ulaşmada para politikası araçlarına atfedilen değerin belirlenmesinde bu yöntem başvurulmaktadır. Geleneksel yapısal modellerde tanımlama yapısal şoklarda ortogonalleşme varsayılmaksızın elde edilmektedir.

Sims'in (1980) geleneksel yapısal modellere getirdiği başlıca eleştiri noktalarını şöyle özetlemek mümkündür. Sims öncelikle bu modellerde tanımlanan sınırlamaların gerçekçi olmadığını ve iktisat teorisinin hangi değişkenlerin indirgenmiş form olarak modele dahil edileceği konusunda zayıf kaldığını vurgulamaktadır. Ayrıca getirilen sınırlamaların politika analizi ve tahminde kullanılan modellerde önemli olmadığını ileri sürmektedir. Sims'in ikinci eleştiri noktası bir çok değişkenin sisteme dahil edilmesindeki gerekçenin iktisadi ve istatistiksel nedenlerden ziyade veri olarak kabullenilmesinden kaynaklanmaktadır. Bir diğer nokta da geleneksel makro-ekonometrik modellerin ex-post kararlarla düzeltilmesi, aynı modelleri kullanan araştırmaların sonuçlarının karşılaştırılmasını oldukça zorlaştırmıştır [Canova (1995)].

Sims'e (1980) göre yapısal modellerdeki apiori sınırlamalar modeldeki değişkenlerin birbirleriyle olan bağımlılıklarını engellemektedir. İdeal anlamda bir VAR modeli ekzojen değişkenler ya da apiori kısıtlamalar içermemektedir. VAR gibi ekonometrik yöntemlerde önemli bir konu para otoritesinin iktisadi koşullara karşı tepkisinin ve politikanın ekonomi üzerindeki etkilerinin nasıl ve ne kadar iyi tanımlanabileceğine ilişkindir. Buna karşın VAR yaklaşımının da önemli eleştiri noktaları bulunmaktadır. VAR modelleri bir çok ekonometrik modeller gibi görece az sayıda değişken içermektedir. Halbuki merkez bankasının para politikasının oluşturulmasında herşeye baktığı kabul edilmektedir. Ayrıca lineerlik varsayımı altında, VAR'lar politika tepkilerinde bulunabilen makul asimetrleri göz ardı

etmektedir. Merkez bankasının hedef ve operasyon şekillerindeki değişikliklere rağmen VAR katsayılarının zaman içerisinde sabit kaldığı varsayılmaktadır.

II.2.2. VAR Sistemi, Yapısal Form ve Etki Tepki Fonksiyonları

Y_t , politika aracının da aralarında bulunduğu makro değişkenlerden oluşan $n \times 1$ vektörü olsun. Bu durumda indirgenmiş VAR sistemi,

$$y_t = \mu + A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (2.5)$$

Burada ε_t saf hata terimidir (white noise) ve $\text{Cov}(\varepsilon_t) = \Omega$.

Sözkonusu sistemin yapısal formu aşağıdaki şekilde olduğu gösterilebilmektedir.

$$B_0 y_t = \alpha + B_1 y_{t-1} + \dots + B_p y_{t-p} + u_t \quad (2.6)$$

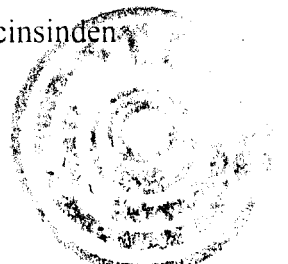
u_t saf hata terimi ve $\text{Cov}(u_t) = D$

Para politikası analizlerinde gerçekte yapısal şokların (u_t), etkileri üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle yapısal form tahmin edilmeli, ancak bunun için VAR üzerinde tanımlayıcı kısıtlamalara gidilmelidir.

Yukarıdaki (2.5) nolu denklemin etki tepki fonksiyonu şu şekilde olmaktadır.

$$y_t = \varepsilon_t + C_1 \varepsilon_{t-1} + C_2 \varepsilon_{t-2} + \dots \quad (2.7)$$

(2.5) ve (2.6) nolu denklemler karşılaştırıldığında $\varepsilon_t = B_0^{-1} u_t$ veya $u_t = B_0 \varepsilon_t$ olduğu anlaşılmaktadır. (2.7)'deki etki tepki fonksiyonunu yapısal şoklar cinsinden ifade etmek mümkündür.

$$y_t = B_0^{-1}u_t + C_1B_0^{-1}u_{t-1} + C_2B_0^{-1}u_{t-2} + \dots \quad (2.8)$$

VAR yaklaşımı C_i 'yi vermekte, fakat B_0 'ı sağlamamaktadır. Dolayısıyla etki tepkileri yapısal şoklarla tanımlayabilmek için kısıtlamalar yapılmak zorundadır.

(2.6)'deki eşitlik B_0^{-1} ile çarpılırsa, indirgenmiş form ile yapısal form arasındaki çakışmayı daha net görülebilmektedir. Bu aynı zamanda VAR parametreleri ile yapısal parametreler arasındaki ilişkiyi de göstermektedir.

$$\Omega = B_0^{-1}D(B_0^{-1})' \quad (2.9)$$

$$A_s = B_0^{-1}B_s, \quad s = 1, \dots, p. \quad (2.10)$$

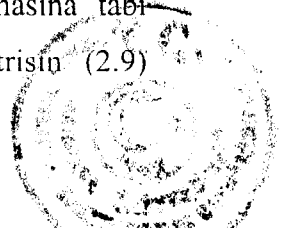
VAR'da A_1, \dots, A_p içinde pn^2 tane; Ω 'da ise $n(n+1)/2$ tane eleman bulunmaktadır. Yapısal formda ise B_0, \dots, B_1 'de $(1+p)n^2$ ve D 'de $n(n+1)/2$ tane eleman bulunmaktadır. Dolayısıyla indirgenmiş formdan yapısal form parametrelerini elde edebilmek için yapısal form üzerine en azından n^2 kadar kısıtlama yüklenmesi gereklidir.

En genel kısıtlama seti B_0 'ın lower triangular ve $D=I$ olduğunu kabul etmektir. Böylece tam bir tanımlamaya ulaşmak mümkündür. Bu durumda Cholesky ayrıştırması faydalı olabilmektedir.

Ω , $n \times n$ simetrik positif belirli bir matris olsun. Cholesky ayrıştırması lower triangular P matrisini vermektedir. Burada $\Omega = PP'$.

A_2 kare matrisinin A_1 gibi olduğunu ancak i .inci ve j .inci sütunların ters işaretli olduğu varsayalım. O halde i .inci ve j .inci sütunların ters işareti sahip olmalarından başka A_2^{-1} ve A_1^{-1} birbirinin aynısı olacaktır.

VAR kalıntılarının (Ω), kovaryans matrisi Cholesky ayrıştırılmasına tabi tutulduğunda lower triangular bir matris elde edilmektedir. Bu matrisin (2.9)

eşitliğinden hareketle B_0^{-1} 'i temsil ettiği kabul edilebilmektedir. Çünkü lower triangular B_0 matrisi lower triangular B_0^{-1} matrisi anlamına da gelmektedir. Bununla birlikte B_0^{-1} 'in her sütunundaki işaretlerin keyfi olduğu gözlerden kaçmamalıdır. Dolayısıyla aşağıdaki eşitlik elde edilmektedir.

$$chol(\Omega) = B_0^{-1} \quad (2.11)$$

B_0 'lar tanımlandıktan sonra B_1, \dots, B_p 'ler de (2.10) nolu denklemden elde edilebilmektedir.

Lower triangular bir B_0 ile $D=I$ a sahip (2.6) nolu eşitlik gerçekte eş zamanlı tam bir recursive sistemdir [Greene (1997)]. (2.6) nolu denklemdeki her bir eşitliğin en küçük karelerle tahmin edilmesiyle, asimtotik olarak benzer (same) yapısal parametreleri elde etmek mümkündür. İki tahmin sürecinin küçük örneklerde eşit olmamasının temel nedeni, VAR yaklaşımının $\tilde{D}=I$ eşitliğini gerektirmesidir. Halbuki tek tek eşitliklerin en küçük karelerle tahmininde böyle bir gereksinim yoktur.

II.2.3. Para Politikasının Modellenmesi

Y_t 'yi skalar bir politika enstrümanına bölelim ve s_t diyelim. Bu durumda s_t 'den önce gelen değişkenler x_{1t} ; sonra gelen değişkenler de x_{2t} olsun.

$$y_t = \begin{bmatrix} x_{1t} \\ s_t \\ x_{2t} \end{bmatrix} \quad (2.12)$$

(1.2) nolu eşitliği yeniden ifade edip $\alpha=0$ kabul edildiğinde aşağıdaki eşitlik ortaya çıkmaktadır.

$$\begin{bmatrix} B_0^{11} & 0 & 0 \\ B_0^{21} & B_0^{22} & 0 \\ B_0^{31} & B_0^{32} & B_0^{33} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x_{1t} \\ s_t \\ x_{2t} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} B_1^{11} & B_1^{12} & B_1^{13} \\ B_1^{21} & B_1^{22} & B_1^{23} \\ B_1^{31} & B_1^{32} & B_1^{33} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x_{1t-1} \\ s_{t-1} \\ x_{2t-1} \end{bmatrix} + \dots \quad (2.13)$$

$$+ \begin{bmatrix} B_p^{11} & B_p^{12} & B_p^{13} \\ B_p^{21} & B_p^{22} & B_p^{23} \\ B_p^{31} & B_p^{32} & B_p^{33} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x_{1t-p} \\ s_{t-p} \\ x_{2t-p} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} u_{1t} \\ u_{st} \\ u_{2t} \end{bmatrix}$$

Eşitlikte B_0^{22} skalar; B_0^{11} ve B_0^{33} matrisleri ise lower triangular'dır.

Şokların kovaryans matrisi ise birim matrisidir. (2.13) eşitliği s_t için düzenlendiğinde şu şekilde olmaktadır.

$$B_0^{22} s_t = -B_0^{21} x_{1t} + \begin{bmatrix} B_1^{21} & B_1^{22} & B_1^{23} \\ B_p^{21} & B_p^{22} & B_p^{23} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x_{1t-1} \\ s_{t-1} \\ x_{2t-1} \end{bmatrix} + \dots + \begin{bmatrix} B_p^{21} & B_p^{22} & B_p^{23} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x_{1t-p} \\ s_{t-p} \\ x_{2t-p} \end{bmatrix} + u_{st} \quad 2.14$$

Eğer eşitlik B_0^{22} skalar matrisi ile bölündüğünürse geleneksel reaksiyon fonksiyonu elde edilebilmektedir. Dikkat edilemesi gereken nokta t zamandaki politikanın, eş zamanlı x_{1t} 'ye (x_{2t} 'ye değil) ve diğer tüm gecikmeli değişkenler ile para politikası şoku, u_{st} 'ye bağlı olduğudur.

Varsayalım ki s_t , y_t 'deki j .inci eleman olsun. Bu durumda para politikası şokuna gelen etki tepkiyi (2.8)'deki matrislerdeki j .inci sütunlardan elde etmek mümkündür. Yani bunlar B_0^{-1} , $C_1 B_0^{-1}$, $C_2 B_0^{-1}$, v.s. matrislerinin j .inci sütunlarıdır. B_0^{-1} , lower triangular matris olduğundan t dönemindeki bir politika şoku olan u_{st} , x_{1t} değil ama x_{2t} üzerinde eş zamanlı bir etkiye sahip olacaktır.

II.2.4. VAR'da Değişkenlerin Yerlerinin Değiştirilmesinin Önemi

Para politikası şoklarının VAR sistemindeki örneği üretim ve fiyatlar gibi diğer değişkenler üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi söz konusu olduğunda

tanımlama doğrudan VAR'daki sıralamaya bağlı olmaktadır. Başka bir deyişle B_0 da elde edilen eş zamanlı korelasyonların yapısı üzerinde odaklaşılmaktadır. Dolayısıyla değişkenlerin yerleri değiştirildiğinde para politikası şokunun nasıl değişeceğini anlamak önemlidir.

VAR sisteminde sıralamaya ilişkin iki genel kanaati ifade etmek mümkündür.

i) Genel olarak değerlendirildiğinde y_t 'nin politika değişkeninden önce (x_{1t}) ve sonra gelenler (x_{2t}) diye ayrıma tabi tutulması u_{st} için ve u_{st} 'ye göre tüm değişkenlerin etki tepki fonksiyonları açısından önemlidir.

ii) Bununla birlikte x_{1t} ve x_{2t} içindeki bir sıralama üst için ya da u_{st} 'ye göre herhangi bir değişkenin etki tepki fonksiyonu için önemli değildir.

Dolayısıyla kısmi bir tanımlama yoluna gitmek daha anlamlı olabilmektedir. Başka bir ifadeyle hangi değişkenlerin politika enstrümanından önce hangilerinin sonra geldiği konusunda bir seçim yapmak gerekebilmektedir. Fakat bu bloklar içerisindeki bir sıralama para politikası şoklarının etkilerinin anlaşılmasında noktasında önemsizdir.

Literatürde genel kabul görmüş tanımlamaya ilişkin varsayımlar Sims'in (1980) çalışmasından esinlenmekte ve para politikasının diğer değişkenlerdeki eşzamanlı yeniliklerden etkilenmediğini kabul etmektedir. Yani VAR'da ilk önce konulmaktadır.

II.2.5. Varyansın Ayrıştırılması

VAR çalışmalarında bazen politika süprizlerinin y_t 'deki varyansın küçük bir kısmını açıklayabildiği görülmektedir. Tipik bir örnek Leeper, Sims ve Zha'nun (1996) çalışmasıdır. Bu aşamada Bernanke'nin (1996) de vurguladığı gibi iki haklı yorum yapılabilir. Birincisi şökonusu durum para politikasının önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Örneğin beklenmedik para politikası yada daha genel olarak sistematik para politikası üretim ve enflasyondaki varyansı azaltabilmektedir. İkinci olarak, varyans ayrıştırılması para politikası süprizlerinin potansiyel etkileri hakkında

değil; ilgili rnemlem için potansiyel etkilerin gerçek para politikası Őoklarıyla birliktr kompozisyonu hakkında bilgi vermektedir. Para politikası süprizlerinin potansiyel etkileri etki tepki fonksiyonlarında görülebilmektedir.

II.2.6. Tanımlama Problemi

Para politikasının ekonomiyi nasıl etkilediği sorusu temel bir eşzaman sorununun çözümüne bağlıdır. Zira para politikası ekonomiyi etkilerken değişen makroekonomik koşullara endojen olarak da tepki vermektedir. Bu yüzden para politikası etkilerinin ampirik olarak tahmin edilmesi için politika açısından gözlemlenebilir ekzojen bir takım unsurların bulunması gereklidir. Örneğin Friedman ve Schwartz (1963) tarafından öncülüğü yapılan ve daha sonra Romer ve Romer (1990) tarafından uygulanan olaylara dayalı (narrative) yaklaşım ekzojen politika değişikliklerini tanımlamada kullanılan yöntemlerden birisidir. Daha yaygın bir yaklaşım ise Sims'in (1972), (1980) geliştirdiği VAR tekniğidir. Bu yöntemde modele dahil edilen değişkenlerce açıklanamayan para politikası enstrümanındaki değişiklikler, politikada ekzojen değişiklikler yada politika şokları olarak yorumlanmaktadır. Christiano, Eichenbaum ve Evans (1997) bu tarz çalışmaların geniş bir değerlendirmesini sunmaktadır.

Para politikası araçlarının hedef değişkenler üzerine etkilerini inceleyen herhangi bir çalışma hedef değişkenlerin politika araçları üzerindeki eş zamanlı ters etkisini göz önüne almak durumundadır. Tek yönlü etkileri ayırtmak mümkün olmadığından standard korelasyon analizleri yeterli değildir. Dolayısıyla araç değişken, zayıf ekzojen bir konuma dönüşmedikçe tanımlama problemi ortaya çıkmaktadır.

Tanımlama problemi ilk olarak merkez bankasının reaksiyon fonksiyonunda görülmüştür. Oradaki ters etki temel ilgi alanını oluşturmaktadır. Başka bir deyişle para politikasının nasıl düzenlendiği hedef değişkenlerdeki değişimlerden etkilenmekte ve böylece tanımlama problemi yani iki etkinin birbirinden ayrılma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Çözüm yollarından birisi araç değişkene gelen ekzojen şokların yol açtığı etkilerin analizini sınırlamaktır. Böylece para politikasındaki değişim hedef değişkendeki değişikliklerden etkilenmemekte ve nedensellik araçlardan hedeflere doğru gitmektedir.

Bununla birlikte analizde sözkonusu para politikası şoklarının ekonometrik modelde sadece hata terimleri olmadığını ancak ekonomik anlamda gerçek şokları temsil ettiğini garantilemek gerekmektedir. Başka bir ifadeyle sistematik olmayan bir yapıya kavuşturulmalıdır. Diğer değişkenlerle sistematik birlikte hareketlenmeler bulunduğu tanımlama problemi çözümlenmemiş olmamaktadır. Sonunda da ilgili değişken bilgi setine aktarılmak zorundadır.

Ayrıca hem araçları hem de hedefleri etkileyen değişkenleri şartlandırmak da önemlidir. 1987'deki Amerika'daki borsa krizi buna bir örnek teşkil etmektedir. Kimi merkez bankaları üretimdeki büyümeyi düşüreceği endişesiyle likidite enjekte etmeye devam etmişlerdir. Sonradan gelirden oluşan değişimler dolayısıyla merkez bankası eylemlerinden positif olarak etkilenirken; çöküşün kendisinden dolayı olumsuz etkilenmektedir. Çöküşü koşullandırmadan yapılan ekonometrik çıkarımlar para politikasının etkilerini göz ardı edebilmektedir. Underestimate. Etkinin düzeltilmesi modele borsa endeksinin veya uygun kukla değişkenlerin etlenmesiyle mümkündür. Merkez bankasının sistematik bir şekilde borsa endekslerine tepki göstermediği göz önüne alındığında kukla değişken terich edilebilir.

Tanımlama probleminde sıkça kullanılan bir diğer yaklaşım da olaylara dayalı yaklaşımdır. Bu metodda niteliksel veriler kullanılmaktadır. Örneğin niteliksel çalışmalarda sıkı ya da gevşek para politikasının uygulandığı dönemleri tanımlayabilmek için merkez bankası yönetim kurulunun toplantı tutanaklarından faydalanmak mümkün olabilmektedir [Romer and Romer (1989) ve (1990)].

II.2.7. Politika Aracının Seçimi ve Fiyat Anomalisi

Para politikasıyla ilgili geleneksel tanımlama probleminin başka, politika aracının seçimi ve fiyat anomalisine ilişkin tercihlerde uygulamada farklılaşmaktadır. Sims (1980) çalışmasında para, fiyat ve gelir (üretim) den oluşan bir VAR sistemine faiz oranları ilave edildiğinde para stoğu yeniliklerine atfedilen A.B.D. gelirindeki tahmini hata varyansının payının küçüldüğünü göstermiştir. Sims'in çalışmalarındaki en tipik tanımlama varsayımı para politikası değişkeninin diğer değişkenlerdeki eşzamanlı yeniliklerden etkilenmediğidir. Başka bir deyişle para

politikası değişkeni VAR'a ilk olarak konulmaktadır.

McCallum (1983) Fed'in politika aracının kısa dönem faiz oranı olduğunu ve para politikası şoklarının doğru ölçümünün bu faiz oranının reaksiyon fonksiyonundaki kalıntılar olduğunu savunmaktadır.

Kısa dönem faiz oranı = f(gecikmeli makro veriler) + politika şoku.

Buradaki temel varsayım politika aracının eş zamanlı makro veriler üzerine dayanmadığıdır. Tersine para talebi gelir ve fiyatlara gelen şoklardan (faize gelen politika şokları da dahil) etkileneceğinden para stoğu verileri makro verilere eş zamanlı olarak dayanmaktadır. Dolayısıyla para stoğundaki yenilik (innovation) politika şokları ile diğer şokların karışımını ifade etmektedir. Bernanke ve Blinder (1992) federal fon oranının politika aracı olduğunu iddia etmişlerdir. Federal fon oranı O/N dolar borçlanmadaki piyasa faiz oranıdır. Bankalar arasındaki kredi rezervlerini ifade etmekte ve genelde rezerv karşılıkları karşılamak için kullanıldığından federal fon kredileri olarak tanımlanmaktadır. Fed tarafından doğrudan kontrol edilmemekte. Sadece reeskont oranları doğrudan Fed'in kontrolü altındadır. Eğer bir politika enstrümanı etkinse makro ekonomik değişkenleri tahmin edebilmelidir. Bernanke ve Blinder (1992) federal fon oranının gelir, istihdam ve tüketim M1, M2, hazine bonusu oranlarından daha iyi tahmin ettiğini göstermiştir. İkinci olarak araştırmacılar federal fon oranının tüm çevrimsel zirvelerde ve Romerlerin kullandığı tarihlerde yükselttiğini farkettiler. (1) benzeri reaksiyon fonksiyonlarının da enflasyon ve işsizliğe ilişkin mantıklı tepkiler geliştirdiğini gösterdiler. Üçüncü olarak borçlanılmayan (non-borrowed) rezervlerin tahmin edilen arz eğrisi FOMC (Fed açık piyasa işlemleri toplantıları) toplantıları arasındaki hedef fon oranında oldukça elastik olmaktadır. Bu ise federal fon oranının ay içerisinde önceden muhtemelen politika ile düzenlendiği ve ekonomik şoklar tarafından etkilendikçe sürekli olarak değişen rezerv taleplerinden kaynaklanmadığı anlamına gelmektedir.

Sims(1992) para politikasına genişleyici şokların geliri artırdığını ve para stoğu ile faiz oranlarında ters hareketlere neden olduğunu iddia etmiştir. Eichenbaum (1992) bunun Sims'in politika aracı olarak M1 yerine faiz oranını seçmesinden kaynaklandığı öne sürmektedir. Çünkü Amerikan ekonomisinin tipik bir VAR

modelinde M1'e gelen şoklar federal fon oranlarında artışa neden olmakta ve böylece gelirin azalmasına neden olmaktadır. Eichenbaum borçlanılmayan rezervlerden ziyade M0'in da benzer özelliğe sahip olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden para politikasının bir ölçümü olarak federal fonlardan daha iyi bir gösterge olduğu ifade edilmektedir. Kısaca A.B.D için politika enstrümanı olarak genellikle federal fon oranı bazen de kimi dar tanımlı parasal büyüklükler alınmaktadır.

Gelir, fiyatlar, para, faiz oranı ve diğer bazı değişkenlerin oluşturduğu bir VAR modelinde politika aracına gelen sıkı para şoklarının sürekli fiyat artışlarına neden olması fiyat çelişkisi olarak ifade edilmektedir. Bu durum sadece A.B.D. için değil aynı zamanda bir çok ülke için de geçerli olmuştur. Özellikle politika aracı olarak belli bir parasal büyüklük yerine kısa vadeli faiz oranı alındığında daha belirgin olmaktadır. Genelde istatistiksel olarak önemli olmamakla beraber VAR'ın yanlış tanımlanmış olabileceğini de ima edebilmektedir.

Sims (1992) bu sorunun merkez bankasının reaksiyon fonksiyonunda gözden kaçırılan bir değişkenden kaynaklanabileceğini vurgulamıştır. Emtia fiyatları enflasyon beklentilerini önceden haber verebilmektedir. Bu yüzden merkez bankası şimdiden faiz oranlarını yükselerek tepki gösterebilir ki; bu durumda enflasyon tersi duruma göre daha düşük olabilmektedir. Eğer emtia fiyatları VAR'ın dışında tutulursa, para politikası şoklarının enflasyon üzerinde pozitif bir etkide bulunduğu sonucu çıkabilmektedir.

Sims'in vurguladığı fiyat anomalisinden başka anomaliler de görülmektedir. Grilli ve Roubini (1996) likidite modelleriyle⁹ ilgili yapılan ampirik çalışmalarda fiyattan başka üç anomali daha saymaktadır. Bunlar likidite, döviz kuru ve forward iskonto yanlı (bias) anomalileridir. Likidite anomalisinde parasal büyüklüklerdeki (M0, M1, M2 v.s) yeniliklerin para politikası şokları olarak tanımlandığında,

9 Likidite modelleri (fiyat/ücret yapışkanlığı "ad hoc" varsayımına dayanmaksızın) paranın reel aktif fiyatları ve ekonomik faaliyetler üzerinde etkileri olduğunu vurgulayan modellerdir. Likidite modelleri aktif (asset) piyasalarında adjustment'ın yavaş olduğunu, buna karşılık mal piyasasının instantaneous olduğunu (stick price modellerinin tersine) varsaymaktadır. Likidite modellerinde üretim-gelir toplam arz kanalıyla işlemekte ve artmaktadır. Likidite modellerinin ampirik sonuçları için bakınız: Christiano, L. and M. Eichenbaum (1992). "Liquidity Effects and the Monetary Transmission Mechanism". American Economic Review Papers and Proceedings, May.

yeniliklerin nominal faiz oranlarında artışlarla ilişkilendiği görülmektedir. Döviz kuru çelişkisi ise örneğin A.B.D.'de faiz oranlarındaki pozitif bir yeniliğin doların diğer G-7 ülkelerine görece değer kazanması anlamına gelmesine rağmen, diğer G-7 ülkelerindeki benzer sıkı para politikaları genelde para birimlerinin dolar karşısında değer kaybetmesiyle ilişkili olmaktadır. Forward iskonto yanlı (forward discount bias) anomalisi; uncovered interest parity işlediğinde dışardaki faiz oranları karşısındaki yerli faiz oranlarındaki pozitif yeniliğin, yerli paranın sürekli değer kaybıyla (değer kazanılmasından sonra) sonuçlanması gerekmektedir. Halbuki veriler, pozitif bir faizin yerli parada iki yıl kadar daha sürekli değer kazandırdığını göstermektedir.

II.2.8. Yapısal VAR Modelleri (SVAR)

SVAR modellerin temeli vektör otoregressif modellerdir. VAR'ların uygulanmasında değişkenlerin farklı sıralanabilmesi temel eleştiri kaynaklarından biri olagelmıştır. Veri aralıklarının görece sık (aylık ya da günlük) olmadığı durumlarda recursive iktisadi yapılar mantıklı olmamaktadır. Sonuçların sıralamaya hassas olduğu durumlarda da yorumları çok daha güçleşebilmektedir. Bu tarz eleştiriler sonraki çalışmalarda SVAR'ların kullanımını teşvik etmiştir. Sistemdeki tüm matrisler üzerinde sınırlamaların mümkün olması ve sıfır sınırlamalara sahip olmamaları recursive yapıların ortaya çıkmasını zorunlu kılmamıştır. Örneğin para politikasının gelir üzerinde ani ya da reel GSMH üzerinde kalıcı etkilerinin olduğu varsayılarak kısa ve uzun dönem sınırlamaların birleştirilmesi olanıktır.

SVAR'ların sadece şokların etkileri üzerinde yoğunlaşması iki çeşit kritiği de beraberinde getirmiştir. Öncelikle merkez bankaları bu durumda tesadüfi sayı yaratıcısı haline gelmektedir. Aslında istenilen merkez bankasının tüm reaksiyon fonksiyonu ile mükemmel bir uyum göstermeyen bazı politika değişiklikleridir. Bunun niçin gerçekleştiğine ilişkin bir çok neden ileri sürülebilir. Herşeyden önce merkez bankası politika kararlarında mevcut makroekonomik verilere dayandırmak zorundadır. Karar anında ise kimi veriler elde bulunmayabilmektedir. Diğer mevcut olanların bir kısmı ön veriler olabilmekte ve sonradan düzeltmeye uğramaktadır. Böyle bir durumda belli bir kurala dayalı bir politikanın uygulanması ex post hatalara neden olabilmektedir. Ayrıca uygulanan bir merkez bankası kuralı bile böyle dar bir çerçevede ele alınmamakta ve belli marjlar içerisinde hedeflenmektedir.

İkinci bir eleştiri, analizin ekzojen şoklara sınırlandırılmasıyla merkez bankasının etkisi yeterince önemsenmediğine ilişkindir. Zira etkisinin önemli bir kısmı para politikasının sistematik kısmında bulunmaktadır. Bu eleştiri doğru olmakla birlikte SVARların kapsamının yanlış algılanmasından kaynaklanmaktadır. SVARlar merkez bankasının etkisinin büyüklüğüne ilişkin bir açılım sağlayamamakla birlikte; rolleri parasal aktarımın tahminlerinin sağlanmasıyla sınırlıdır.

Bundan başka SVAR modellerinin Lucas kritiğine maruz kalıp kalmadığı da tartışılmalıdır. Lucas kritiği teorik olarak bakıldığında, örneklem içinde etki tepki (IR) analizleri suni olarak gerçekleştirilmesinden ve örneklem dışında da SVARların politika tavsiyesinde kullanılmasından dolayı geçerli olduğu ileri sürülebilir. Örnek içinde Lucas kritiği geçerli olmamaktadır. Etki tepkilerle gerçekleştirilen bir deneyin gerçekte olmayan bir politika değişimini temsil etmesi doğru olmakla birlikte şekli ve büyüklüğü göz önüne alındığında aslında beklenmeyen birşey değildir. Tam tersine, Lucas kritiğine maruz kalmayan örnek döneminin içinde standard bir olaydır. Diğer taraftan Lucas kritiği SVARların politika tavsiyesinde kullanılması durumunda geçerlidir. Tahmin edilen parametreler genellikle politika değişikliklerine karşı duyarsızdır. Kuşkusuz örneklem dışı politika tavsiyesi SVAR modelleriyle yapılabilecek bir görev değildir. Belirli bir parasal aktarım mekanizması çerçevesinde aktarım mekanizmasının ampirik tanımlanmasında kullanılması daha uygundur. Bunun içinde SVARların sadece bir para politikası rejimini kapsayan örnek dönemi üzerinde tahmin edilmesi önemlidir. Ekonomilerin farklı parasal rejimlere geçmesi durumlarında SVAR analizi sonuçlarının ne ölçüde değişeceği ayrı olarak tartışılmalıdır.

II.3. VAR Sonuçlarının Yorumlanması: Literatürden Seçilmiş Çalışmaların Değerlendirilmesi

Bu bölümde para politikasının analizinde VAR'la ilgili yapılan bazı çalışmaların yöntem ve sonuçları üzerinde durulmaktadır. Konu ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen; Bernanke ve Blinder (1992), Rudebush (1992), Sims (1998), Leeper, Sims ve Zha (1996), Bernanke (1996), Christiano, Eichenbaum ve Evans (1996), Cushman ve Zha (1997), Bernanke ve Mihov (1997) ile Christiano, Eichenbaum ve Evans'ın (1997) çalışmalarına kısaca değinilmekle yetinilecektir. Ayrıca çalışmalardaki modellere ilişkin eleştiriler de göz önüne alınmaktadır.

Bilindiği gibi VAR yaklaşımının uygulanması basit bir ifadeyle aşağıdaki şekilde gerçekleşmektedir.

i) Kurumsal analize dayalı olarak (merkez bankası operasyon prosedürleri gibi) politika durumunu ölçen değişkenleri belirlenmektedir. Örneğin Bernanke ve Blinder'de (1992) politika değişkeni federal fon oranları iken, Strongin'de (1992) borçlanılmayan rezervlerin toplam rezervlere oranıdır.

ii) Gerekli endojen değişkenler ve politika değişkenlerini kullanarak standard bir VAR sistemi oluşturulmaktadır. Değişkenlerden arasında polika değişkeni sonuncu olarak sıralanmaktadır.

iii) Etki tepki fonksiyonları elde edilmekte ve sonuçlar yorumlanmaktadır.

Bernanke'ye (1995) göre (yarı yapısal) VAR yaklaşımı, para politikası kararlarının ekonomiye nasıl aktarıldığına ilişkin araştırmalarda faydalı bir yaklaşımdır. Bununla birlikte yapısal modellerden elde edilen çıkarımların spesifikasyonun seçimine ve tanımlama varsayımına karşı hassas olduğu unutulmamalıdır. Bernanke daha çok sınırlı katılım ve yapışkan fiyat varsayımlarının eleştirilmesinden yana bir tavır sergilemektedir. Fakat VAR yaklaşımında da önemli sorunlar bulunduğu bilinmektedir. Bernanke'ye (1995) göre bunları üç başlık altında toplamak mümkündür.

i) Zaman içerisinde politika değişkenleri değişmektedir. Bu nedenle alt dönemlere ayırıp ayrı modellemek faydalı olabilmektedir.

ii) Politika yeniliği, politika yapıcısının VAR'da bulunmayan bir enformasyona tepkisinin politika yeniliğinde önemli bir yer tutması halinde, VAR yaklaşımı politika şoklarının sonuçlarını yanlış yorumlayabilmektedir. Fiyat anomalisi bu örneklerden biridir.

iii) Bu yaklaşımda sadece beklenmedik para politikasının işlendiği sonucunu çıkarmak doğru değildir. Politikadaki tahmin edilebilir değişimlerin ekonomi üzerinde istikrar etkisi sözkonusu olabilmektedir. Ancak bu etkinin ölçümü, analizde çok daha ekonomik yapının uygulanmasını gerektirmektedir.

Kredi kanalının testinde en önemli çalışmalardan birisi Bernanke ve Blinder'e (1992) aittir. Bu çalışma sonraki çalışmalar için temel bir kaynak olmuştur. Sözkonusu çalışma 1959:1-1978:12 dönemini kapsayan aylık verilerden oluşmaktadır.

Modeldeki değişkenler federal faiz oranı, işsizlik oranı, tüketici fiyat endeksi, mevduat, menkul kıymetler ve kredilerden oluşmaktadır. Tanımlayıcı varsayım para politikasının önceden belirlendiğine; başka bir deyişle diğer eş zamanlı şoklara dayalı olmadığı üzerine kuruludur.

Bernanke ve Blinder modellerinde polika şokları (federal fon faiz oranları)

- i) bir yılın ardından işsizlik oranını artırmaktadır.
- ii) Banka mevduatlarını düşürmektedir.
- iii) Bankalar başlangıçta mevduatlarındaki düşüşü dengelemek için menkul kıymetlerini satmakta, fakat ileride vazgeçilmekte ve kredilerin hacmi düşmektedir.

Bernanke ve Blinder'in (1992) yukarıdaki gözlenmlerine göre, kredi stokunun ayarlanması vakit almakta; böylece mevduatlardaki düşüş başlangıçta likit menkul kıymetlerin satışıyla karşılanmıştır. Kredi stoğu azalmaya başladığı sırada işsizlik yükselmeye başlamaktadır.

Rudebush'un (1998) ise kullandığı VAR modelindeki faiz oranı denklemleri, reaksiyon fonksiyonu olarak yorumlanmaktadır. Rudebush'un çalışması A.B.D. için 1960:1-1995:3 dönemini kapsamakta ve küçük bir bilgi setinden oluşmaktadır. Geleneksel reaksiyon fonksiyonları genelde daha büyük bir bilgi seti kullanmaktadır. Fakat veriler nihai verilerden oluşmaktadır. Gerçek reaksiyon fonksiyonları ise ön verilerden oluşmaktadır. Sims (1998) ise Rudebush'ın (1998) çalışmasına yaptığı yorumda şu noktaları ön plana çıkarmaktadır.

i) Ekzojen bir değişkeni regresyondan çıkarmak zorunlu olarak katsayıların kötü tahmin edilmesini gerektirmemektedir. Çıkarılan açıklayıcı değişkenler diğer açıklayıcı değişkenlerle ilişkili değillerse bu durum daha da net hale gelmektedir.

ii) Ekonominin durumuna ilişkin yeni bilgiler ulaştıkça federal fon oranı da sık sık çabucak değişmektedir. Dolayısıyla federal fon oranına gelen yenilikler bizim ölçmek istediğimiz hem politika süprizlerini hem de ekonominin durumundaki yeniliklere karşı tepkileri içermektedir.

Leeper, Sims ve Zha (1996) çalışmalarında para politikasında hayli büyük bir VAR sistemini kullanmışlardır. Zaman zaman toplam örneği bölerek de modeli kullanmışlardır. Serbestlik derecesi sorunu ise Bayesyen yaklaşım kullanılarak çözülmüştür. Bernanke'nin (1996) bu çalışmaya yaptığı yorumlar önemlidir: Bernanke'ye göre;

- i) Para politikasının tahmin edilen etkileri makul gözükmektedir. VAR yaklaşımı işlemektedir.
- ii) Ampirik olarak kısa dönem faiz oranları parasal büyüklüklere nazaran para politikasının daha iyi bir göstergesidir.
- iii) Para politikası sürprizleri 1960'dan bu yana A.B.D.'de makro ekonomik dalgalanmalar açısından görece önemsizdir.
- iv) Para politikası ekonomik durumu karşı güçlü bir tepki vermektedir. Para politikasının geri besleme ya da sistematik kısmı para politikasının önemli bir unsurudur.

Christiano, Eichenbaum ve Evans (1996) çalışmalarında para politikası şoklarının mali kesim dışı işletme veya hane halkınca finansal fiyaslarda toplanılmış net fonlar üzerindeki etkileri incelemişlerdir. 1960:I.Çeyrek-1992:IV.çeyrek dönemlerini kapsayan çalışmalarında değişken olarak reel GSMH, GSMH deflatörü, emtia fiyatları, federal fon oranı, borçlanılmayan rezervler, toplam rezervler ve finansal fiyatlarda toplanılan net fonları kullanmışlardır. Bu aynı zamanda modelde kullandıkları sıralamayı göstermektedir.

Politika aracı olarak federal fon oranı veya borçlanılmayan rezervlerin eksi logaritması ele alınmıştır. Emtia fiyatları temelde fiyat anomalisinden kaçınmak için kullanılmıştır. Politika şokları her bir NBER (National Bureau of Economic Research'in belirlediği) resesyon döneminde önce görece yüksek çıkmıştır. Federal fon oranları üzerinde etkilerin neredeyse iki yıl boyunca devam ettiği görülmüştür. Sisteme uygulanan pozitif bir şok Fed'in elindeki A.B.D. tahvilleri, M1 ve geliri azaltmaktadır. Gelirdeki azalma iki çeyrek kadar bir gecikmeyle gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak federal fon oranına uygulanan pozitif bir şokun başlangıçtaki etkisi özel sektörde toplanılan net fonları yaklaşık bir yıl içerisinde yükseltmektedir. Ancak bundan sonra bir düşüş görülmektedir. Bu sonuç Bernanke ve Blinder'in

(1992) kredi kanalı yorumunun da aralarında bulunduğu çoğu modellerin tersine elde edilmiştir. Faiz şokları resesyonlar oluşturmakta, firmaların gelirleri azalmakta; fakat maliyetlerin değişmesi zaman almaktadır.

Cushman ve Zha (1997) küçük açık ekonomilerin VAR modellenmesinin A.B.D. gibi yapılamayacağını vurgulamaktadır. Araştırmacılar bu yüzden aylık makro verileri kullandıkları Kanada'nın modellenmesine aşağıdaki unsurları da dahil etmişlerdir.

i) faiz oranları yabancı döviz kurlarına eş zamanlı olarak tepki gösterme eğilimindedir. Bu arguman Sims'in bir çok çalışmasında olan para politikası enstrümanının önceden belirlendiği varsayımına ters düşmektedir.

ii) Esnek döviz kuru rejiminde döviz kurlarının tüm eşzamanlı şoklara reaksiyon vermesine izin verilmelidir.

iii) Yabancı değişkenlere ayrı bir blok olarak davranılmalıdır. Bu blok yerli ekonomi için ekzojen bir bloktur. Bunun pratikteki anlamı yurtiçi değişkenlerin yurtdışı değişkenleri etkilemesine gecikmeli dahi olsa etkilemesine izin verilmemesi demektir.

iv) Cushman ve Zha çalışmalarında Kanada için 1974-1993 yıllarını kapsayan aylık verileri kullanırken A.B.D'yi de diğer dış dünya olarak almışlardır.

v) Sims tarzı bir tanımlama sıkı para politikasının fiyat artışlarına ve döviz kurunun değer kaybetmesine neden olmak gibi fiyat ve döviz kuru anomaliklerine neden olmaktadır.

vi) Cushman ve Zha'nın kullandıkları belirleme temelde geleneksel para talebi denklemi ($M1, P, y, i$) ve yurtdışı faiz oranı ile emtia fiyatlarına bağlı olabilen bir para arzı denklemini kapsamaktadır.

vii) Bulgularına göre sıkı para politikası Kanada dolarının değerlenmesine; faiz oranında bir artışa; para stoğunda bir düşüşe; fiyatlar seviyesinde uzun dönemli negatif bir etkiye; ve gelir üzerinde az fakat negatif bir etkiye neden olmaktadır. Varyans ayrıştırılması para politikası şoklarının gelirin tahmini hata varyansının sadece küçük bir bölümünde açıklayıcı olduğunu göstermektedir.

Bernanke ve Mihov (1997) çalışmalarında Bundesbank'ın 1969:01-1990:12

döneminde izlediği politika üzerinde çalışmışlardır. Buna göre enflasyon tahminlerinin para arzı artış oranına kıyasla Lombard oranlarındaki varyansın çoğunu açıkladığını bulmuşlardır. Böylece Bundesbank'ın gerçekte enflasyon hedefi güttükleri sonucuna varmışlardır.

Christiano, Eichenbaum ve Evans'ın (1997) VAR ilgili son bir çalışması ise literatürde ulaşılan noktaları belirtmesi açısından önemlidir. Buna göre parasal aktarım mekanizmalarını konu alan modeller en azından şu gerçeklerle uyumlu olmak durumundadır. Sıkı para politikasının ardından;

- i) Genel fiyatlar seviyesi çok az bir şekilde tepki vermektedir.
- ii) Toplam gelir düşmektedir. Faiz oranları başlangıçta yükselmektedir.
- iii) Reel ücretler makul bir miktarda azalmaktadır.
- iv) Karlar düşmektedir.

III. Bölüm :Para ve Kredi Kanallarının Analizi¹⁰

III.1.Kanalların Ayırıştırılmasının Önemi

Son yıllarda finansal piyasalarda asimetrik bilgi problemiyle ilgili yapılan çalışmalar geleneksel makroekonomi literatürünü de yakından etkilemiştir. Geleneksel IS/LM ve reel iş çevrimleri modellerinin dayandığı mükemmel finansal piyasalar varsayımı, başka bir deyişle finansal sistemin temelde “örtü” kabul edildiği varsayımı, özellikle 1980’lerin ortalarından itibaren sarsılmaya başlamıştır. Asimetrik bilgi literatüründeki son gelişmeler artık finansal kesimin de reel ekonomik gelişmeleri etkilediğini ortaya koymuştur. Kuşkusuz bu süreçten parasal aktarım mekanizması da etkilenmiştir. Klasik faiz oranı kanalının yanı sıra kredi kanalı da söz sahibi olmuştur.

İktisadi aktörlerin faize ilişkin tepkileri kredi arzının bilgiyle alakalı kısıtlamalarının etkisiyle daha da yoğunlaşmıştır. Kural olarak kredibilitesi büyük firmalara göre daha düşük olan ve özellikle banka kredilerine bağımlı olan küçük firmalar bu durumdan görece fazla etkilenmiştir. Böylece sıkı para politikası sadece menkul kıymetler üzerindeki faiz oranlarını yükseltmekle kalmamakta; bunun yanısıra fonların satın alma maliyetini de görece artırmakta veya ahlaki riziko ve ters seçim nedeniyle küçük firmaların krediden tayınlanmasına neden olmaktadır. Sonuçta bu türdeki firmaların büyüme yapıları hayli olumsuz etkilenmektedir. Görüldüğü gibi para politikasının firmalar üzerindeki etkileri ölçeklerine bağlı olarak farklı boyutlarda olabilmektedir. Bu konudaki benzer tartışmalar 1950’lerde de olmasına rağmen, kredi kanalının mikroekonomi literatüründe temellendirilmesi enformasyon iktisadındaki gelişmelerle mümkün olabilmektedir.

¹⁰ Bu çalışmada para ve kredi kanalı ya da görüşü diye bir ayrıma gidilmiştir. Bunun temel nedeni literatürde bu tasnifin ağırlıklı kullanılmasıdır. Bununla birlikte farklı fakat özde aynı ayrımlar da bulunmaktadır. Örneğin Bernanke (1995) para ve kredi görüşü şeklinde bir ayırım yerine standard IS-LM modeli ve sermaye piyasası eksiklikleri şeklinde bir tanımlamayı tercih etmektedir.

Para ve kredi kanallarının görece önemlerinin ayrıştırılması bir çok açıdan önemlidir. Ramey (1993) bu konuda üç önemli neden göstermektedir. Herşeyden önce hangi finansal büyüklüklerin para politikası tarafından etkilendiğinin bilinmesi, finansal ve reel sektör arasındaki bağı anlaşılmaya yardımcı olmaktadır. İkinci olarak, aktarım mekanizmasının daha iyi kavranması politika yapımcılarına finansal büyüklerdeki hareketlerin yorumlanmasında faydalı olmaktadır. Üçüncü olarak aktarım mekanizması hakkındaki ilave bilgiler hedeflerin daha iyi seçilmesine neden olmaktadır. Eğer kredi kanalı parasal aktarım mekanizmasının önemli bir unsuru ise banka portföyleri daha fazla dikkatleri çekecektir.

III.2. Para Kanalı veya Geleneksel Aktarım Mekanizması

III.2.1. Temel Varsayımları

Bu mekanizmanın önemli bir varsayımı mükemmel finansal piyasaları öngörmesidir. Bu herşeyden önce şirketlerin finansal yapılarının reel kararlar üzerinde bir etkisinin olmadığı anlamına gelmektedir. İkinci olarak bankaların ekonomik faaliyetlerde pasif bir rol üstlendiğini ifade etmektedir. Bu özellikler finansal kaynak arzının mevcut faiz oranları karşısında tamamen elastik olduğu düşüncesini beraberinde getirmektedir.

Burada finansal araçlar, yani bankalar, bilançolarının aktif tarafları itibariyle özel bir hizmet sunmamaktadır. Bankalar ancak bilançolarının pasifinde yarattıkları para nedeniyle özel bir konuma sahip olmaktadır. Borçlular açısından temel varsayım Modigliani ve Miller'in (1958) teoreminin bir sonucudur. Buna göre sermaye yapısı borçluların ve alacaklıların reel kararlarını etkilememektedir. Bu teoremi bankalara uygulayan Fama (1980), halkın banka mevduatı, tahvil ya da hisse senetleri arasındaki portföy tercihlerinin reel unsurlara etkide bulunmadığını ileri sürmüştür. Başka bir deyişle finansal sistem bir peçe görevi sergilemektedir.

Hubbard (1994) geleneksel para görüşünün gerçekleşebilmesi dört temel

varsayım saymaktadır.

i) Merkez bankası -eksik ikamelerin bulunduğu- dış para (outside money) arzını kontrol edebilmelidir.

ii) Merkez bankası hem nominal hem de reel kısa dönem faiz oranlarını etkileyebilmelidir. Başka bir deyişle fiyatlar hemen uyum sağlamamalıdır.

iii) Kısa dönem reel faiz oranlarındaki değişimler uzun dönem faiz oranlarını etkileyebilmelidir. Böylece hanehalkı ve işletmelerin yatırım kararları etkilenecektir.

iv) Para politikasındaki bir yeniliğe cevaben faize hassas harcamalardaki makul değişimler, bu tür yenilikler sonucunda gözlenen gelir tepkileri ile uyum içerisinde olmalıdır.

Hubbard'a (1994) göre para kanalı para politikasının dağılımla ilgili sonuçlarından ziyade toplam sonuçları ile ilgilenmektedir. Bu tür bir aktarım mekanizması dağılımsal veya cross sectional bir analiz önermemektedir. Dolayısıyla standart faiz oranı yaklaşımları eksik bir görüntü sergilemektedir.

III.2.2. Para Kanalı'nın Modellenmesi: IS/LM Modeli

Geleneksel para kanalı basitçe standard IS/LM modeli aracılığı ile formüle edilebilmektedir. Bu modelde para (D) ve tahvillerden (B) oluşan iki tane aktif değer ile hane halkı, firmalar, bankalar ve hükümetten oluşan dört aktör bulunmaktadır. Hane halkının reel geliri (y) ve tahvil faiz oranı (r_B) reel tasarrufları $S(y, r_B)$ belirlemektedir. Başka bir deyişle tasarruflar iki aktif değer arasında paylaştırılmaktadır.

$$S(y, r_B) = D^h(y, r_B) + B^h(y, r_B) \quad (1)$$

Eşitlikteki h hane halkını, (+) ve (-) ise kısmi türevlerin işaretlerini ifade etmektedir. Benzer şekilde firmaların yatırım talebi ($I(r_B)$) tahviller aracılığıyla finanse

edilmektedir.

$$I(r_B) = B^f(r_B) \quad (2)$$

Eşitlikte f firmalata göstermektedir. Bu modele bankaların dahil edilmesi hayli kolaydır. Bankalar mevduat toplamakta (D^b), tahvil satın almakta (B^b) ve rezerv (R) tutmaktadır. Böylece aşağıdaki eşitliğe ulaşılmaktadır.

$$R + B^b = D^b \quad (3)$$

Bankalar bu modelde tamamen pasif bir role kavuşmaktadır. B^b ve D^b , merkez bankasının rezerv karşılık oranı (α) ile belirlenmektedir.

$$D^b = \frac{R}{\alpha}$$

$$B^b = \frac{R(1-\alpha)}{\alpha}$$

Hükümet ise reel harcamalarını (G) bankalardan gelen rezervler (R) ile ihraç ettiği tahvillerle (B^g) finanse etmektedir.

$$G = R + B^g \quad (4)$$

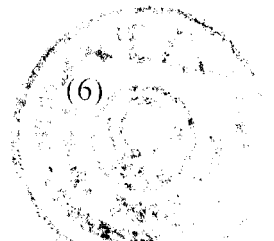
Walras'ın kanunundan hareketle, y ve r_B endojen değişkenlerinin denge seviyelerini belirlemek için iki eşitlik yeterli olmaktadır.

Para piyasasında denge:

$$R = \alpha D^h(y, r_B) \quad (5)$$

Mal piyasasında denge:

$$I(r_B) + G = S(y, r_B) \quad (6)$$

Kısmi türevlerin işaretleriyle ilgili varsayımlar da gözönüne alındığında geleneksel Keynezyen model elde edilmektedir. Sözkonusu modelde para piyasasındaki denge LM, mal piyasasındaki denge de IS eğrileri ile gösterilmektedir.

IS/LM modelinde para politikasının etkisini izlemek oldukça kolaydır. Merkez bankası rezervleri (R) artırdığında veya tahvilleri azalttığında (B^g), başka bir deyişle piyasaya likidite enjekte ettiğinde, LM eğrisi aşağı doğru hareket etmektedir. IS eğrisi ise etkilenmemektedir. Böylece gelir (y) artarken faiz oranları düşmektedir.

Para kanalı modelinin işleyebilmesi için bir takım varsayımların gerçekleşmesi gerekmektedir. Modelin işlemesi, sözkonusu varsayımların tuttuğu inancına dayanmaktadır. Bunları kısaca üç maddede toplamak mümkündür.

i) Fiyatlar, nominal para miktarındaki değişimi karşılayacak şekilde hemen uyum sağlamamaktadır.

ii) Merkez bankası nominal para miktarını rezervleri değiştirmek sureti ile doğrudan etkilemektedir.

iii) Borçlular açısından krediler ve tahviller birbirlerinin mükemmel ikamesidir. Diğer bir deyişle bankalar önemsiz bir rol oynamaktadır.

Aşağıdaki gösterilen kredi kanalında ise özellikle son iki varsayımın değiştirilmesi halinde farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Kredi kanalı temelde kimi varsayımları tamamen değiştirmekte ve farklı fakat temelde tamamlayıcı bir model ortaya koymaktadır.

III.3. Kredi Kanalı

III.3.1. Kredi Kanalının Ortaya Çıkışı ve Önemi

1980'lerin ortalarında özellikle Amerikalı araştırmacıların öncülüğünde mikro ekonomi alanındaki gelişmelerden hareketle geleneksel parasal aktarım mekanizmasına ilave mekanizmalar aramaya başlanmıştır. Bunda etkin olan faktörlerden biri merkez bankası faiz oranlarındaki değişiminin küçük olmasına rağmen; sabit kıymet ve stok oluşumunun sıkı para politikası tedbirlerine karşı tepkisinin güçlü olmasıdır. Bu olayların açıklanmasında geliştirilen yaklaşımların başında finansal piyasalardaki enformasyon problemleriyle ilgili çalışmalar gelmektedir. Jaffee ve Russel (1976) ve Stiglitz ve Weiss'in (1981) finansal piyasalardaki borçlu ile kredi veren arasındaki asimetric bilgiye dayalı öncü çalışmalarının ardından geliştirilen modeller, hem bankaların varlığı hem de iktisadi aktörlerin finansman yapılarının reel kesim için anlamlı olduğu sonuçlarını göstermiştir. Böylece finansal sistemin örtü kabul edildiği ve sermaye piyasalarının mükemmel varsayıldığı paradigmadan uzaklaşmaya başlanmıştır. Banka kredileri menkul kıymetlerin tam bir ikamesinden ziyade ayrı bir finansal varlık olarak parasal aktarım sürecinde yerini almaya başlamıştır. Para politikası artık sadece menkul kıymetlerin faiz oranlarını etkilememekte, aynı zamanda kredi arzını da etkilemektedir. Bu durumda merkez bankası faiz oranlarını az yükseltse bile, sıkı para politikası tedbirleri aktif oluşum üzerinde görece büyük etkilerde bulunabilmektedir.

Gerçekte bu yaklaşımın temel prensipleri 1950'lilerdeki kredi mevcudiyeti doktrini ile örtüşmektedir. Fakat şimdilerde bu yaklaşım, mikroekonomi literatüründeki gelişmelerin ışığında çok daha sağlam bir temele kavuşmuştur. Kredi kanalı günümüzde yeni Keynesyen makroihtisat ekolü tarafından ağırlıklı kullanılmaktadır.

Walsh (1995) ise bankacılık ve finans sözlüğü için yazdığı yazıda kredi

kanalının teorik çerçevesini “bankacılığın yeni görüşü” olarak adlandırılan yaklaşıma kadar götürmektedir. Bu yeni görüşün üç temel özelliğini ise şöyle özetlenmektedir.

i. Bu görüş gerek para ve diğer aktifler gerekse ticari bankalar ve diğer finansal araçlar arasındaki geleneksel olarak kesin çizgilerle çizilmiş ayrımı bulanıklaştırmaktadır.

ii. Paranın artışı ve dolaşım hızından ziyade oldukça geniş bir aktif yelpazesinin arz ve talebi üzerinde odaklaşmaktadır.

iii. Para politikası ve finansal kuruluşlar ile reel ekonomi arasındaki ilişkide paranın miktarından ziyade faiz oranları, aktif getirileri ve kredi mevcudiyetinin yapısı anahtar olarak değerlendirmektedir.

Bilindiği gibi Gurley ve Shaw’un Money in a Theory of Finance adlı çalışmaları “yeni görüşe” kaynak teşkil eden çalışma olarak ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla kredi kanalının geçmişini daha yakın zamanlara getirmek mümkün olabilmektedir.

Son yıllarda kredi kanalının ortaya çıkışıyla ilgili Hubbard (1994) yukarıdaki gelişmeleri şöyle sınıflandırmaktadır. Ona göre geniş kapsamlı bir parasal aktarım mekanizması araştırmaları “makro ve “mikro” bazlı olmak üzere iki tür endişenin ürünüdür. Toplam talepteki çevrimsel hareketlerin özellikle işletme sabit yatırımları ve stok yatırımlarındaki değişimin para politikasındaki değişimlerin para politikası kararlarıyla açıklanamayacak kadar büyük olması makro çerçevede soru işaretleri doğurmuştur. Bu yüzden bazı araştırmacılar görece küçük şokların aktarılmasında etkili olan finansal faktörleri araştırmaya yönelmişlerdir. Literatürde yatırımla ilgili verileri görece iyi açıklayan modeller hızlandırıcı modelleri olarak adlandırılmaktadır. Finansal hızlandırıcı Bernanke, Gertler and Gilchrist (1994) gösterdiği gibi, başlangıç şoklarının finansal piyasa koşullarınca çoğaltılmasını ifade etmektedir.

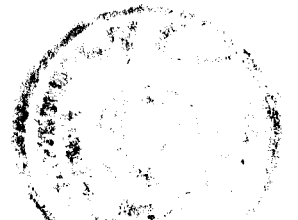
Mikro endişeler ise, sigorta ve kredi piyasalarındaki enformasyona (bilgiye) yönelik eksikliklerin çalışılmasıyla ortaya çıkan literatüre ilişkindir. Borçlular ve borç verenler arasındaki asimetrik bilgi problemi iç finansman ile dış finansman maliyeti arasında bir boşluğa neden olmaktadır. Maliyetli dış finansman kavramı geleneksel faiz oranı kanallarının temelindeki daha mükemmelci piyasalar

yaklaşımının tersinedir. Bilindiği gibi geleneksel faiz oranı kanalları reel ve finansal kararlar arasındaki bağları gözardı etmektedir.

Para görüşünde politika kararları reel faiz oranları düzeyi ile faize hassas harcamaları etkilemektedir. Enformasyonla ilgili finansal kısımla modelleri birçok borçlu için dış ve iç finansman maliyeti arasındaki boşluğu ifade etmektedir. Bu bağlamda kredi görüşü para politikasının bu boşluğu etkileyecebileceği kanalları ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle kredi görüşü politika kararlarının dağılımsal sonuçlarını kapsamaktadır. Zira finansman maliyetleri farklı borçlular için farklı tepkiler vermektedir.

Hubbard (1994) bu noktada iki farklı fakat birbiriyle ilgili kanaldan bahsetmektedir. Bunlar borçluların üzerindeki sınırlamalar ile banka bağımlı borçluların varlığı üzerinde duran kanallardır. Birincisinde bazı borçluların yüksek dış finansman maliyetleri ile karşılaştığı gerçeği ön plana çıkmaktadır. İkincisinde ise bazı borçluların dış finansmanda bankalara dayandığını ve politika kararlarının kredi arzı üzerindeki doğrudan bir etkisi olduğunu vurgulamaktadır.

Mishkin'e (1996) göre, kredi kanalının parasal aktarım mekanizmasının önemli bir unsura olduğuna inanmak için üç temel neden bulunmaktadır. Herşeyden önce oldukça geniş bir cross-section çalışmanın sonuçları, -kredi kanalı açısından önemli olan- kredi piyasası eksikliklerinin firmaların istihdam ve harcama kararlarını etkilediğini ortaya koymaktadır. İkinci olarak kredi açısından daha sınırlı şansa sahip küçük firmaların kredi yönünden fazla sıkıntı çekmeyen büyük firmalara görece sıkı para politikasından çok daha fazla olumsuz etkilendiğini vurgulayan çalışmalar bulunmaktadır. Üçüncüsü ve belki de en önemlisi, kredi kanalı analizlerinin temelindeki kredi piyasalarındaki eksiklikler nedeniyle ortaya çıkan asimetrik bilgi görüşü diğer bir çok önemli olayları da açıklamada oldukça faydalı bir teorik kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin asimetrik bilgi görüşü birçok finansal kurumun niçin bulunduğunu ve finansal sistemimizin neden şimdiki yapısına sahip olduğunu da açıklamaktadır. Ayrıca kredi kanalı, Mishkin'e göre, tipik bir finansal kriz sırasında meydana gelen olaylara tutarlı bir açıklama getirmekte ve finansal krizlerin ekonomi üzerindeki büyük etkisinin anlaşılmasını sağlamaktadır.

Kredi kanalı üzerindeki tartışmaların uzun bir süre daha devam edeceği gözükmektedir. Bernanke'ye (1995a) göre kredi kanalı üzerine yapılan çalışmaların devam etmesi iki açıdan anlamlıdır: Herşeyden önce önde gelen diğer parasal aktarım mekanizma modelleriyle kantitatif anlamda sorunlar bulunmaktadır. Ayrıca devam eden kurumsal değişiklikler politikanın gücüne ve para politikası göstergelerinin yorumunu etkilemektedir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde konu ile ilgili ampirik çalışmalar yoğun olarak yapılmakla beraber ikna noktasında bir takım sorunlar bulunmaktadır. Sorunların başında tanımlamaya ilişkin olanlar gelmektedir. Kredi kanalı banka kredileriyle ilgili olarak arz yönlü tepkilere dayanırken; klasik yaklaşımda banka kredilerindeki trendin talep tarafından belirlendiği unsuru ön plana çıkarmaktadır. Halbuki sonuçta gözlemlenebilen tek unsur arz ve talebin eşit olduğu denge kredi hacmi olmaktadır.

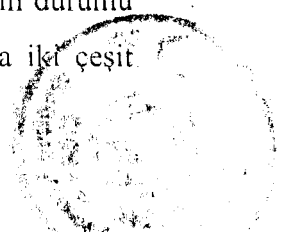
III.3.2. Kredi Kanalının Modellenmesi: Bernanke ve Blinder Modeli

Bernanke ve Blinder'in (1988) çalışmasından hareketle, banka kredilerinin tahvillerin eksik tam ikamesi olmadığı öne sürüldüğünde bir önceki model değişime uğramaktadır. Ayrıca kredi tayinlaması da ihmal edilmektedir.

Kredi Kanalının arkasındaki temel varsayımları şöyle özetlemek mümkündür:

- i) Fiyatlar nominal para miktarındaki değişimleri telafi edecek şekilde hemen ayarlanabilmektedir.
- ii) Merkez bankası banka rezervlerini düzenlemek suretiyle kredi hacmini doğrudan etkileyebilmektedir.
- iii) Krediler ve menkul kıymetler hem borçlular hem de bankalar açısından birbirlerinin tam ikamesi değildir.

Yeni modelde hane halkının davranışı değişmemektedir. Özellikle kredi piyasasında dengenin oluşumu ön plana çıkmaktadır. Firmalar ile bankaların durumu şimdi daha farklı hale gelmektedir. Firmalar yatırımlarının finansmanında iki çeşit

alternatife sahip olmaktadır. Bu durumda para kanalının modellenmesindeki (2) nolu eşitlik yerini aşağıdakine bırakmaktadır. Eşitlikte banka kredi faiz oranı r_L ile gösterilmektedir.

$$I(\underline{r}_B, \underline{r}_L) = B^f(\underline{r}_B, \underline{r}_L) + L^f(\underline{r}_B, \underline{r}_L) \quad (7)$$

Bankalar da iki yerine rezervler, krediler ve tahviller olmak üzere üç aktif değere sahip olmaktadır. Böylece yeni eşitlik şu şekilde olmaktadır.

$$R + L_b + B^b = D^b \quad (8)$$

Daha önceden olduğu gibi, para miktarı çarpan mekanizması ile dışardan belirlenmektedir: $D^b = R/\alpha$. Bankalar tarafından ödünç verilebilir fonların $[D^b - R = R((1-\alpha)/\alpha)]$ tahsisatı ise portföy optimizasyonundan elde edilmektedir.

$$\begin{cases} L^b = \mu(\underline{r}_B, \underline{r}_L)R \\ B^b = \nu(\underline{r}_B, \underline{r}_L)R \end{cases}$$

Buradan $\mu(\underline{r}_B, \underline{r}_L) + \nu(\underline{r}_B, \underline{r}_L) = (1-\alpha)/\alpha$ eşitliği görülmektedir. Para piyasasındaki denge daha önceki (5) nolu eşitlikle aynı olmakla birlikte, (6) nolu IS eşitliği iki yeni eşitlikle yer değiştirmektedir.

Mal piyasasında denge:

$$I(\underline{r}_B, \underline{r}_L) + G = S(\underline{y}, \underline{r}_B) \quad (9)$$

Kredi piyasasında denge:

$$L^f(\underline{r}_B, \underline{r}_L) = \mu(\underline{r}_B, \underline{r}_L)R \quad (10)$$

Kısmi türevlerin işaretleriyle ilgili varsayımlar altında yukarıdaki (10) nolu

eşitlik r_L için çözüldüğünde aşağıdaki sonuç elde edilir.

$$r_L = \phi(r_B, R) \quad (11)$$

(11) nolu eşitlik (9) nolu eşitliğe yerleştirildiğinde Bernanke ve Blinder'in (1988) Emtia ve Kredi eğrisine (Credit and Commodity = CC) ulaşılmaktadır.

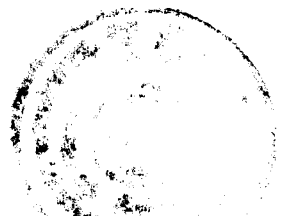
$$I(r_B, \Phi(r_B, R)) + G = S(y, r_B) \quad (12)$$

Bir önceki IS eğrisi ile şimdi elde edilen CC eğrisi arasındaki temel fark, R'nin CC eğrisine dahil olmasında yatmaktadır. Gerek borçlular gerekse kreditorler açısından kredi ve tahvillerin birbirlerinin tam ikameleri sözkonusu olduğunda CC eğrisi IS eğrisine dönüşmektedir. Emtia talebinin kredi faiz oranlarına duyarlı olduğu durumlarda da IS eğrisi ortaya çıkmaktadır.

Kredi kanalı para politikasını IS/LM modelinden çok daha fazla etkili hale getirmektedir. Banka rezervlerindeki bir değişim her iki eğriyi de etkilemektedir. Örneğin banka rezervlerindeki bir artış Bernanke ve Blinder'in modelinde şu sonuçlara neden olmaktadır.

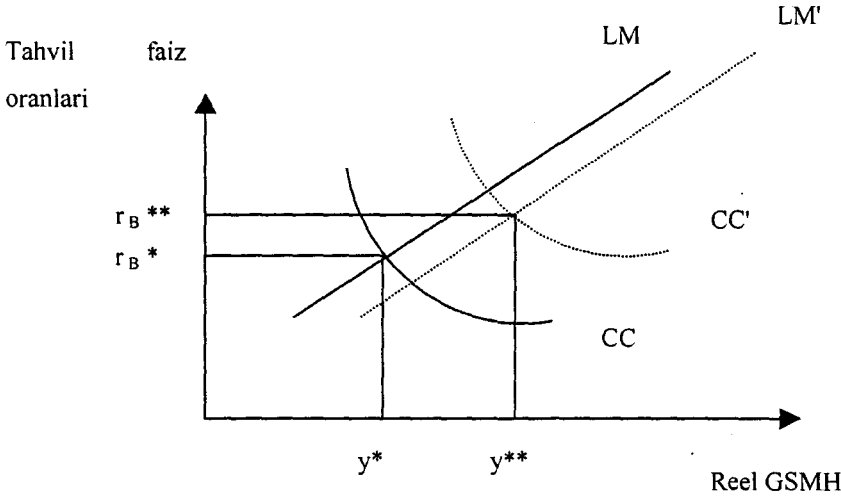
i) IS/LM modelinde olduğu gibi para miktarı artmaktadır. Bu aynı zamanda LM eğrisini sağa doğru kaydırmaktadır.

ii) Ayrıca kredi hacmi de artmaktadır. Bu artış firmaların yatırım talebini de artırarak CC eğrisini yukarı doğru hareket ettirmektedir.

Sonuçta her iki eğrinin de yer değiştirmesi sonucunda, özellikle CC eğrisinden kaynaklanan bir reel milli gelir seviyesinde artış ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki şekilde sözkonusu örnek açıkça gösterilmektedir.

Şekil 3. CC-LM Eğrisi

Bernanke ve Blinder modelinin gelir, para, kredi ve faiz oranları üzerinde nasıl etkili olduğu aşağıdaki tablodan izlenebilmektedir. Tablodan hangi durumlarda merkez bankasının kredi ağırlıklı ya da monetarist politikalar izlemesi gerektiğini de çıkarmak mümkündür.

Tablo 2. Değişkenler Üzerindeki Şokların Etkileri

Artış	Gelir	Para	Kredi	Tahvil Faiz Oranları
Banka Rezervleri	+	+	+	-
Para Talebi	-	+	-	+
Kredi Arzı	+	+	+	+
Kredi Talebi	-	-	+	-
Emtia Talebi	+	+	+	+

Kaynak: Bernanke Ben and Alan Blinder (1988), "Is it Money or Credit, or Both, or Neither?", *American Economic Review Papers and Proceedings*, Vol.78, No.2

Tablodan elde edilen en önemli sonuç, para talebi şoklarının kredi talebi şoklarından daha önemli olduğu durumlarda kredinin hedef değişken olması, paranın hedef değişken olduğu bir politikadan daha iyi sonuçlar verdiği görülmektedir

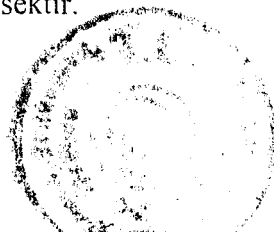
Bernanke ve Blinder'in modelinde para politikası, tahvil faiz oranlarında önemli değişimlere yol açmadan oldukça önemli reel etkilere neden olabilmektedir. Bankalar rezervlerine olan ulaşım imkanı attığında kredi arzı da artmaktadır. Böylece firmalar tahvillere olan taleblerini önemli ölçüde değiştirmeksizin daha fazla yatırıma gitme imkanına sahip olmaktadır. Modelin bir diğer önemli sonucu para politikasında kullanılan göstergelere ilişkindir. Kredi kanalının işlediği varsayımı altında reel faaliyetlerin en iyi tahmininin kredi olduğu vurgulanmaktadır. Bu yüzden merkez bankası krediyi hedef olarak almak durumundadır.

III.3.3. Kredi Kanalı Çeşitleri

Hubbard'ın (1994) sınıflandırmasıyla temelde aynı olmakla birlikte; kredi kanalına ilişkin literatürde kabul gören bir başka sınıflandırma bulunmaktadır. Bunlardan birisi bilanço kanalı, diğeri ise banka kredi kanalı olarak adlandırılmaktadır.

III.3.3.1. Bilanço Kanalı veya Finansal Hızlandırıcı Modeli

Bilanço kanalı literatürde "geniş kredi kanalı" veya "finansal hızlandırıcı" olarak da isimlendirilmektedir. Burada para politikasının firmanın şerefiye veya net zenginlik (net wealth) üzerindeki etkisi ön plana çıkarılmaktadır. Buna göre kısıtlayıcı para politikası şirketin net değerini veya kredibilitesini azaltmaktadır. Böylece kredi tayinlaması veya kredi faizlerindeki bir artış nedeniyle şirketin banka kredilerine ulaşabilmesi de zorlaşmaktadır. Sonuçta aktif oluşum geleneksel kanaldakinden daha da düşük seviyelerde gerçekleşmektedir. Bilanço kanalı temelde küçük işletmeleri etkilemektedir. Bu firmaların finansal durumları veya kredibiliteleri büyük şirketlere göre daha kötüdür. Ayrıca finansal dar boğazlarla karşılaşma riskleri daha yüksektir.

Literatürde para politikasının firmanın net zenginliğini etkileyebileceği farklı yollar üzerinde durulmuştur. Bunlar arasında Fisher (1933)'in çalışması ilkler arasına girmektedir. Fisher sözkonusu çalışmasında fiyat seviyesindeki düşüşü sıkı para politikası ile açıklamaya çalışmıştır. Sonuçta reel borç yükünde bir artış veya net zenginlikte bir azalma gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra faiz oranlarındaki bir artış, genelde hisse senetleri fiyatlarındaki bir düşüşle eş tutulmaktadır. Şayet şerefiye (goodwill) gelecekteki tüm gelir kazançlarının bugünkü değeri olarak ifade edilirse; daha yüksek bir faiz oranı yada iskonto oranı net zenginliği ve dolayısıyla şirketin kredibilitelerini azaltmaktadır. Net zenginlikteki bir azalma ise ahlaki riziko ve ters seçimi artırmaktadır. Bu risklerin bertaraf edilebilmesi için kredi verenler kredi değerlendirme ve izleme faaliyetlerini yoğunlaştırmak zorunda kalmaktadır. Bu aynı zamanda faiz oranlarına ek prim olarak da yansımaktadır. Bilindiği gibi kredi tayinlemede faiz oranı hiç cevap vermemekte veya tepkisi marjinal kalmaktadır. Ayarlama daha ziyade kredi arzı vasıtasıyla yapılmaktadır. Pozitif talep fazlasına rağmen beklenen zarar faiz getirisini aşacağından faiz oranı mukabil olarak artırılamamaktadır.

Finansal hızlandırıcılar açısından en uygun çerçeve kredi piyasalarında asıl sorumlu kimse - temsilci (principal-agent) yaklaşımında kendini göstermektedir. Bu yaklaşım kredi piyasalarının farklı özelliklerinin rasyonelleştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Finansal kontratların aldığı şekiller (i.e. hisse senedi, tahvil) finansal araçların varlığı, iflasın konumu, kredi tayinlemede ihtimali v.b. bir çok konu yeniden ele alınmış farklı ufuklar kazanılmıştır. Bununla birlikte literatürdeki muhtelif modeller temel içerikleri ve tahminleri yönünden büyük farklılık göstermektedir. Finansal hızlandırıcı açısından ise kendisine temel olacak önemli sonuçların elde edildiğini söylemek mümkündür. Buna göre;

i) Dış finansman tamamen teminate bağlanmadığı sürece dış finansman iç finansmandan daha pahalıdır. Dış finansmanın görece yüksek maliyeti kredi verenin aracı maliyetinden kaynaklanmaktadır.

ii) Dış finansman üzerindeki prim borçlunun net değeri ile ters orantılıdır. Borçlunun net değeri likit aktiflerinin (kendi iç fonlarının) ve likit olmayan aktiflerinin teminat değeri toplamına eşittir.

iii) Borçlunun net değerindeki bir düşüş dış finansman üzerindeki primi yükselterek vegerekli dış finansman miktarını artırarak borçlunun harcamalarını ve üretimini azaltmaktadır. Bu sonuç finansal hızlandırıcı açısından çok önemlidir. Ekonomideki negatif şokların borçluların net değerini azalttığı ölçüde, başlangıçtaki şokun harcama ve üretim etkileri giderek çoğalacaktır.

Yukarıda belirtilen sonuçlara Bernenke, Gertler ve Gilchrist (1994) aşağıda anlatılan basit bir önekle ulaşılabildiğini ifade etmektedir. Buna göre Kiyotaki ve More'dan (1993) hareketle modelde 0 ve 1 olmak üzere iki dönem bulunsun. Girişimci 0'da girdiyi alsın ve 1'de çıktıyı üretsın. İki tür girdinin bulunduğunu kabul edelim. Bunlar K faktörü -ki bu toprak ya da yapı gibi alternatif kullanımı olabilen dayanıklı bir girdidir- ile değişken X_1 girdisidir. 1. Dönemin sonunda müteşebbis sabit faktörü birim başına Q_1 fiyatından satabilmektedir. Değişken girdi, -ki bu hammadde, emek veya firmaya özel kapitalde olabilir-kullanım sürecinde tamamen yıpranmaktadır. Değişken girdinin fiyatı bire normalleştirilmiştir. Dönem 1'de üretim $a_1f(x_1)$ olmaktadır. $f(\cdot)$ artan bir özellik göstermekte ve konkavdır. a_1 ise teknoloji parametresidir. Girişimci 0 dönemine bir önceki dönemden kalan $a_0f(x_0)$ gayri safi nakit akımı ve önceden kalan r_0b_0 borç yüküyle başlamaktadır. b_0 geçmiş borçlanmayı r_0 ise bu borcun toplam toplam reel faiz oranını göstermektedir. Girişimcinin değişken X_1 girdisi ve b_1 yeni borçlanmasıyla ortaya çıkan eşitlik

$$x_1 - a_0f(0) + b_1 - r_0b_0 \quad (1)$$

olmaktadır.

Dönem 0'da borçlanılıp dönem 1'de geri ödenilen fonlar r_1 reel faiz oranına sahiptir.

Girişimci dönem 1'de borç ödemeleri dışındaki çıktıyı maksimize etmek için dönem 0'daki X_1 ve b_1 'i seçmektedir. Finansal yapıyı da gözönüne almak için şöyle bir problem de eklenebilir. Borç veren açısından geri ödememe durumu sözkonusu olduğundan girişimcinin çıktısını elde etmenin zor olduğunu varsayalım. Gerçekte de

üçüncü taraf açısından (mahkemeler gib) borçlunun faaliyetlerini gözlemlemek güçtür. Bununla birlikte borçlunun borçlarını ödeyememesi durumunda sabit faktör mülkiyetinin borç verene geçeceğini belirten bir şartın oluşunun maliyetli olmadığını varsayalım. Başka bir deyişle sabit faktör teminat görevini görmektedir. Bu varsayımlar altında 0 döneminde kreditor tarafından sağlanan fonlar sabit faktörün iskonto edilmiş piyasa değeri nedeniyle sınırlanmış olmaktadır.

$$b_1 \leq (q_1 / r_1)K \quad (2)$$

Bu ortamda teminatsız -desteksiz bir kredi vermek mantıklı olmayacağından hareketle değişken girdi üzerindeki harcamalarda "peşin teminat" sınırlaması bulunmaktadır.

(1) ve (2) nolu denklem birleştirildiğinde;

$$X_1 \leq a_0 f(x_0) + (q_1 / r_1)K - r_0 b_0 \quad (3)$$

eşitliği elde edilmektedir.

Değişken girdi harcamaları girişimcinin net değerini aşmakta, brüt nakit akımı $a_0 f(x_0)$ ile iskonto edilmiş net aktiflerin $(q_1 / r_1)K - r_0 b_0$, toplamına eşit olmaktadır. Eğer girişimcinin net değeri $a_1 f(x_1) - r_1$ eşitliğini tatmin eden kısıtlanmamış bir X_1 optimum değerinden az olursa, (3)'deki sınırlama (kısıtlama) bağlayıcı olmaktadır.

Yukarıda çizilen bu çerçeve oldukça basit olsa da önceden vurgulanan noktaları açıklamaktadır. Herşeyden önce (3)'deki sınırlamalar bağlayıcı olduğunda, ilave iç fonların gölge değeri $a_1 f(x_1)$ olmaktadır. Bu da sermaye piyasalarındaki mevcut gayrisafi reel reel faiz oranı r_1 'i aşmaktadır. Başka bir deyişle bir doların firma dışındaki marjinal değeri firmanın içerdeki doların değerinden daha az olmaktadır. Marjinal değerlerdeki farklılık kredilendirmedeki aracı maliyetinin örtülü değerini oluşturmaktadır. İkinci olarak net değerdeki bir düşüş, ki bu nakit akımındaki bir düşüşten veya teminat alınabilir aktiflerin azalan değerlerinden kaynaklanabilir, aracı primini, $a_1 f(x_1) - r_1$ artırmakta ve borçlunun harcamalarını (bu durumda ara

girdisini) ve üretimini azaltmaktadır. İşte borçluların net değerindeki dalgalanmaların reel faaliyetlerde dalgalanmalara neden olduğu düşüncesi temelde finansal hızlandırıcı ile ifade edilmektedir.

Finansal hızlandırıcı kısmi denge modeli çerçevesinde ele alınmaktadır. Bir sonraki aşamada finansal propogation mekanizmasına dahil edilerek makroekonomik dinamiklerin çalışması önem kazanmaktadır.

Finansal hızlandırıcıyı bünyelerinde barındıran dinamik genel denge ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Bernanke ve Gertler'in (1989) çalışması bunlardan bir tanesidir. Öngördükleri ekonomide firmalar Townsend'in (1979) gösterdiği şekilde optimal borç kontratlarıyla finanse edilmektedir. Townsend'in modeli çerçevesinde borçlunun net değerindeki bir düşüş dış finansmandaki aracı primini artırmaktadır. Bernanke ve Gertler'in (1989) ekonomilerinde üretkenlikteki bir düşüş gibi ters bir ekzojen şok mevcut nakit akımlarını düşürmekte, bu da firmaların yatırım projelerini içerden finanse edebilme yeteneklerini azaltmakta; böylece yatırımın efektif maliyeti yükselmektedir. Yatırım harcamalarındaki düşüş ekonomik faaliyeti ve nakit akımlarını müteakip dönemlerde azaltmakta ve başlangıçtaki şoku taşımaktadır. Bernanke ve Gertler, bu mekanizmanın şoklarını üretimdeki otoregresif hareketlere dönüştürebileceklerini göstermişlerdir.

Bernanke ve Gertler'in modellerinde özellikle iki önemli sonuç ortaya çıkmaktadır. Birincisi modellerinde çevrimin dinamikleri lineer değildir. Böylece finansal hızlandırıcı etkileri daha güçlü ve derin olmakta ve ekonomi de resesyona girmektedir. Bu özelliğin temel nedeni iç finansman payının büyümesi halinde firmanın karşılaştığı aracı maliyetlerinin çok küçük ya da sıfır olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden yeterli iç finansmana sahip bir ekonomide, mevcut karlardaki dalgalanmaların yatırım harcamaları üzerinde hiç bir etkisi olmamaktadır. Finansal hızlandırıcı/aktarım mekanizması kaybolmaktadır. Bunun tersine iç finansman düşük olduğunda karlardaki dalgalanmaların harcamalar üzerinde büyük etkisi olmaktadır.

İkinci bir sonuç "kaliteye kaçışla" ilgilidir. Bernanke ve Gertler'in modelinde kreditorler güvenli ve sabit bir getiri sunan alternatif bir yatırım teknolojisine de

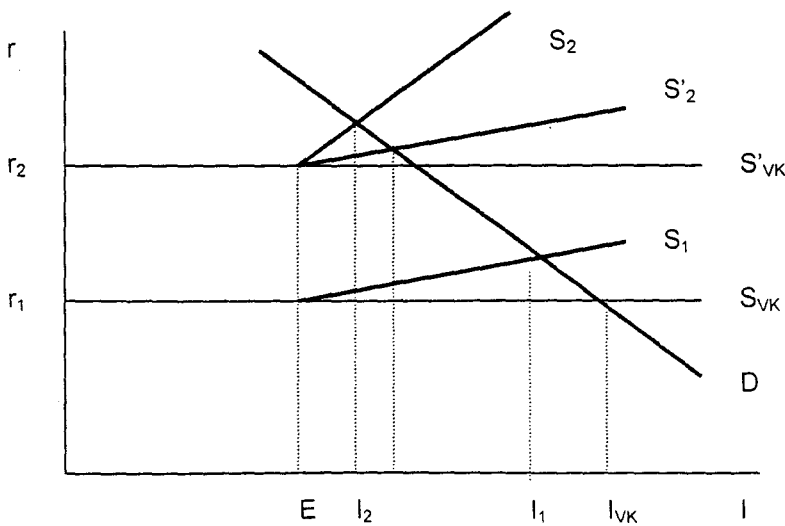

sahiptir. Kredinin aracı maliyetleri (iflas riski şeklinde), kreditorler gözlemlemek zorunda kalacakları firmalara verecekleri kredi miktarını azaltmakta ve tasarruflarının büyük kısmını güvenli alternatiflere yatırmaktadırlar. Buradan hareketle ekonominin kötüye gittiği dönemlerde kredinin düşük net değerli firmalardan yüksek net değerli firmalara yöneldiğini ifade etmek mümkündür.

Finansal hızlandırıcının temelindeki teori kredi piyasalarında görece yüksek aracı maliyetlere maruz kalan borçlular, ekonominin kötüye gittiği dönemlerde en fazla yükü çekecek olan taraf olarak gösterilmektedir. Ayrıca yüksek aracı maliyetli borçluların azalan harcama, üretim ve yatırımları daha da kötüleşmektedir. Yukardaki modelde gösterildiği gibi ekonomik inişler yüksek aracı maliyetlere sahip borçluların hem krediye ulaşımını hem de reel ekonomik faaliyetlerini farklı olarak etkilemektedir.

Aşağıdaki şekilde bilanço kanalı işletme bazında gösterilmeye çalışılmıştır. Firmanın kendi fonları toplamı E 'dir. Mükemmel sermaye piyasaları varsayımı altında r_1 faiz oranından istenildiği kadar fon borçlanılabilmektedir. r_1 aynı zamanda iç finansmanın alternatif maliyetidir. Belirli bir D talebi ile S_{VK} kredi arzında denge yatırım tutarı I_{VK} olmaktadır. Şayet asimetrik enformasyon yüzünden piyasanın başarısız olduğu kabul edilirse, geçerli arz eğrisi S_1 olmaktadır. Böylece daha yüksek denge kredi faizi nedeniyle aktif oluşumu I_1 'e düşecektir. Dış finansman ihtiyacı durumunda ahlaki rizikonun artması ve daha yüksek faiz oranları ile dengelenmesi, asimetrik enformasyon varsayımı altında S_1 'in eğimini açıklamaktadır. Merkez bankasının menkul kıymet faiz oranlarını r_1 'den r_2 'ye çıkarması normalde kredi arz eğrisini de paralel bir şekilde yukarı doğru çıkaracaktır. Yüksek faiz oranının sonucunda da aktif oluşum I_2 'ye düşecektir. Net zenginlikteki düşme de göz önüne alınırsa S_2 kredi arz eğrisi daha dik olacaktır. Asimetrik enformasyon sorunları nedeniyle katlanılan maliyetler daha yüksek faiz oranı şeklinde ödenmek durumundadır. Böylece aktif oluşum I_2 'ye inecektir. Finansal hızlandırıcının maliyeti çok daha az yatırımla sonuçlanmış olacaktır.

Şekil4. Mikroekonomik Çerçevde Kredi Kanalının Oluşumu

III.3.3.2. Banka Kredi Kanalı

Bu kanal bazı borçluların dış finansmanda bankalara dayandığını ve politika kararlarının kredi arzı üzerindeki doğrudan bir etkisi olduğunu vurgulamaktadır. Bankaların pasifleri üzerinde rezerv karşılıklar sözkonusu olduğunda, sıkı para politikası rezervleri azaltacak ve muhtemelen bankaların kredi verme yeteneklerini olumsuz etkileyecektir. Sonuçta banka bağımlı borçlulara tahsis edilen krediler azalmakta ve bu firmaların harcamaları da azalmaya zorlanmaktadır. Bernanke ve Blinder'in (1988) IS-LM modeli çerçevesinde hem IS hem de LM eğrileri sıkı para politikasına tepki olarak sola kaymaktadır. Banka sermayelerini etkileyen ters bir şok da bankaların kredilerini ve banka bağımlı borçluların harcamalarını azaltmaktadır. Bu tür banka kredi kanalları gelirdeki düşüşü çoğaltmaktadır. Reel faiz oranı üzerindeki daralmanın etkisi de kesilmektedir. Daha önce de ana hatları çizilen yaklaşım Hubbard'a (1994) göre beraberinde üç soruyu getirmektedir:

- i. Neden belirli borçlular banka bağımlıdır?
- ii. Bankaların kredi verme yeteneklerindeki değişiklikler belirlenebilir mi?
- iii. Bankaların rezerv karşılık gerektirmeyen fon kaynaklarına erişim imkanı bulunmaktadır?

İlk sorunun yanıtını finansal araçların gelişmesiyle ilgili literatürde bulmak mümkündür. Bu çizgideki araştırmalarda araçların belirli borçlu gruplarını izlemeye düşük maliyetli araçlar geliştirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte çok sayıda kreditorün bulunduğu kamu piyasalarında bir çok aktörün faydalandığı halde yükümlülüklerinden kurtulabilme avantajı bulunmaktadır. Sorun finansal aracının kredileri tutması ve izleme yetkisine sahip bir kuruluş olarak davranmasıyla azaltılabilmektedir. Aracı düzeyindeki potansiyel aracı sorunları da aracının temelde halka ihraçla finanse edilen farklılaştırılmış kredi portföyü tutularak azaltılabilmektedir. Bu tarz araştırmalar izleme (monitoring) maliyetlerinin önemli olduğu borçluların dış finansmanda araçlara bağımlı olacağını ileri sürmektedir. Borç verenlerin değiştirme maliyetlerinin de yüksek olacağı bir diğer noktadır. Buna rağmen zorunlu bir banka bağımlılığı sözkonusu değildir.

İkinci olarak bazı borçluların banka bağımlı olduğu gibi fikri kabul edilse bile, bankaların kredi verme yeteneklerindeki ekzojen değişiklikler belirlenmek durumundadır. Daha önceki çalışmalarda dört değişiklik üzerinde durulmuştur. Birincisi banka paniklerinin oynadığı rol üzerinde odaklanmaktadır. Burada mevduat sahiplerinin kaliteye kaçıışı, yeni banka mevduatlarını nakde veya devlet tahvillere çevirmeleri bankaların kredi verme yeteneklerini azaltmaktadır. Bernanke (1983); Bernanke and James (1991); Calomiris and Hubbard'ın (1989) çalışmaları bunu ortaya koymaktadır. İkinci bir argüman, Screft (1990); Kashyap ve Stein (1992); Romer ve Romer'in (1993) yaptığı gibi yasal düzenlemeler ile Bernanke ve Lown (1991) ile Peek ve Rosengren'in (1992) belirttiği sermaye yeterliliğinin düzenlemesi üzerinde durmaktadır. Bu kanalın ampirik sonuçları oldukça güçlüdür. Bir üçüncü nokta Bizer'in (1993) de ileri sürdüğü gibi yasal düzenlemelerde detayların artması 1990'lı yıllarda bankaların kredi verme isteklerini azaltmıştır. Dördüncü argüman para politikasındaki değişimin sonucu olarak banka rezervlerindeki ekzojen değişiklikleri ön plana çıkarmaktadır. Prensipite para politikasındaki böyle bir değişim dinamik açık piyasa işlemlerinin akabinde federal fon oranlarındaki kesikli bir değişimle veya rezerv karşılıklardaki değişimle belirlenebilmektedir. Diğer yandan rezerv karşılıklardaki değişikliklerin rezervler üzerindeki etkilerin genel olarak APİ işlemlerince telafi edilmesi banka kredi kanalında gözönüne alınmaktadır.

Modeller ve uygulama arasındaki boşluğun en iyi görüldüğü yerlerden birisi üçüncü soruya aranılan yanıtta yatmaktadır. Merkez bankası rezervleri azaltığında bankaların mevduat dışı kaynaklardan ne kadar kolaylıkla fon toplayabileceği önemlidir. Örneğin Romer ve Romer (1990) bankaların mevduat ve mevduat sertifikalarını mükemmel olarak değerlendirdiklerinde, açık piyasa işlemleri ile banka bağımlı borçluların kredi arzı arasındaki ilişkinin kırılacağını ileri sürmektedir. Öte yandan bankaların mevcut mevduat sertifikası faiz oranında mevduat sertifikaları için oldukça elastik arz eğrisime sahip olması beklenmemektedir. Bazı bankaların mevduat sertifikaları ihracımında sınırlamalarla karşılaşmaları ve bu bankaların banka bağımlı borçlulara sahip olmaları sürdüğü sürece banka kredi kanalı işlemeye devam edecektir. Merkez bankasının kredi kontrolleri gibi düzenleyici kararları para politikası aracı olarak banka bağımlı borçluların harcama kararlarını etkileyerek reel etkilerde bulunabileceği bir diğer yoldur. Söz konusu etki APİ'ye göre fazla olabilmektedir. Mevduat dışı fon kaynakları sorunu geçerli olmadığından bu tür

düzenleyici kanalların etkinliği sadece banka bağımlı borçluların varlığına bağlı olmaktadır.

Banka kredi kanalını yukarıda şekil yardımıyla açıklamak da mümkündür. S_1 eğrisi asimetrik enformasyon nedeniyle oluşan kredi arzını göstermektedir. Bu eğri aynı zamanda banka kredi ve bilanço kanallarının ortak paydasıdır. Asimetrik enformasyonun önemli bir sonucu dış finansmanın iç finansmana nazaran çok daha pahalı olmasıdır. Sermaye piyasasının mükemmel işlediği varsayımında kredi arz S_{VK} eğrisi olmaktadır. Sıkı para politikasının sonucunda menkul kıymet faiz oranlarının r_1 'den r_2 'ye çıkması sadece S_1 'in paralel olarak yukarı kaymasına neden olmamakta; aynı zamanda kredi arzının daha da azalmasından dolayı S_2 konumuna gelmektedir. Bu durumda asset formation mevcut denge faiz oranında r_2 'ye düşmektedir. Farklı mekanizmalar yoluyla da olsa hem banka kredi kanalı hem de bilanço kanalı nihayetinde aynı sonuca ulaşmaktadır.

Banka kredi kanalı literatürde oldukça yoğun eleştirilere maruz kalmaktadır. Literatürde ortaya konulan en önemli soru, finansal yeniliklerin ardından kredi arzının ciddi bir anlamda sınırlandırılıp sınırlandırılmayacağıyla ilgilidir. Bernanke ve Gertler'e (1995) göre, 1980'lere kadarki A.B.D. bankacılık sistemi Bernanke ve Blinder'in (1988) modeline uymuş ve özellikle kurumsal yapılanmanın bunda kolaylık sağlamıştır. 1980'lerden sonra bankaların başta mevduat sertifikaları ve diğer yönetilen pasifler (managed liabilities) olmak üzere fon sağlama olanaklarının genişlemesi, Q düzenlemesinin ortadan kaldırılması bu elverişli ortamı hayli azaltmıştır. Bu açıdan bu modelin A.B.D.'deki realitenin açıklanmasındaki rolü azalmış denilebilir.

Öte yandan, banka kredi kanalının varlığı bankaların kaybedilen mevduatları tamamen ikame edememesini zorunlu kılmamaktadır. Kashyap ve Stein (1994) tarafından da ifade edildiği gibi bankaların açık piyasa borçlanmaları için tam bir elastik taleple karşılaşmamaları yeterlidir. Böylece merkez bankasınca yapılan açık piyasa işlemleri bankaların mevduat tabanını azaltıp onları yönetilen pasiflere zorlayarak bankaların görece fon maliyetini artırmaktadır. Bankaların fon maliyetlerindeki bir artış kredi arzının azalmasına ve banka bağımlı borçluların sıkışmasına ve dolayısıyla EFP'inde yükselmesine neden olmaktadır. Finansal

reformlara ve yeniliklere rağmen bankaların yönetilen pasifler için olan talepleri tam olarak elastik değildir.

Ampirik çalışmalarda banka kredi kanalı ile bilanço kanalının birbirinden ayırmak oldukça güç bir iştir. Bununla birlikte finansal deregülasyon ve yenilikler nedeniyle geleneksel banka kredi kanalının önemi zamanla azaldığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan finans kesimi dışındaki şirketlere uygulanan bilanço kanalının giderek bankalara da uygun hale geldiği görülmektedir. Örneğin yükselen faiz oranları menkul kıymetlerin değerini düşürdüğünde, bankanın sermayesini zayıflatarak, bankaların fon çekme yetenekleri ve dolayısıyla kredi verme kapasiteleri de azalabilecektir. 1994'teki Meksika kriziyle ilgili yapılan birçok yorumda artan faiz oranlarının bankaların sermaye riskini artırdığına işaret edilmiştir. A.B.D. de dalgalı menkul kıymetlerin ve türev enstrümanların artması banka kredilerinin bilanço kanalı aracılığıyla faiz oranlarına olan hassasiyetini artırmıştır.

III.3.4. Kredi Kanalı ve İktisadi Politikalar Açısından Önemi

Kredi kanalının iktisat politikasına önemli bir katkısı para politikasının iktisadi faktörler üzerinde simetrik etkilerde bulunmadığını ortaya koymasıdır. Örneğin sıkı para politikası dönemlerinde kredi arzındaki daralmadan daha fazla etkilenecek olan kesim küçük ölçekli işletmeler olacaktır. Para politikasının şirketlerin faaliyette bulunduğu coğrafik yerler nedeniyle farklı bölgesel etkilere yol açabileceği de vurgulanmaktadır [Stöss (1996)]

Kredi kanalı banka kredilerindeki ek sınırlamaları da içerdiğinden ekonomi üzerindeki etkisi geleneksel parasal aktarım mekanizmasına göre daha fazla olacaktır. Sıkı para politikası uygulamalarında IS/LM modelinde sadece LM eğrisi etkilenmeyecek IS eğrisi de faiz oranına veya kredi arzına bağımlı olarak değişecek ve içeri doğru azalacaktır. Üretim düzeyi kısa vadede mükemmel sermaye piyasaları varsayımı altında çok daha fazla düşecektir.

Kuşkusuz daha etkili bir para politikasının uygulanabilme olasılığı uygulanacak para politikalarının önemini artırmaktadır. İlave arz yönünün dikkate alınması ile ekonomik faaliyetleri etkileme gücü giderek büyümektedir. Bir taraftan sıkı para politikasının daha dikkatli uygulanması gereği ortaya çıkarken, genişletici para politikasıyla da ekonomiyi etkileme imkanı genişlemektedir. Bununla birlikte genişleyici para politikasının ekonomi üzerinde oluşturduğu ilave olumlu etki tartışmalıdır. Diğer yandan asimetrik enformasyon ve kurumsal özelliklerin iç içe geçmesiyle aktarım mekanizması çok daha karmaşık bir hale dönüşmekte ve etkilerini hesaplamak zorlaşmaktadır.

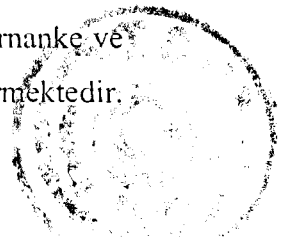
III.3.5. Kredi Kanalının Ampirik Temelleri

III.3.5.1. Tanımlama Sorununun Çözümüne Yaklaşımlar ve Ampirik Sonuçlar

Kredi kanalının ampirik çalışmalarında ortaya çıkan en önemli problem kredi hareketinin arz mı yoksa talep tarafından mı belirlendiğine ilişkindir. Şu ana kadar yapılan çalışmalar tanımlama sorununun aşılmasının zor olduğunu ortaya koymuştur. Arz yönlü kredi sınırlamaları hakkında gerekli veri setinin elde edilmesindeki zorluklar karşısında mevcut istatistiklerin değerlendirilmesi öncelik kazanmıştır. İlk aşamada banka ve şirket istatistikleri kullanılmıştır. Kimi çalışmalarda da faiz oranlarına dayalı analizler yürütülmüştür. Kredi kanalına ait çalışmaların büyük çoğunluğu A.B.D.'de yapılan uygulamalardan oluşmaktadır.

Kredi kanalının ispatına ilişkin literatürde en çok verilen çalışmalardan birisi Bernanke ve Blinder (1992) tarafından yapılan çalışmadır. Söz konusu çalışmalarında VAR yaklaşımını kullanan araştırmacılar, sıkı para politikasının ardından banka büyüklükleri ile genel makro ekonomik değişkenlerin davranışlarını analiz etmeye çalışmışlardır.

Bernanke ve Blinder'in (1992) çalışması daha önce geliştirdikleri (Bernanke ve Blinder 1988) parasal aktarım mekanizması modelinin ampirik testini içermektedir.

King'in (1986) çalışmasında kullandığı sınırlandırılmamış VAR modelinde, banka mevduatları banka aktiflerine görece üretimdeki değişimleri daha iyi tahmin etmiştir. Bernanke ve Blinder(1992) ise sınırlandırılmamış VAR modellerinden hareketle yapısal çıkarımlar yapmanın çok riskli olduğunu belirtmektedir. Onlara politika değişiminin gerçek yapısal etkilerini ölçmek sözkonusu olduğunda temelde iki alternatif bulunmaktadır. İlk olarak yapısal bir ekonomik modeli belirlemek ve tahmin etmek seçeneği bulunmaktadır. İkinci alternatifde merkez bankası politikasının doğrudan bir ölçütü ayrı tutulmaya çalışılmaktadır. Varsayalım ki bir değişkenin yenililikleri politika şoku olarak tanımlanabilsin. Ve yine enformasyon gecikmeleri nedeniyle ölçülebilir politika şokları eş zamanlı (contemporaneous) ekonomik karışıklıklardan bağımsız olsun. Bu varsayımlar altında gözlemlenebilen politika şoklarına karşı ekonominin indirgenmiş form tepkisi doğru olarak para politikalarındaki değişimin dinamik yapısal etkilerini ölçmektedir. Öte yandan sözkonusu yaklaşım makalede izlenen metodoloji değildir.

Bernanke ve Blinder'in (1992) çalışmasında üç sonuç göze çarpmaktadır. Federal fon oranları para politikasının iyi bir göstergesi olarak bulunmuştur. İkinci olarak nominal faiz oranlarının reel değişkenleri iyi tahmin etmesi gerçeğine, federal fon oranlarının özellikle bir bilgi değişkeni olduğu da eklenmektedir. Son olarak elde edilen sonuçlar merkez bankasının kısmen banka aktiflerinin kompozisyonunu etkileyerek işlediğini vurgulamaktadır. Sıkı para politikası kısa vadede bankaların menkul kıymet portföylerini azaltması ve krediler üzerinde az bir etki ile sonuçlanmaktadır. İlk altı ayda aktiflerdeki düşüş hemen hemen menkul kıymetler cüzdanı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Hemen ardından ise menkul kıymetler cüzdanı eski konumuna tedrici olarak gelmeye başlamaktadır. Bu arada krediler de düşmektedir. İki yıllık bir zaman diliminde menkul kıymetler hemen hemen eski haline dönmüşken mevduatlardaki düşüşün neredeyse tamamı kredilerde yansımış olmaktadır. Başka bir deyişle zaman içerisinde bankalar eski kredilerini sona erdirmekte, yenilerini ise vermekten kaçınmaktadır. Bazı borçluların banka kredilerine olan bağımlılığı ölçüsünde azakan banka kredi arzı da ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Para politikasındaki yeniliklere karşı krediler ile işsizliğin zamanlarının benzer olması da kredi kanalının işlediğini göstermektedir.

Çalışmanın bu sonuçları literatürde ciddi eleştirileri beraberinde getirmiştir.

Herşeyden önce banka kredilerinin tepkisinin geleneksel mekanizma tarafından başlatılabileceğinin mümkün olduğu vurgulanmıştır. Yükselen faiz oranları düşük aktif oluşumu anlamına geldiği gibi gecikmeli de olsa düşük kredi talebini de ifade edebilmektedir.

Arz ve talep yönlü tepkilerin ayırt edilebilmesi için banka kredilerinin yanısıra diğer çeşit kredilerdeki değişimler de gözönüne alınmıştır. Şayet arz yönlü bir gelişme sözkonusu olursa, banka kredileri borçlanılan diğer fonlara görece daha fazla azalacaktır. Diğer yandan eğer sıkı para politikasının ardından tüm kredi türlerinde bir düşüş gerçekleşirse geleneksel mekanizmanın geçerliliği sözkonusu olacaktır. Bu düşünce tarzı Kashyap, Stein ve Wilcox (1993) tarafından ele alınmış ve uygulanmıştır.

Kashyap, Stein ve Wilcox (1993) çalışmalarında daha net bir ekonometrik tanımlama geliştirmeye çalışmışlardır. Sadece bankaların aktif ve pasifleri üzerinde yoğunlaşmaktan ziyade banka finansmanının önemli bir alternatifi olan finansman bonosunun hareketlerini de incelemişlerdir. Temel varsayımları ise şu olmuştur: Para politikası sadece para kanalı vasıtasıyla işlediğinde sıkı para politikasının ardından görülen banka kredilerinin azalması temelde gelirin kredi talebini azaltmasıyla oluşacaktır. Bu durumda banka dışı kredi kaynaklarının da düşmesi beklenmelidir. Diğer taraftan merkez bankası kredi arzını düşürürse finansman bonosunda iki finansman kaynağı arasındaki ikame yeteneği ölçüsünde artış beklenecektir.

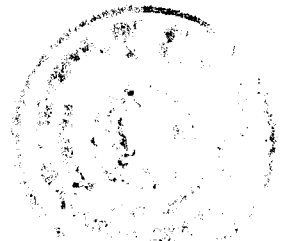
Kashyap, Stein ve Wilcox (1993) çalışmalarda bu noktadan hareketle ayrı bir kredi kanalının olabilmesi için iki şartın gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Birincisi kredi ve bonoların bankaların aktif kalemleri olarak birbirlerinin eksik ikamesi olma zorunluluğudur. Başka bir deyişle bankalar sıkı para politikası uygulandığında kredilerindeki azalmayı paper'larını azaltarak önleyememelidir. İkinci şart ise, kredi ile bonoların şirketlerinin pasifleri içerisinde de birbirlerinin eksik ikameleri olmalarından doğmaktadır. Şirketler banka kredilerindeki azalmayı maliyetsiz bir şekilde daha fazla finansman bonosu ihraç ederek karşılayamaz durumda olmalıdır.

Başka bir deyişle bankaların bilançolarında aktif tarafta yer alan kredi ve menkul kıymetlerin -sıkı para politikasının ardından banka kredilerinin arzının düşmesini sağlaması için- birbirlerinin eksik ikameleri olmak zorundadır. Diğer yandan azalan banka kredilerinin reel etkilerinin olması içinde firmaların bilançolarının pasifinde yer alan krediler ile banka dışı finansman kaynakları da birbirlerinin eksik ikameleri olmak zorundadır. Kashyap, Stein ve Wilcox'un (1993) çalışmaları her iki koşulun da tatmin edildiğini ortaya koymaktadır. Buna göre para politikasındaki değişimler kredi ve finansman bonosu dağılım oranını etkilemekte ve bu kaymalar da faiz oranları kontrol edildiği halde yatırımı etkiliyor gözükmektedir.

Kredi kanalının cross-sectional sonuçları da hayli önemlidir. Kashyap Lamont ve Stein (1994) daha önceki çalışmalarında [Kashyap, Stein ve Wilcox (1993)] toplam (aggregate) veri kullanarak banka kredi kanalını desteklemişlerdi. Bununla birlikte cross-sectional tahminler test edilememişti. Özellikle banka kredi görüşü doğru kabul edildiğinde; banka bağımlı firmaların stoklarının banka finansmanına daha az ihtiyaç duyan firmalarınkine oranla sıkı para politikasının ardından daha hızlı düşmesi beklenmektedir. İşte Kashyap, Lamont ve Stein'in (1994) ampirik çalışmaları bu cross-sectional hipotezin test edilmesine yönelik olmuştur. Elde edilen sonuçlara göre finansal faktörlerin stok hareketlerini etkilediği anlaşılmıştır. Ayrıca finansal sınırlamalar sıkı para/resesyon dönemlerinde çok daha fazla bağlayıcı hale gelmektedir. Bu dönemler dışında stokların finansal faktörlere hassaslığına dair daha az sistematik delil bulunmaktadır. Gerçekte banka kredi kanalının test edildiği bu çalışmadaki sonuçlar teori ile uyum içerisinde olmuştur. Diğer yandan banka kredi kanalı ile sermaye piyasası eksikliklerine dayalı stok hareketlerinin, diğer finansal hesapları arasında oranında keskin bir farklılaşmaya gitmek zor gözükmektedir.

Bu konuda mantıklı bir hipotez geliştirmek mümkündür. Buna göre resesyonlar teminat değerlerinin düşmesini sağlamaktadır. Böylece enformasyon sorunlarının varlığı altında, her ne kadar bankaların kredi arz etme isteği (belli bir teminat karşılığında) değişmemiş olsa da, bankalar finansman maliyetini yükseltmektedir.

Şimdiye kadarki çalışmalarda yapılan araştırmaların toplam veri üzerine inşa edilmiş olması eleştiri noktalarından birini oluşturmuştur. Kashyap, Stein ve Wilcox (1996) önceki çalışmalarını kurumsal bazda sektörel veri üzerinde genişletmeye çalışmışlardır. Küçük ölçekli firmalarda banka kredilerinin ticaret kredilere oranı düşük çıkmıştır. Buna karşılık ticaret alacakları büyük firmalarda artmıştır. En anlı olarak gözlemlenen finansman bonolarındaki artış küçük ölçekli firmalara kredileri finanse etmesinde yardımcı olmuştur. Bankalar tarafından konulan sınırlamalar şirketler arasında kredi operasyonları aracılığıyla kısmen telafi edilmiştir. Ayrıca Kashyap ve Stein (1995) küçük ve büyük ölçekli bankalar üzerinde benzer bir çalışma da yürütmüşlerdir. Araştırmanın temel güdüsü özellikle büyük bankaların alternatif seçenekleri olması nedeniyle, sıkı para politikasına kendi kredi arzlarını azaltarak tepki vermek zorunda olmamasıdır. Ayrıca küçük bankaların net zenginliği de büyük bankalara oranla daha hızlı düşmektedir. Araştırmacılar bu hipotezleri destekleyen sonuçlara ulaşmışlardır. Bankaların kredi verme davranışlarının ölçeklerine bağlı olarak farklılaştığını göstermişlerdir.

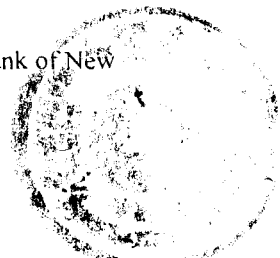
Kredi kanalı üzerine yürütülen ampirik çalışmaların büyük çoğunluğu kurumsal verileri kullanmaktadır. Aktif oluşumunu ve stok birikimini etkileyen finansal değişkenler analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu tür çalışmaların öncülerinden birisi Fazzari, Hubbard ve Petersen (1988) tarafından nakit akımının farklı işletmelerin aktif oluşumu açısından önemini ortaya koyan panel veri çalışmasıdır. Elde edilen sonuçlarda likidite parametresi elastikiyetinin büyük firmalara oranla küçük ölçekli firmalarda daha yüksek ve daha önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer yandan yatırım davranışlarının finansal sınırlamalar üzerine dayanıp dayanmadığını test etmeye çalışan araştırmalar da olmuştur. Hubbard ve Kashyap (1992) ile Whited'in (1992) çalışmaları bunlar arasındadır. Likidite değişkenlerinin gerçekte finansal sınırlamaları da yansıttığı bakış açısı ilgi ve tartışmanın finansal sınırlamalar üzerinde yoğunlaşmasını sağlamıştır.

Kurum bazlı çalışmaların yanı sıra finansal yapının önemini ve daha da ileri giderek finansal yapının para politikasıyla ilişkisini ortaya koyan çalışmalar da yürütülmüştür. Gertler ve Gilchrist (1994) VAR modeli kullanarak stok oluşum sürecini analiz ederek bir stok oluşum fonksiyonu tahmin etmişlerdir. Oliner ve

Rudebush (1996a) da sıkı para politikası dönemlerinde sabit kıymet oluşmu yoluyla finansal yapının ilgisini analiz etmişlerdir. Yukarıda sayılan bu üç yaklaşımdan elde edilen sonuçlarda sıkı para politikasının ardından küçük ölçekli firmaların stoklarının büyük firmalara oranla çok daha hızlı düştüğü gözlenmiştir. Banka kredilerinin farklı tepkisi ise neden olarak tanımlanmıştır. Finansal pozisyondaki kötüleşmenin paralelinde banka kredilerindeki trend küçük ölçekli firmalar açısından büyük şirketlere kıyasla çok daha fazla kısıtlayıcı bir özellik göstermektedir. Dolayısıyla sıkı para politikası kredi arzının daralmasıyla küçük ölçekli firmaların diğerlerine göre daha çok olumsuz etkilemekte ve onların stok seviyelerinin de daha güçlü bir şekilde cevap vermesini sağlamaktadır.

Kredi kanalının test edilmesinde farklı bir yaklaşım kredinin maliyetlerindeki trendin izlenmesiyle yapılmaktadır. Kredi arzının sınırlandırıldığı dönemlerde kredi faiz oranlarının piyasa faiz oranlarından, başka bir deyişle para ve sermaye piyasası faiz oranlarından daha fazla yükseleceği büyük ihtimaldir. Diğer yandan kredi tayinlaması nedeniyle daha yavaş tepki de gösterebilecektir. Bu tür bir yaklaşımın uygulanması özellikle banka kredi faiz oranlarına ilişkin verilerin görece zayıf olması nedeniyle güçtür. Ayrıca faiz oranlarının dışında kredi anlaşmalarında teminat miktarı ve işletmenin faaliyetini etkileyen diğer unsurlar da yer almaktadır. Dolayısıyla banka kredilerinin “gerçek” fiyatının belirlenmesi çok yönlü bir olgudur. Anlaşılan faiz oranının yanı sıra bir dizi koşulları da beraberinde içermektedir.¹¹ Bu yüzden faiz oranları piyasa oranlarıyla birlikte hareket edebilirken izlenilmesi güç olan diğer değişkenler duruma kendilerini uydurabilirler. Böylece “gerçek” faiz oranları çok daha hızlı yükselebilmektedir. Literatürde kredi faiz oranlarının piyasa oranlarına göre neden daha yavaş tepki verdiğiyle ilgili farklı bulgular elde edilmiştir. Örneğin sıkı para politikası dönemlerinde bankalar kredi faiz oranlarını müşterilerinin ödeyememe riskinin artacağı gerekçesiyle beklenilenden daha az yükseltebilmektedir. Cottarelli ve Kourelis (1994) çalışmalarında faiz oranlarındaki dalgalanmanın bir dizi kurumsal faktörlere bağlı olduğunu ve bunun her zaman asimetrik bilginin piyasa tarafından çözümlenememesine bağlı olmadığını göstermiştir. Kredi faiz oranlarının ampirik

11 Ayrıca bakınız: Bernanke, Ben (1993) “Credit in the Macroeconomy”, Federal Reserve Bank of New York Quarterly Review, 18. No.1, s.58.

çalışmalarında yaşanan bu tür güçlükler karşısında, faiz oranlarının kullanılarak kredi kanalının test edilmesi sonuçları açısından tatmin edici olmamıştır.

Sıkı para politikası, banka kredileri ve iktisadi faaliyetler arasındaki zamanlama ilişkisinin değerlendirilmesi kredi kanalının test edilmesinde önemli bir araç olmuştur. Bernanke ve Blinder (1992) A.B.D. uygulamasından olumlu sonuçlar elde ederken Ueda'da (1993) Japonya açısından benzer sonuçlara ulaşmıştır. Ueda (1993) çalışmasında Japonya için parasal bir gösterge olarak krediyi paraya göre daha uygun bulmaktadır. Sanayi üretimi, M1, M2, parasal taban, banka kredileri ve kısa vadeli faiz oranının yer aldığı VAR modelinde, banka kredileri varyans ayrıştırmasında toplam vakanın yüzde 80'inde en yüksek açıklama gücüne sahip olmuştur. Bu sonuç banka kredilerinin reel ekonomiyi parasal büyüklükler gibi diğer göstergelerin daha üzerinde etkilediğini göstermektedir. Bir gösterge olarak paranın da pozitif sonuçlara sahip olması da böylece açığa kavuşmaktadır. Parasal değişkenlerle ilgili yapılan nedensellik testlerinde de kredilerin diğer değişkenlerin tahmin edilmesinde rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Reel ekonominin tahmini noktasında sıkı para politikasının uygulandığı dönemlerde krediler paraya göre daha iyi performans göstermiştir.

Hashi, Scharfstein ve Singleton (1993) da çalışmalarında Japon merkez bankasının doğrudan kredi kontrolünün 1972-90 dönemi boyunca stok birikimi ile sermaye stoğunun büyüme oranı üzerinde önemli etkisinin olduğunu öne sürmüşlerdir. Mikroekonomik analizlerde banka ilişkisinden yoksun firmaların doğrudan kredi kontrolünün etkilerinden oldukça olumsuz etkilendiği ortaya konulmuştur. Hoshi, Kashyap ve Scharfstein (1991) bu tarz bir çalışma da ortaya koymuşlardır. Hoshi, Kashyap ve Scharfstein (1991) çalışmalarında enformasyon problemlerinin kurumsal yatırımlar üzerinde önemli etkileri olduğunu ampirik olarak desteklemişlerdir. Japon imalat sektöründeki firmalar üzerinde yapılan araştırmada sermaye piyasalarında enformasyon sorunlarının yaşandığı durumlarda likiditenin, başka bir deyişle iç fonların mevcudiyetinin, yatırımların temel belirleyicisi olduğu ortaya çıkmıştır. Büyük bankalarla daha zayıf ilişkisi olan ve dolayısıyla yabancı sermaye toplamada daha fazla sorunlarla karşılaşan firmalarda yatırımların liiditeye karşı daha hassas olduğu bulunmuştur. Çalışmanın sonuçları sermaye piyasası

eksikliklerinin aşırı üretim dalgalanmalara neden olduğu yönündeki görüşü de desteklemektedir. Daha önce Greenwald, Stiglitz ve Weiss'in (1984) ve Bernanke ve Gertler (1989) tarafından ortaya konulan bu görüşe göre; mevcut yüksek karlar mevcut likiditeyi artırmakta, böylece yatırıma neden olmakta ve gelecekteki üretim ve karı artırmaktadır. Çalışmada elde edilen bir diğer sonuç, aktarım mekanizmasında bankacılık sektörünün oynadığı rolle ilgilidir. Bankaların likiditesindeki bir azalma firmaların kreditorlerden sermaye bulmasını zorlaştıracak ve dolayısıyla onların sermayesinin maliyetini artıracaktır. Bernanke'nin (1983) gösterdiği gibi banka likiditesindeki büyük oranlı bir düşme Büyük Buhranın derinliğini ve sürekliliğini açıklamada yardımcı olabilmıştır.

Diğer taraftan kredi ve iktisadi faaliyetler arasındaki zamanlama ilişkisi üzerinde yapılan çalışmalar arasında ters sonuçlara ulaşanlar da bulunmaktadır. Romer ve Romer (1990) Fed'in sıkı para politikasına başvurduğu dönemlerde para, kredi ve üretim ilişkisi üzerine yoğunlaşmış ve Bernanke ve Blinder'in (1992) çalışmalarındaki benzer sonuçlara ulaşmalarına rağmen; paranın reel faaliyetleri krediye göre daha iyi tahmin ettiğini ileri sürmüşlerdir. King (1986) de çalışmasında banka kredisinin GSMH'yi istatistiksel olarak nedensellemediğini savunmuştur. Ramey'in (1993) zaman serilerine uyguladığı muhtelif testlerde kredinin parasal büyüklüklerin (M2) de dahil edildiği üretim modellerinde ilave açıklayıcı gücünün az olduğunu ileri sürmüştür.

Blundell-Wignel Browne ve Manasse (1990) çalışmalarında Kanada hariç G-7 ülkeleri için banka kredilerinin gösterge değerinin bulunduğunu göstermişlerdir. Birçok ülkede şimdilerde kaldırılmış olan banka kredileri ya da faiz oranı kontrollerinin bu sonuçtan büyük ölçüde sorumlu olduğu vurgulanmıştır. Genelde ise paranın daha üstün bir gösterge olduğu anlaşılmıştır.

Kredi kanalının harcamalar üzerindeki etkisinin test edilmesinde bir diğer yöntem toplam yatırım fonksiyonunu kullanmak ve farklı kredi ve likidite etkilerini test etmekten geçmektedir. Burada Davis'in (1994) vurguladığı temsilci firma güçlüğüyle karşı karşıya gelinmektedir. Başka bir deyişle davranışları çok farklı olabilen firmaların karşılaştırma olasılığı ortaya çıkmaktadır. Firma büyüklüğünün ayrıştırılması edilmesi bu sorunu çözmektedir. Bankaların bilanço sınırlamaları ve

sonuçta mevduatlar ile krediler arasındaki bağıllık da ortadan kalkmaktadır. Firma ölçeği firmaların büyük ölçüde bankalara bağımlı oldukları olasılığını değerlendirme imkanını vermektedir.

Gertler ve Gilchrist (1991) büyük firmalara göre küçük ölçekteki firmaların stok değişimlerinin açıklanmasında banka kredilerinin daha önemli olduğunu göstermiştir. Para politikasının küçük ölçekli firmaların harcama ve borçlanmaları üzerindeki etkisi çok daha büyük ve hızlı olmaktadır. Gertler ve Gilchrist (1991) ulaştıkları sonuç kredi kanalını desteklemektedir. Küçük ölçekli firmaların kredi kaynaklarını değiştirmede karşılaştıkları yüksek maliyetler, bankaların bu tür firmalarla olan ilişkilerine verdikleri görece düşük değer ve yine bu firmaların finansal olarak zayıf olmaları kredi kanalıyla ilişkilendirilmiştir. Bunun anlamı küçük ölçekli firmaların kredi tayinlemesine uğrayacak ilk firmalar olmalarıdır. Gertler ve Gilchrist (1992) ilerki bir çalışmada sıkı para politikasının ardından büyük firmaların kredileri artarken, küçük firmaların ani bir düşüşle karşılaştığını bulmuşlardır. Araştırmalar büyük firmaların nakit akımı sıkışıklığını "tampon stok" mevduatlarını azaltıp kredilerini artırmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Oliner ve Rudebush'un (1992) bulguları yukarıdaki sonuçları tamamlamaktadır. Oliner ve Rudebush (1992) büyük firmalara verilen kredilerin, finansman bonolarına benzer şekilde davrandığını ortaya koymuşlardır. Böylece Kashyap et al.'in (1993) ulaştığı sonuç olan sıkı para politikasının ardından finansman bonolarındaki artışın, küçük ve büyük ölçekli firmalar arasındaki farktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Yine Kashyap et al. (1992) çalışmalarında tahvil derecelendirmesinden yoksun ve düşük likiditeye sahip banka bağımlı firmaların sıkı para politikası dönemlerinde büyük bir olasılıkla stoklarını azaltacaklarını belirtmiştir. Bernanke et al. (1994) de panel veriler kullanarak küçük ölçekli ve banka bağımlı firmaların diğerlerine görece daha procyclical stoklara sahip olduklarını bulmuştur. Morgan (1994), Berger ve Udell'in (1992) tersine sıkı para politikası dönemlerinde taahhüt altında yapılan kredilerde oldukça hacimli artışlar bulmuşlardır. Bernanke de (1993) A.B.D.'de en iyi kredi faiz oranına görece büyük spreadlerde yapılan kredilerin daraltıcı para politikası dönemlerinde toplam kredilerdeki payının düştüğünü göstermiştir.

Dale ve Haldane (1993), Gertler ve Gilchrist'in çalışmalarına benzer bir araştırmayı İngiltere için geliştirmişlerdir. Kurumsal ve hanehalkı sektörlerinin baz alındığı çalışmada sıkı para politikasına kurumların bireylerden daha büyük tepki verdiği bulunmuştur. Bu sonuçlar kredi çeşitleri arasında hanehalkının görece fazla eksik ikamesi nedeniyle daha yapışkan faiz oranlarıyla ilişkilidir. Buradan resmi faiz oranlarının para politikasının hane halkı üzerindeki etkisi için zayıf bir rehber olduğu sonucu çıkmaktadır. Zamanlamayla ilgili bulgular da Gertler ve Gilchrist'in sonuçlarına benzemektedir. Şirketler açısından başlangıçta krediler yükselmekte ve mevduatlar azalmaktadır. Şahıslar için ise bunun tersi gerçekleşmektedir. Dale ve Haldane bu çalışmalarında küçük borçlular açısından parasal aktarım mekanizmasının bir göstergesi olarak kredinin paradan daha üstün olduğu; buna karşılık büyük firmalar için mevduatın (paranın) ön plana geçtiğini vurgulamaktadır. Bu birbiriyle çakışan öğelerin Bernanke ve Blinder'deki (1992) kredi ve üretimin (gelirin) çakışmasını da açıkladığı vurgulanmaktadır.

Hanehalkı bazında yapılan son bir çalışma Bachetta ve Gerlach (1997) tarafından yapılmıştır. Sözkonusu çalışmada toplam tüketim ile kredi koşullarının sıklığının farklı ölçüleri arasında ilişkinin mevcudiyeti analiz edilmiştir. Likiditeyle sınırlanmış tüketicilere ilişkin hipotezin iki sonucu üzerinde durulmuştur. İlk olarak kredi piyasası değişkenleri tüketimdeki değişimlerin tahmin edilmesine yardımcı olmaktadır. İkinci-olarak da tüketimin gerek gelire gerekse diğer değişkenlere karşı aşırı duyarlılığı kredi sınırlamalarının değişmesi ile zaman içerisinde değişebildiği sonucudur. Bacchetta ve Gerlach'ın (1997) bulgularına göre kredi sınırlamalarının üzerinde çalışılan ülkelerde toplam tüketimi etkilediği ortaya konmuştur. Buna göre, A.B.D., Kanada, Japonya, İngiltere ve Fransa'da kredinin tüketimi tamin etmedeki yeteneği gelire oranla çok daha güçlüdür. Borçlanma ve borç verme faizleri arasındaki fark ölçüm hatasına rağmen, sözkonusu fark A.B.D., Kanada ve bir dereceye kadar Japonya'da önemli bulunmuştur. Böylece kredi sınırlamalarının borçlanma maliyetine yansıdığı anlaşılmaktadır. Bundan başka tüketimin aşırı duyarlılığının zaman içerisinde gelişimi finansal deregülasyonun toplam tüketimin belirlenmesini etkilemesiyle uyum içerisinde olmuştur. Bu açıdan aşırı duyarlılığın finansal liberalleşmenin en ileri gittiği ülke olan A.B.D.de azalması anlamlı olmaktadır. Bu sonuçlar para politikası açısından oldukça önemlidir. Herşeyden önce kredi değişkenlerinin gelecekteki tüketimle ilgili önemli ipuçları verdiği görülmüştür. Bu

diğer önemli sonuç, Hall'un (1978) ulaştığı politikanın ancak sürekli geliri etkilediği ölçüde tüketimi etkilediği sonucu, bu çalışmada yanlışlanmaktadır. Para politikası krediyi etkileyerek tüketim üzerinde önemli etkilerde bulunabilmektedir. Kuşkusuz bu durum doğrudan kredi kontrolleri durumunda geçerlidir. Bununla birlikte daha geleneksel para politikası araçları için de doğru olabilmektedir.

Parasal aktarım mekanizmasında kredinin miktar olarak tayinlanmasının fiyat tayinlanmasından daha önemli rol oynadığını ileri sürenler de bulunmaktadır. Miktarla dayalı butür bir kredi tayinlamasının sürdürülmesi durumunda reel kredi faiz oranından bile daha fazla firmaların yatırımlarını azaltacakları beklenmektedir. Bununla birlikte Bernanke ve Blinder'in (1992) de ifade ettiği gibi kredi kanalının faaliyet gösterebilmesi için miktar tayinlaması gerekli bir şart değildir. Krediler ile diğer dış finansman kaynakları arasındaki eksik ikamenin olması yeterlidir. Para piyasası faiz oranlarından daha yüksek primler -ki böylece faiz yükü artacaktır (miktar tayinlamasından ziyade)- bu mekanizmalarla harekete geçebilecektir. Berger ve Udell'in (1992) çalışması da fiyat-dışı kredi tayinlamasının makro düzeydeki etkisi konusunda ciddi soru işaretleri de ortaya koymaktadır. King'in (1986) çalışması da kredi arzının faiz oranına güçlü bir şekilde tepki verdiğini ifade etmektedir. Bu ise toplam düzeydeki denge miktar tayinlamasının varlığına ters düşmektedir.

Para politikasından bağımsız olarak bankaların davranışlarının makroekonomik yapıyı etkilemeleri mümkündür. Finansal liberalleşme bankaların hareketlerini etkilediğinde makro ekonomi üzerinde önemli bir etkisi olabilmektedir. Bernanke ve Lown (1992), batık krediler nedeniyle karşılık ayırmak durumunda kalan bankalar sermayelerinin azalması karşısında -gevşek para politikasının olduğu durumlarda bile- borçluların risk yapısından bağımsız olarak kredi miktarını azalttığını göstermiştir.

Banka iflasları da makroekonomi üzerinde önemli bir rol oynayabilmektedir. Büyük Buhranı inceleyen Bernanke (1983) bankalara hucüm korkusunun bankaların daha likit aktifler tutmalarını ve geleneksel kredi piyasasından çekilmelerine neden olduğunu, böylece banka bağımlı borçluların artan aracılık maliyetleri ile karşı karşıya kaldığını göstermiştir. Ayrıca bu çalışmada aracılık maliyetlerindeki bu tür artışların buhranı oldukça olumsuz şekilde etkilediği ortaya konulmuştur.

III.3.5.2. Parasal Aktarım Mekanizması ve Avrupa Ülkeleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Para politikasının reel sektör üzerindeki etkilerinin ölçülmesi kolay değildir. Ampirik çalışmalarda özellikle para politikasındaki politika değişimlerinin tespiti önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla parasal aktarım süreci ile ilgili ampirik çalışmaların kapsam ve sayı itibarıyla oldukça geniş ve büyük olması anlamlıdır.

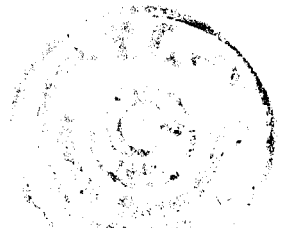
Parasal aktarım mekanizmaları ile ilgili son yıllarda yapılan ampirik çalışmalarda beş özellik göze çarpmaktadır.¹² Birincisinde üretimle alakalı olarak kredi ve diğer finansal değişkenlerin görece tahmin ve açıklama gücü üzerinde odaklaşıldığı gözlenmektedir. Burada kredi ve diğer değişkenlerdeki değişimlerin üretimdeki değişiklikleri ne ölçüde açıkladığı ve öncülediği konusuna eğilimlerdir. İkinci olarak banka kredi faizleri, para piyasası faiz oranları ile resmi faiz oranları arasında faiz oranı farklılıkları dış finansman priminin analizinde kullanılmaktadır. Üçüncü olarak parasal aktarım süreciyle ilgili olarak yapısal ve yarı yapısal vektör otoregresif modeller (VAR) ile vektör hata düzeltmeleri (VEC) modellerinin kullanıldığı gözlenmektedir. Dördüncü özellik ise çalışmaların panel veri kullanılarak firma seviyesinde yapıldığıdır. Son olarak parasal aktarım mekanizması makro ekonomik yapısal modeller ışığında tekrar değerlendirilebilmektedir. Yani toplam zaman serilerini kullanarak parasal aktarım mekanizmasını çalışmak büyük ölçekli (ya da küçük ölçekli) makro ekonomik yapısal modeller aracılığıyla da mümkündür. Bu durumda modeller bireysel ülke ve çoklu ülke modelleri diye ikiye ayrılmaktadır. Makro ekonomik yapısal modellerde para politikasındaki değişimin etkileri simulasyonun ayarlarına doğrudan bağımlı

12 Burada da faydalanılan kapsamlı literatür değerlendirmeleri için bakınız: Bondt, G.J de (1998a), "Financial Structure: Theories and Stylized Facts for Six EU Countries", De Economist, 146, 271-301.; Bodt, G.J de (1998b), "Credit and Asymmetric Effects of Monetary Policy in Six EU Countries: an Overview", DNB Staff Reports, 23, De Nederlandsche Bank.; Bodt, G.J de (1998c), "Credit Channels in Europe: Bank-Level Panel Data Analyses", Research Memorandum WO&E. 543, June, De Nederlandsche Bank

olmaktadır. Aşağıdaki değerlendirmede makroekonomik yapısal modellerle ulaşılan sonuçlar üzerinde durulmamaktadır.

III.3.5.2.1. Görece Tahmin Gücü Üzerinde Duran Çalışmalar

Üretimdeki hareketlerin tahmin edilmesinde kredi ve diğer değişkenlerin rolü ağırlıklı olarak Granger nedensellik testi vasıtasıyla yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda kimi değişkenlerin üretim (sanayi üretimi veya GSMG/GSYİH) üzerindeki marjinal tahmin gücüne ilişkin farklı ülkelerde yürütölmüş çalışmaların sonuçları belirtilmiştir. Yapılan çalışmalarda paranın marjinal tahmin gücünün önemioldüğünü göstermektedir. Diğer değişkenlerin sonuçları farklılık arz etmektedir.

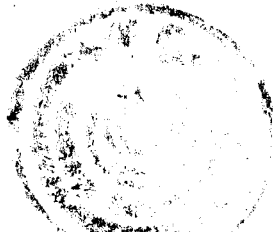

Tablo 3. Granger Nedensellik Testine Göre Üretimi Açıklayan Değişkenler

Çalışma	Ülke	Değişkenler						
		Para	Faiz Oranı		Döviz Kuru	Spread		Kredi
			Kısa	Uzun		Vade	Kalite	
1)	Hollanda	*	-	-	-			
2)	Almanya	*	-					
	Fransa	*	-					
	İngiltere	*/-	-					
	Belçika	*	-					
	Hollanda	+/-	-					
3)	Almanya	**			-		-/*	
	Fransa	**/-			-		-	
	İtalya	-			-		-	
4)	Almanya	-	**	+		**	-	-
	İngiltere	+/-	**	+		*	-	-
5)	Belçika	+/*	*	-	-	*	**	-
6)	Hollanda	**	*	**	**			**

Açıklayıcı Notlar: - güven aralığı %10'un üzeri; + güven aralığı %10; * güven aralığı %5; ** güven aralığı %1; 1) Boeschoten et al. (1995), s.6, modelde birinci farkları alınmıştır ve döviz kuru yerine ihracat fiyat seviyesi kullanılmıştır. 2) Van Els (1995), s.235; 3) Sauer and Scheide (1995) s.719, döviz kuru yerine dış ticaret haddi; 4) Tsatsaronis (1995), sayfalar 170 ve 172; 5) Barran (1996), s.40; 6) Kroes (1996), s. 207:

Granger nedensellik testi ile ilgili araştırmalar farklı değişkenlerin önemi konusunda bir fikir vermektedir. Fakat bu araştırmalarda kredi kanallarının uygunluğuyla ilgili bir sonuç bulunmamaktadır. Kredinin marjinal tahmin gücünün bulunduğu düşüncesi kredi kesintilerinin beraberinde bağımsız bir şok kaynağı olduğunu varsaymaktadır. Halbuki finansal hızlandırıcı etkisi bağımsız bir değişim kaynağı olmaktan ziyade etkiyi büyüten ve genişleten bir aracı ifade etmektedir.

III.3.5.2.2. Faiz Oranları Değişikliklerinin Yayılması Üzerine Yapılan Çalışmalar

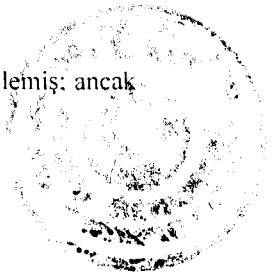
Kredi kanalının test edilmesinde kullanılan bir yöntem kredi, para piyasası ve resmi politika faiz oranları arasındaki faiz oranı farklılıklarının zaman profillerinin incelenmesidir. Parasal aktarımın yoğunluğu ilk aşamada para otoritelerince kontrol edilen faiz oranının banka kredi faiz oranlarını etkileme hızı ve derecesiyle ilgilidir. Banka faiz oranları nadiren resmi faiz oranlarına eşittir ve nadiren onlarla bir hareket etmektedir. Ancak banka aktif ve pasifleri açısından mükemmel ikamelerinin bulunduğu varsayımı altında resmi ve ticari banka faizi oranlarının eşitliği garanti edilebilmektedir. Banka aktifleri ve pasifleri arasında eksik ikame söz konusu olduğunda, resmi ve para piyasası oranları ile banka kredi faizi oranları arasında oluşan fark kredi kanalının varlığına işaret etmektedir.

Banka kredi faiz oranları, politika ve para piyasası faiz oranlarındaki değişimlere aşırı veya beklenilenden daha az tepki gösterebilmektedir. Bankaların kredi vermek için borçluların ise banka kredisi alabilmek için sergiledikleri rekabet nedeniyle banka kredi faiz oranları para piyasası oranlarının değişimine göre daha kolay uyum sağlayabilmektedir. Böylece para politikasının gücü artmış olmaktadır. Diğer yandan kredi faiz oranlarının para piyasası oranlarından daha az değişmesi anlamlıdır. Bu etki aynı zamanda para politikasının kaldıraç rolünü de azaltmaktadır. Söz konusu ortamın oluşması, banka rekabetinin zayıf olduğu, banka-müşteri ilişkilerinin kuvvetli ve alternatif finansman şekillerine yönelmenin yüksek maliyetli olduğu, ve bankaların zayıf bilançolara sahip olduğu durumlara bağlıdır. Aşırı veya az tepki farklı taraflar için aynı anda olabilmektedir. Söz gelimi aşırı tepkinin yeni borçlular için olması daha muhtemeldir. Bankalar, politika ve para piyasası faiz oranlarındaki artışa eşdeğer olarak kredi faiz oranlarını artırırlarsa daha riskli müşterileri kendine çekecektir. Sonuç olarak bankalar, kredi faiz oranlarını artıracaklardır. Az tepkinin ise mevcut müşterilere uygulanma ihtimali yüksektir. Mevcut kredilerin daha önce yapılan anlaşmaların paralelinde bir an önce sona erdirilmesi zordur.

Aşırı ve az tepkinin karşılaştırılması temelde ampirik bir konudur. Dale ve Haldane (1993) İngiltere’de 1987 Mart-1991 Temmuz dönemi için yaptıkları bir

çalışmada farklı vadelere sahip piyasa faiz oranlarının resmi faiz oranlarındaki değişime karşı tepkisini araştırmışlardır. Buna göre değişimin iki gün öncesi ve bir gün sonrasını içine alan zaman diliminde toplam tepki değişiminin %79 veya daha az olduklarını bulmuşlardır. Dolayısıyla resmi ve para piyasası faiz oranları arasındaki kısa vadeli ilişkinin bire birden daha az olduğu ortaya konulmuştur. En azından kısa vadede mevcut para politikası operasyonları olduğu kadar gelecekteki para politikası ile ilgili beklentilerin para piyasası koşullarının sıklılığını veya gevşekliğini belirlediği anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda kimi Avrupa ülkelerinde politika ve üç aylık para piyasası oranlarındaki değişimlerin banka kredi faizleri üzerindeki kısa (bir aya kadar) ve uzun (birden üç yıla kadar) vadeli etkileri gösterilmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde kısa vadede az tepki göze çarparken uzun vadede az veya aşırı tepkiye pek rastlanmamaktadır. Sadece İngiltere ve Hollanda'da faiz oranlarının birbirini etkilemesi kısa vadede tamamlanmış olmaktadır. Bankalar arasındaki güçlü rekabetin varlığı ve görece yüksek piyasa kapitalizasyonu bu ülkelerde alternatif finansman araçlarını artırmıştır. Almanya ve İtalya'da ise banka kredi faizlerinin kısa vadedeki ağır hareketi görece daha yüksektir. Bu bulgunun bir açıklaması ilişki bankacılığının daha güçlü olmasında aranmaktadır [Bondt (1998a)]. Almanya'daki bankacılık sisteminde *house bank*'in İtalya'da ise yerel bankaların rolü ve gücü gözönünde tutulmaktadır.¹³

13 Stöss (1996) *house bank* ilkesinden hareketle Almanya'da kredi kanalının önemini incelemiş; ancak tatmin edici bir sonuç elde edememiştir.

Tablo 4. Politika ve 3 Aylık Para Piyasası Oranlarındaki 100 Basis Puanlık Değişime Kısa Vadeli Banka Faiz Oranlarının Tepkisi
(Basis Puan Cinsinden)

Ülke Adı	Kısa Vade				Uzun Vade			
	1)	2)	3)	4)	1)	2)	3)	4)
Almanya	37	38	11	18	100	104	105	106
Fransa			43	43			74	-
İtalya	12	11	26	14	83	122	122	118
İngiltere	87	82	100	99	94	104	101	100
Belçika	21	21	61	85	87	103	127	112
Hollanda	52	52	108	125	82	104	108	107

Açıklamalar: 1) Cottarelli ve Kourelis (1994), (birinci farklarla yapılan tahminler). s.599, para piyasası faiz oranlarındaki değişimler; 2) Cottarelli ve Kourelis (1994), 1. Model (seviye bazında yapılan tahminler), Tablo 1s.599, para piyasası oranlarındaki değişim; 3) Borio ve Fritz (1995), Tablo 4, s.125; 4) BIS (1994), Tablo 5. s.xvii.

Banka kredilerinin yukarı doğru yapışkanlığı kredi tayinlemesinin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte kredi faiz oranlarındaki yapışkanlık kredi tayinlemesinin varlığı için yeterli değildir. Kredi tayinlemesinin parasal aktarım mekanizmalarında önemli rolüne rağmen ampirik çalışmaların çoğunluğu Amerika kökenlidir. Avrupa ülkelerinde kredi tayinlemesine ilişkin sonuçlar farklılık göstermektedir. Kugler (1987) Almanya'da geçici ve sürekli bir kredi tayinlemesinin varlığına şaret ederken İngiltere'de bunun olmadığını göstermiştir. Winkler (1986) de Alman kredi piyasasındaki faiz oranlarının ağır hareket ettiğini ve kredi tayinlemesinin Almanya için uzak tutulamayacağını göstermiştir. Martin (1990) ise çalışmasında İngiltere'de kredi tayinlemesi ile karşılaşan firmaların oranının düşük olduğunu belirtmiştir.

Yukarıdaki ampirik çalışmalarda kullanılan faiz oranları banka finansman maliyetinin bir göstergesi olarak alınmaktadır. Halbuki finansman maliyetinin içinde verilen kredilerle ilgili bir takım diğer koşullar da bulunmaktadır. Bireysel bankaların kredi faiz oranları daha güvenilir olmakla birlikte daha dağınık bir özellik sergilemektedir. Faiz oranlarının banka kredi talebi üzerindeki küçük etkisi kredinin